

Hungarológiai Közlemények

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA 2018/2

Hungarológiai Közlemények

AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉKÉNEK
FOLYÓIRATA

2018. XLIX. évf. 2. sz. ÚJ FOLYAM XIX. évf. 2. sz.

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének lektorált tudományos folyóirata

Megjelenik évente négyszer

Fő- és felelős szerkesztő: Toldi Éva tanszékvezető

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

A kiadásért felel: Ivana Živančević-Sekeruš dékán

(Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia)

Szerkesztőbizottság

Berszán István

(Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Intézet, Kolozsvár, Románia, iberszan@yahoo.com)

Csernicskó István

(II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvi Kutatóintézet, Beregszász, Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Gintli Tibor

(Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Budapest, Magyarország, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Nemes Péter

(Indiana Egyetem, Globális és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskyläi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Művészeti és Kultúratudományi Intézet, Jyväskylä Finnország, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Thomka Beáta

(Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs, Magyarország, thomka.beata@pte.hu)

Andrić Edit

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, andrice@sbb.rs)

Utasi Csilla

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, csilla.utasi@gmail.com)

Szerkesztőségi titkár

Milanović Valéria

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, hungar@ff.uns.ac.rs)

Angol fordítás: McConnell-Duff Márta, *szerb fordítás:* Andrić Edit

Lektor-korrektor: Buzás Márta

A szerb szövegeket lektorálta: Ljiljana Ćuk

A szám megjelenését a Magyar Nemzeti Tanács támogatta.

A kéziratokat a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére várjuk.

UNIVERZITET U NOVOM SADU

Hungarološka saopštenja

FILOZOFSKI FAKULTET
GODIŠTE XLIX-2/XIX-2

NOVI SAD
2018/2

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA

Recenzirani naučni časopis Odseka za hungarologiju Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Novom Sadu

Izlazi kvartalno

Glavni i odgovorni urednik: Eva Toldi, šef odseka

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju, Srbija,
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Za izdavača: Ivana Živančević-Sekeruš, dekanica

(Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija)

Uređivački odbor

Ištvan Bersan

(Univerzitet Babeş-Bolyai, Filozofski fakultet, Institut za mađarski jezik, Cluj-Napoca, Rumunija,
iberszan@yahoo.com)

Ištvan Černičko

(Transkarpatska mađarska viša škola „Ferenc Rakoci II”, Lingvistički istraživački centar „Antal Hodinka”,
Beregovo, Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(Univerzitet ELTE, Filozofski fakultet, Odsek za modernu književnu istoriju, Budimpešta, Mađarska,
gintli.tibor@btk.elte.hu)

Peter Nemeš

(Univerzitet Indiana, Fakultet za globalne i međunarodne studije, Odsek za međunarodne studije,
Blumington, SAD, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Univerzitet Jiveskile, Filozofski fakultet, Odsek za umetnost i kulturne studije, Jiveskile, Finska,
tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beata Tomka

(Univerzitet u Pečuju, Filozofski fakultet, Odsek za modernu istoriju i teoriju književnosti,
Doktorski program za književne studije, Pečuj, Mađarska, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
andrice@sbb.rs)

Čila Utaši

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
csilla.utasi@gmail.com)

Sekretar redakcije

Valerija Milanović

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
hungar@ff.uns.ac.rs)

Prevod na engleski: Marta McConnell-Duff, *prevod na srpski:* Edit Andrić

Lektor-korektor: Marta Buzaš, *lektor za srpski jezik:* Ljiljana Čuk

Objavljivanje broja potpomogao je Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine

Rukopise slati na adresu glavnog urednika (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) ili redakcije (hungar@ff.uns.ac.rs).

UNIVERSITY OF NOVI SAD

Papers of Hungarian Studies

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY
VOLUME XLIX-2/XIX-2

NOVI SAD
2018/2

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Peer-reviewed Academic Journal of the Department of Hungarian Studies

A quarterly publication

Editor-in-Chief: Éva Toldi, Head of Department

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Responsible Editor: Ivana Živančević-Sekeruš, Dean

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia)

Editorial Board

István Berszán

(Babeş-Bolyai University, Faculty of Letters, Department of Hungarian Literary Studies, Romania,
iberszan@yahoo.com)

István Csernicsekó

(Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Antal Hodinka Linguistic Research Center,
Beregovo, Ukraine, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(ELTE University, Faculty of Arts, Department of Modern Hungarian Literary History, Budapest,
Hungary, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Péter Nemes

(Indiana University, School of Global and International Studies, Department of International Studies,
Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Department of Art and Culture Studies, Jyväskylä,
Finland, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beáta Thomka

(University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of Modern Literatures and Literary Theory,
Doctoral Programme for Literary Studies, Pécs, Hungary, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia, andrice@sbb.rs)

Csilla Utasi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
csilla.utasi@gmail.com)

Editorial Secretary

Valéria Milanović

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
hungar@ff.uns.ac.rs)

English translation: Márta McConnell-Duff, *Serbian translation:* Edit Andrić

Proofreader for Hungarian Language: Márta Buzás

Proofreader for Serbian Language: Ljiljana Čuk

The issue was supported by the National Council of the Hungarian Ethnic Minority

All manuscripts should be submitted by e-mail to the Editor-in-Chief (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) or the Editorial Office (hungar@ff.uns.ac.rs).

TARTALOM

PAPP Ágnes Klára: A traumából születő szó (<i>Traumatikus emlékezet Petri György Sári, ne vigyorogj rajtam című versében</i>)	1–25
HÓZSA Éva–HORVÁTH FUTÓ Hargita: Arany János-tanórák a nyelvészet mérlegén.	26–33
BENCE Erika: Magyar bestsellerek, irodalmi (világ)sikerek a két világháború között	34–55
PÉNZES Ágnes: A nemzetiségekről rajzolt idegenkép Jókai 1848–49-es témájú műveiben	56–68
KATONA Edit: Gondolatok a <i>lélek</i> kel alkotott képek szerb–magyar viszonylatú összevetési, fordítási lehetőségeiről	69–84
LAKI Boglárka: A beszélt nyelvi élettörténetek forgatókönyve	85–98
LŐRINCZ Gábor: Néhány gondolat a kisebbségi magyar nyelvváltozatok „stílusának” oktatásáról	99–111
LEHOCKI-SAMARDŽIĆ Ana: A szakfordítás módszertani kérdései a horvát–magyar nyelvi és kulturális kontextusban	112–126
URKOM Aleksander: A készülő magyar–szerb nagyszótár szócikkstruktúrájának elemzése	127–137

CONTENTS

PAPP, Ágnes Klára: Words Born from Trauma (<i>Traumatic remembrance in the poem Sári, ne vigyorogj rajtam by György Petri</i>)	1–25
HÓZSA, Éva–HORVÁTH FUTÓ, Hargita: János Arany–Classes on Linguistics Scale.	26–33
BENCE, Erika: Hungarian Bestsellers Between the Two World Wars	34–55
PÉNZES, Ágnes: National Minorities and Depictions of Foreignness in Jókai’s Works Dealing with Events of 1848–1849	56–68
KATONA, Edit: Thoughts on Serbian–Hungarian Comparison and Translation Alternatives of Metaphors of Soul.	69–84
LAKI, Boglárka: Scripts of Oral Life Stories	85–98
LŐRINCZ, Gábor: A Few Words on Teaching ‘Stylistic’ Varieties of Hungarian as a Minority Language	99–111
LEHOCKI-SAMARDŽIĆ, Ana: Methodological Issues in Specialised Translation in the Croatian–Hungarian Linguistic and Cultural Context.	112–126
URKOM, Aleksander: Analysis of the Structure of Entry Words in the Hungarian–Serbian Dictionary in the Making.	127–137

SADRŽAJ

Agneš Klara PAP: Reč nastala iz traume (<i>Traumatično sećanje u stihovima Đerđa Petrija pod naslovom Saro, nemoj mi se smejati</i>)	1–25
Eva HOŽA–Hargita HORVAT FUTO: Časovi o Janošu Aranju na tasu lingvistike	26–33
Erika BENCE: Mađarski bestseleri između dva svetska rata	34–55
Agneš PENZEŠ: Slika o pripadnicima nacionalnih manjina kao stranaca u delima Mora Jokaija sa tematikom vezanom za događaje iz 1848–49.	56–68
Edit KATONA: O mogućnostima i alternativama prevođenja metafora o duši sa srpskog na mađarski jezik.	69–84
Boglarka LAKI: Scenario životnih priča	85–98
Gabor LERINC: O implementaciji „stilova” manjinskih jezičkih varijeteta u nastavi	99–111
Ana LEHOCKI-SAMARDŽIĆ: Metodološka pitanja stručnog prevođenja u hrvatsko-mađarskom jezičkom i kulturološkom kontekstu.	112–126
Aleksander URKOM: Analiza strukture odrednica Velikog mađarsko-srpskog rečnika u izradi	127–137

ETO: 821.511.141-1Petri Gy.
616-001.3
DOI: 10.19090/hk.2018.2.1-25

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

PAPP Ágnes Klára

Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Modern Magyar Irodalom, Irodalomelmélet és Összehasonlító
Irodalomtudományi Tanszék
Budapest, Magyarország
agnesklarapapp@gmail.com

A TRAUMÁBÓL SZÜLETŐ SZÓ

Traumatikus emlékezet Petri György Sári, ne vigyorogj rajtam
című versében

Words Born from Trauma

Traumatic remembrance in the poem Sári, ne vigyorogj rajtam
by György Petri

Reč nastala iz traume

Traumatično sećanje u stihovima Đerđa Petrija pod naslovom
Saro, nemoj mi se smejati

A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a Petri György szerelmi költészetének egyik csúcspontját jelentő Kepes Sárahoz írt verseit traumaszövegekként elemezze. Ennek során a traumakutatás, elsősorban a narratív pszichológiai tartalomkutatás és az irodalmi interpretáció lehetséges közös pontjait keresi. A trauma, Dominick LaCapra fogalmával, „hiányból” „veszteséggé” formálásának folyamatát kíséri végig a Petri-vers nézőpontszerkezetében, időtapasztalatában, vizualitást, illetve dialogikusságot idéző elemeiben. Külön fejezetet szán a Petri-re oly jellemző ironikus látásmód és a traumafeldolgozás összefüggésének. Végül a trauma verbalizálásának, narrativizálásának mikéntjét a bahtyini „intonációs metafora”, a belőle születő „szemantikai metafora” és a metaforából kibomló elbeszélés kérdésén keresztül közelíti meg.

Kulcsszavak: trauma, szelf, narratív pszichológiai tartalomkutatás, narratív koherencia, intonációs metafora, redukált nevetés

Sári, ne vigyoroj rajtam

Sári, édes, milyen
boldogan vigyorogsz, abban az aprómintás
ruhában, ami még akkor is megvolt,
amikor összekerültünk.

Föl is vetted néha.

Túl sok alkalmad nem volt
azon az egy nyáron.

Milyen boldogan vigyorogsz
ezen a jóval korábbi felvételen,
amikor egy még jóval korábbi
férfival éltél.

Vigyorogsz a fal előtt.

És úgy néz ki, mintha volna melled — — —

Meg az érettségi fényképed is itt van.

Ódri Hepbörn

stílusban villogtatod

a fogsorodat.

Az aprómintás

kékfestő ruhát

elajándékozta

valami Zsófinak vagy Zsókanak.

Az biztos, hogy egy kék bugyi volt rajtad.

Mert amikor a barátnőd

fölpróbálta a ruhát,

le kellett hogy vessed.

A próbához persze, neki is le kellett
vetnie a magáét.

Megkért: „Fordulj el, légszives.”

Én természetesen elfordultam,

s természetesen a tükör felé.

És összenéztünk a tükörben,

ő alig észrevehetően kacsintott.

Te észrevetted,

és jellegzetesen megrándult a szád,

de egy szót sem szóltál.

Ő maradt a ruhában,

te fölvettél egy másikat.

(Csak az lehetett rajtad,

az a kék bugyi,

mert az az az este volt, amikor

rád zártam az ajtót,

hogy magadra nyithasd a gázcsapot,
és alig hiszem, hogy a boncmesterek
tiszteletére nadrágot váltottál volna.)

Degusza egy bugyi volt.

Utáltuk is mind a ketten:

te fölvenni, én lesodorni rólad.

De akkoriban

(64–65)

nem lehetett még kapni ezeket a mai
poklokig hevítő fehérneműket.

Amikor utoljára láttalak,

a dögécúla ott volt a bokádon,

utált asszonyneveddel.

(Milyen fiatalok

voltunk! Én nem vagyok „né”!

mondta és eldobta

a jegygyűrűdet a VIDÁM

presszóban, ahol először üldögéltünk együtt.)

Aztán a dögécúla a bokádon,

és vigyorogtál.

Vidoran, hamuszürkén.

És én szerettem volna rád feküdni,

lehúzni azt a bizonyos bugyit,

a koporsófödelet meg magamra.

(Azok a szarbarna munkakoporsók,

amikben az elföldelendő

anyagot mozgatják.)

Mondtam valami hülyeséget a tetemeseknek,

hogy engem is veled együtt,

ők meg mondták, hogy kivel szórakozzak,

illetve

az egyikük – az igazság kedvéért

ezt hozzá kell tennem – azt mondta:

megérti a lelkiállapotomat.

A lelki

áll a potom

potomság.

Adtam a főhullásznak egy kilót. (Az akkor még pénz volt.)
Aztán a SZIMPLA eszpresszóban megvirradtam tetemes mennyiség elfogyasztása után.
S még ugyanaznap minden magyarázat nélkül kiléptem utolsó munkahelyemről.
Aztán egy másik eszpresszóban kiesett a kezemből a kávéscsésze.

De te most már örökre boldogan vigyorogsz:
mint a széncsúszdára tévedt macska.
(Úgy hat évvel később lapátoltuk ki a szén alól. Mosolygott.)
Te meg abban az aprómintás ruhádban, ami még akkor is megvolt, mikor összekerültünk.

Petri György Sára-versei¹, ezek közt is kiemelten a *Sári, ne vigyorogj rajtam*, az életmű elismert csúcsai közé tartoznak. Fodor Géza, mint „abszolút remekműről” (Fodor 1991, 138) emlékezik meg róla, a költői személyiség „ösélményének” rögzítéséről, ezeket a megállapításokat aztán egyetértően idézi Keresztury Tibor is monográfiájában, így összegezve: „Olyan kötél-tánc ez a vers a tárgyilagos, nyugodt ritmusú próza és a groteszk lírai sűrítés irtózatossá drámai mélységei fölött, amelyre hasonló példa a kortárs magyar költészetből aligha hozható, s ami Petri lírájában is megismételhetetlennek bizonyult” (Keresztury 2015, 223–226). Ugyanakkor Petri szerelmi költészetét mindketten alapvetően a *Szerelmi költészet nehézségeiről* „Szerelmünk program, nem probléma volna” attitűdjéből kiindulva elemzik, amiben a fenti versek csak mint a „problematikuság” eredőjét, illetve tüneteit rögzítő művek kapnak szerepet, épp ezért részletesen nem is elemzik őket. Az *Örökhétfő* Sára-verseivel kapcsolatban mindketten a belső feszültséget és az azt megalapozó „kopár tárgyilagoság” (Keresztury 2015, 225), az alulstilizáltság, a groteszk versbeszéd (Fodor 1991, 133, 138, Keresztury 2015, 224) szerepét hangsúlyozzák. Hasonló kiindulópontból közelít ezekhez a versekhez Szigeti Csaba is a kimondottan a szerelmi költészet kérdésével foglalkozó 1992-es tanulmányában, ahol szintén nem a Sára-verseket elemzi (Szigeti 1992). De Horváth Kornélia sem foglalkozik velük monográfiájában (Horváth 2012), ahogy Schein Gábor is csak a hátrahagyott versek közt megjelent *Sáráról, talán utoljára* című verset értelmezi (Schein 2003). Általában elmondható, hogy a Sára-versek, köztük is a mindenki által vitathatatlan remekműnek tekintett *Sári, ne vigyorogj rajtam*, az életmű

¹ A Kepes Sárahoz fűződő, ifjúkori kapcsolatának tragikus végkifejletéről maga Petri így számolt be harminc év távlatából fiának adott interjújában: „Az volt a feltétel, hogy maradjak ott éjszakára, ha elmegyek, akkor öngyilkos leszek, és mondtam, hogy nem maradok ott. [...] Úgy gondoltam, hogy én is szabad vagyok, ő is szabad, nekem szabad elmenni, neki szabad öngyilkosnak lenni. [...] Három nap múlva telefonált a Sára anyja, hogy a Sára meghalt, és ott fekszik a konyha padlóján. Te Ádám, ez egy rémtörténet, életem legnagyobb baromsága. Erre nincs mentség” (*Apák és fiúk: Petri Lukács Ádám beszélgetése Petri Györggyel*. 126–127).

kimondottan alulinterpretált darabjai közé tartoznak. Az egyetlen igazi kivételt Fenyő D. György irodalomtanítás-módszertani indíttatású tanulmánya (Fenyő 2004) jelenti, ami viszont, a részletes szövegközpontú elemzés ellenére épp a módszertani megközelítésnek köszönhetően csak a lehetséges értelmezés kiindulópontjaira mutat rá, a következtetések levonását pedig a konkrét órai munkára bízta.

Azonban talán nem is véletlen, sőt akár tünetértékűnek tekinthető, hogy a fenti remekmű ennyire megközelíthetetlennek látszik: erre a versre mintha fokozottan, sűrítetten igaz lenne Szigeti Csabának a Petri egész költészetére vonatkozó megállapítása, miszerint „a költemények úgy tesznek, mintha roppant eszköztelenek lennének, költőietlenek, nem-metaforikus beszédre épülők, holott épp ellenkezőleg, aprólékos gonddal megépítettek” (Szigeti 1992, 563). Ez a megállapítás egybecseng a fentebb már idézett tárgyilagosság és groteszkség közt feszülő ellentéttel, noha ez utóbbi messze nem meríti ki a Szigeti által említett belső ellentmondást. A megközelítés nehézsége a látszólagos eszköztelenség mellett abból fakad, hogy a vers narrativizáltsága, önéletrajzi jellege – bármenynyire is törekszik hangnemében a tárgyilagosságra – lehetetlenné teszi, hogy a benne leírt eseménytől függetlenül közelítsünk hozzá. Amikor a személyiség és a költészet „ősélményeként” hivatkozik rá Fodor Géza, vagy Keresztury arról ír, hogy „az önfeledt szerelem eszménye, a problémátlan kapcsolatok ideája is meghalt abban a lakásban, s ez a veszteség – úgy vélem – a kezdet kezdetétől a lehető legmélyebben érinti, sőt indukálja Petri szerelmi lírájának formanyelvi-retorikai szépségét” (Keresztury 2015, 223), akkor nem a versre, hanem az abban leírt életrajzi eseményre gondol, ami viszont rendkívül nehézzé teszi az ezt felidéző mű megközelítését, hiszen szinte lehetetlenné válik szöveg és tapasztalat elkülönítése, amint arról Fodor Géza „önvívisekció” megállapítása is tanúskodik (Fodor 1991, 138; Fenyő 2004, 237).

Épp ezért érdemes ezekhez a szövegekhez másként, az önéletrajziság tényét középpontba állítva, mint traumaelbeszélésekhez közelíteni. Nem megfelelőek műalkotás voltukról, de a traumaemlékezet elemzésével kapcsolatban az utóbbi évtizedekben született kimunkált szempontrendszer bevonásával vizsgálni megpoétikai eszköztárukat. Hiszen az biztosra vehető, hogy ezen művek rendkívüli belső feszültsége, a felszínen nehezen kimutatható, az olvasás során mégis annál inkább érzékelhető dinamikája, egész hatásmechanizmusa mindenekelőtt erre a traumatikus élményre, annak átadására vezethető vissza. Ez egyben az analízis megközelítés akadályaira is rámutat: a traumaelbeszélések elemzői kiemelik, hogy ezek a szövegek fokozottan személyes reakciót váltanak ki, másféle olvasást követelnek (Menyhért 2008).

Történet és trauma

Susan J. Brison azt írja a trauma tapasztalatáról, hogy a trauma azzal destruálja a szelfet, hogy megtöri folyamatban lévő (ön)narrációját (Brison 1998, 41). Ebből a megállapításból jól látható, hogy a traumatikus élmény verbalizációja miért lehet egyrészt a trauma feldolgozottsági fokának árulkodó jele, másrészt magának a kezelésnek az eszköze, amely során a hétköznapi életidőben elhelyezve, a kimondhatatlant szavakba foglalva és ezáltal újra kontroll alá vonva az átélő újraalkotja önnarrációját, szelfjébe és világgépébe integrálja az eseményt, és annak köszönhetően, hogy ezt képes lesz átadni, újraintegrálja magát a közösségbe (Brison 1998, 40). (Ezek a megfigyeléseken alapulnak a Magyarországon László János által kezdeményezett, a kognitív pszichológia körébe sorolható, elsősorban önéletrajzi szövegekkel foglalkozó narratív pszichológiai tartalomkutatások [László 1998], amelyek eredményeit, elsősorban Pólya Tibor megállapításait [Pólya 2007], a továbbiakban mi is hasznosítani fogjuk a versek értelmezésében.)

Susan J. Brison megállapításához nagyon hasonló gondolatokat fogalmaz meg Petri az életeseményeket történetté fűző elbeszélés kétségességéről. Az 1970-es – többek közt Kepes Sára halálának emléke ihlette – *Történet* című versében például ezt mondja: „lassan fürkészni ki / amit múltamnak / éppúgy önmagamnak nevezek”. (Az is jellemző, hogy ez a téma a traumatikus esemény után, az első igazi Sára-versek idején jelenik meg. Azon Sára-versek – a *Zátony* és a *Három dal* – idején, amelyek, ellentétben a későbbiekkel, még egyáltalán nem narrativizálják, helyezik el az életidőben az emléket.) Az ehhez a vershez harminc évvel később írott önkomentárjában (Petri 2000) pedig kimondottan az életrajz kérdésességéről beszél: „mechanikusan persze összeáll mindenkinek valamilyen élettörténete, de a kérdés az, hogy ez valóban történet-e abban az értelemben, hogy kauzalitása vagy pláne finalitása lenne” (Petri 2000). Az itt elhangzó gondolatmenete során Petri többek közt az élettörténet kauzalitásának illúzió voltáról, utólagosságáról ír, bármiféle magyarázat „önigazolássá, mentegetőzéssé degradálódásáról”: „arról [...], hogy éppen a személyes sors egyedisége nem vezethető le a körülményekből és a kiinduló feltételekből” (Petri 2000). De az élettörténetnek a lehetetlensége, önigazolás mivolta nemcsak a fenti verset és annak harminc évvel későbbi kommentárját hatja át, hanem az egész életművet, amint azt Szigeti Csaba meggyőzően bizonyítja tanulmányában (Szigeti 2002).

Ez először is arra irányítja a figyelmünket, hogy a Sára-versek egy része kimondottan referenciális utalásokkal élő narratív vázra épül, azok közé a

versek közé sorolható, amelyeket Fodor Géza „múltidéző” verseknek nevez, és azt írja róluk, hogy „olyan fontos helyzeteit és eseményeit elevenítik meg és teszik reflexió tárgyává, amelyek [...] jelenig hatóan, alakítóan beépültek az életfolyamatba” (Fodor 1991, 152).² Ilyen vers a *Sári, ne vigyorogj rajtam*, a *'65 Karácsonya*, de ide sorolható a *Néhány nappal korábban* és az *Ami azóta történt* is, amelyek negatívan – az „azóta” Sára halálát jelzi, ahogy a „néhány nappal korábban” is ugyanerre vonatkozik – szintén ezt az élményt jelölik ki viszonyítási pontként. Lehet, hogy szűken vett értelemben vitatható az utóbbiak ide sorolása, de annyiban mindenképpen indokolt itt említeni őket, amennyiben épp a traumának az élettörténetbe illesztése zajlik bennük.

Mindez arra késztet, hogy sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítsunk ezekben a versekben magának a történetbe illesztés gesztusának és módjának, és pontosan azt vizsgáljuk, ami az „eszköztelenség”, „költőietlenség” benyomását kelti. A traumatikus szövegekkel foglalkozó szakirodalom egyik axiómája ugyanis, hogy az elbeszélés koherenciájának, kontinuitásának mértéke az élmény feldolgozottságával arányos: a Susan Brison által említett törés épp abban mutatkozik meg, hogy az elszenvedő az addig érvényes életnarratívájába, az addig működő nyelvi eszközökkel nem képes beilleszteni a tapasztalatot, épp ezért nem képes kontrollálni az élményt, önmagát nem mint alanyt, hanem mint az események tárgyát érzékeli (Brison 1998, 39–40).³ Ezért lehet a feldolgozás médiuma maga a történet újra meg újra elbeszélése és ezek során elrendezése, időbeli és érzelmi távolság, értelmi kontroll kialakítása.⁴ (Az ebből következő megközelítés másik lehetősége, amire csak utalásszerűen teszünk kísérletet, a Sára-versek alakulástörténetének elemzése.) Ha a *Sári, ne vigyorogj rajtam* elbeszélését ebből a szempontból vizsgáljuk, először is feltűnhet, hogy a mű felépítésében kétféle tendencia érvényesül. Egyrészt maga a traumatikus emlék a megszakítások ellenére lineárisan, egy múlt idejű elbeszélés során idéző-

---

² Ugyanakkor Fodor nem említi ezek közt a Sára-verseket, amit akár tünetértékűnek – mondhatni, a „másodlagos szemtanú” tünetének – is tekinthetünk. A „másodlagos szemtanú” fogalmát Dominick LaCapra használja, aki szerint még a történetet hallgatók, feldolgozók is empatikus zaklatottsággal reagálnak a traumaelbeszélésre, „az empátia »helyettes áldozatiságnak« enged utat” (LaCapra 2006, 90). Ugyanakkor a Sára-verseknek ez a kerülgetése érthető is, hiszen Fodor Géza – aki nem melleleg közeli barátja volt Petrinek – még a költő életében írta monográfiáját.

³ A szelf felépítése és a diszkurzivitás közti kapcsolatról és a traumának ezt a kapcsolatot romboló hatásáról lásd: Alphen 1998, 24–37. A trauma nyelviséget romboló hatásának hátteréről lásd: Michel 1999, 61–81.

⁴ A narratív pszichológiai tartalomkutatás ennek fokozatait konkrét traumaelbeszélések szövegek központú elemzése során vizsgálja.

dik fel. A narratív pszichológiai tartalomkutatás az ilyen, ún. „visszatekintő” elbeszélésformát (Pólya 2007, 40, 47–8, 83) épp a jelen és a múlt magabiztos elkülönítése, az események rendezettsége, koherenciája folytán egyértelműen a trauma kontrollálására mutató jelnek tartja. Másrészt ez az elbeszélés a felidézés csapongó, asszociatív, sokkal kevésbé rendezett és kontrollált idejébe helyeződik, ami nemcsak keretezi az elmesélt történetet, hanem a félbeszakításokkal feldarabolja, fragmentálja az emléket, mi több, mintha valósággal kerülgetné: mellébeszél, bagatellizál, „elhülyéskedi” magát a felidézést. Ez a tendencia nem rendezett „visszatekintés”, hanem az ún. „újraátélő” (az elbeszélte eseményt az elbeszélés idejébe helyező) szempontot változtatja a „metanarratív” kommentárral (Pólya 2007, 40, 43, 83). Ezek a perspektívaformák Pólya Tibor kutatásai szerint a feldolgozás egyes fokozatait kísérik: míg az előbbi, „újraátélő” arra mutat, hogy az elszenvedő alacsony önértékeléssel rendelkezik, nem tart időbeli távolságot, ami abból ered, hogy ha nem is mondja ki, intenzív negatív érzéseket él át az elbeszélés során; addig az utóbbiban a szöveget alkotó személy aktivitása már a fenyegetettség feldolgozásának erőfeszítését mutatja. E két szál egymáshoz való viszonya arra vall, hogy a két tendencia – az emléket elbeszélni, rendezni, uralni akaró és a trauma kimondhatatlanságára kerülgetéssel, kisebbitéssel reagáló – nemcsak egymás mellett, hanem egyenesen *egymás ellen* hat: a vers elbeszélését ez e két, a beszélő, felidéző szubjektum képét is megalkotó tendencia feszültsége dinamizálja. Jól érzékelteti ezt a „harcot” a zárójelek – Petrire jellemzően rendkívül tudatos – használata, ami arról árulkodik, hogy melyik a „fő” szöveg, és mi tekinthető ehhez képest „mellékesnek”. Az „újra átélő” perspektívában kezdődő szövegben („Sári, édes, milyen / boldogan vigyorogsz”) először a „visszaidézés” lesz zárójelben: „mert az az az este volt, amikor / rád zártam az ajtót, / hogy magadra nyithasd a gázcsapot”. De a következő szakaszban váltás következik be, és a traumatikus emlék retrospektív elbeszélése lesz a főszöveg, és ehhez kapcsolódnak a zárójeles kommentárok. A kettő ellentéte pedig már a kimondás, a szembenézés erőfeszítésének, az emlék gyógyító hatású „átszerkesztésének” a jele.⁵ Ez alapozza meg azt a belső feszültséget, ami aztán többek közt tárgyilagosság és alulstilizálás, a látszólagos eszköztelenség, illetve a verset mélyen átható megalkotottság sokszor említett ellentétében is megnyilvánul. Vagyis nem az átszerkesztés *végeredménye* a vers, hanem az átszerkesztés nyitott *folyamatát* viszi színre, amikor kétféle tendenciát, narratívát (egy visszaidézőt és egy újra

⁵ „Az események közti kapcsolatok átszerkesztése előnyös és hatékony összetevője a negatív gondolatokkal és érzésekkel való megküzdésnek” (Pólya 2007, 53).

átélőt) enged érvényesülni, miközben metanarratív szinten megpróbálja kontroll alatt tartani a folyamatot.

A két tendencia értelmezéséhez érdemes hivatkoznunk arra a különbségre, amit Dominick LaCapra – aki a fenti narratív tartalomkutatás alapvető hivatkozási pontjai közé tartozik – lát *hiány* és *veszteség* között (LaCapra 2006, 89–97). LaCapra ugyanis pontosan az elbeszélhetőség, a történetyszerűség kapcsán tesz különbséget a kettő közt, amennyiben a *hiányt* transzhisztorikusnak: nem eseményszerűnek, időn kívülinek látja; míg a *veszteséget* „elmesélhető múltként” interpretálja, amelyben elválik egymástól a múlt és a jelen, ezért eseményszerű és narrativizálható lesz, ennek köszönhetően pedig kontrollálható, újrendezhető, az élettörténet menetébe illeszthető. Ezért a traumatikus élmény feldolgozása épp a hiányból veszteséggé válással írható le: „Ha a hiányt narrativizáljuk, akkor feltehetőleg szükségszerűen azonosítjuk a veszteséggel, és eseményként jelenik meg vagy abból válik levezethetővé” (LaCapra 2006, 90). Ugyanakkor azt is hozzáteszi e gondolatmenethez LaCapra, hogy ez nem azt jelenti, hogy a hiány ne lenne narrativizálható (lehet, hogy itt pontosabb kifejezés lenne a szövegben visszaadható, verbalizálható?), csak épp ezek a hiányszövegek az „események mellőzésére törekszenek”, „absztraktnak, kiürültnek és testetlennek tűnnek”, amire példaként Beckettet és Blanchot-t hozza fel (LaCapra 2006, 90).

Ennek alapján megkockáztatjuk azt a kijelentést, hogy a *Sári, ne vigyorogj rajtam* épp azt a folyamatot rögzíti, amely során a hiányból veszteség keletkezik. Ahogy általában a Sára-versek alakulástörténete is a hiányszövegektől a veszteségnarratívák felé mutat.

Kitérő: a Zátony mint hiányszöveg

Zátony

1.	a ravaszul és kísérleti célból
Becsület ideje.	kénsavba rakott rugó ideje:
Bűnbánat s pusztulásé.	hogy szétrepessze az üveg falát.
Idő – a te időd.	Az idő ideje!
Amelyben megtaláltad.	Hogy üvöltjön és szétvesse magát.
A gáz ideje, amely kisüvítsen,	Idő, a te időd.
a ház ideje, hogy összeomoljon,	A pusztulásé. – A bűnbánaté.
hogy tetejét úgy lökje el magáról,	Idő. A te időd:
mint már-már élvező szűz	megtalálni
a büdös szájú, bamba katonát.	az ajtót, amely innen kifelé.
Az összenyomott rugó ideje,	

2.

Ez nem ideje semminek.

Az állott tócsa idejében van idő,
hogy követ vágj belé, s hártájája
fölhasadjon.

Az alvadt vérnek idejében van idő
tenyérrel a sebre vágni. – S vége van!

Az üres órán van idő,
hogy elindulj, mint hólabda a lejtőn.
A kunyerálás idején az idő eljön,
mikor elég már, s az ajtót bevágod.
Az idő pereme, az még idő,
mikor mint megállóban a tömeg,
toporogsz; de egyre hallhatóbban
morogsz és végül fölkelés – magad
ellen.

De ez nem ideje semminek.

Itt szemedbe süt a nap, de nem ébredsz,
itt zümmöghet az éj, de te nem alszol,
itt készülődsz, de nem mégy sehová,
itt lépdelsz, de mint hengeren a mókus.

Mert ez nem ideje semminek.

3.

Fordul

a Föld.

Mint kotrócsillesor
emelkedik fel új s új nap remegve
terhétől, mit növvő halomra ont.

Már két tavasz csúfolta meg halálad,
már két tavasz. Megállok
a feslett virulásban –
mint szines, buja rongy:
hasadozik, burjánzik.
Az ember csak szipog, fújtat, beszél –
Eszébe jut-e, ami hiányzik?

Gyűrött újságlapot zörget a szél.

Pulóvert kötnek, látod? Félnek:
a villamos előtt megállnak.
Megszámolják a visszajárót,
új patront tesznek a szifonba,
örülnek, mikor igazuk van.
Bizonytalankodnak soká,
mikor szombatig kölcsönkérenek.

Mit gondolok én, hogy még élek?

Ellenpontként a több mint tíz évvel korábbi, az 1971-es *Magyarázatok M számára* című kötetben megjelent *Zátonyt*⁶ érdemes megvizsgálni. Itt a fenti szempontok alapján először is az tűnhet fel, hogy bár a vers teljes egészében az időt állítja középpontba, és emellett tele van a traumatikus eseményre való referenciális utalásokkal, szinte teljesen hiányzik belőle bármi, ami lehetővé tenné egy esemény narrativizálását, ami eligazíthatna az időben (az egyetlen kivételt az utolsó rész „Már két tavasz csúfolta meg halálad” megállapítása képezi). Úgy tűnik, az időt épp az teszi központi motívummá ebben a versben, hogy megragadhatatlan, teljesen idő-szerűtlen, nem-idő. Ezt a poszttraumatikus hiányra jellemző időtapasztalatot a második, középső (!) rész próbálja érzékelhetővé, nyelviileg megragadhatóvá tenni, ugyanakkor az élmény nyelvi megragadhatóságát kétségbe vonja az, hogy csak negatív módon képes körülírni: egyrészt az

⁶ Ha a versben lévő utalásnak – „Már két tavasz csúfolta meg halálad” – hinni lehet, akkor a vers 1967-ben született.

„álló idő” közhelyeinek (állott tócsa, alvadt vér, üres óra) lebontásával, másrészt az „ez nem ideje semminek” megállapításhoz kapcsolt negatív állítások sorozatával, amelyek az alany cselekedetét írják körül („de nem ébredsz”, „de te nem alszol”, „de nem mégy sehová”); ezen egyedül az utolsó, az alany cselekvéséhez csak hasonlatként kapcsolódó kép változtat: „de mint hengeren a mókus”, ami viszont egy helyben járasként, végtelen ismétlődésként világítja meg ezt a nem-időt. E hasonlat időtapasztalatát erősítik fel a verset és különösen ezt a részt átható ismétlésszerkezetek (Freud 1974). Azaz az eseményyszerűség, az időbeliség teljes tagadásával világítja meg a tapasztalatot.

Ugyanakkor erről a tapasztalatról nem derül ki szövegszerűen az sem, hogy mire is vonatkozik: „ez”-ként, „itt”-ként szerepel. Ezt az időtapasztalatot csak a másik két részhez mérve tudjuk elhelyezni. Egyrészt az első résszel, amit „a te idő” szervez, szegeződik szembe az „Ez nem ideje semminek”. A kettő azonban csak jellemzőiben ellenpontoszza egymást, mint a robbanyszerű, romboló időbeliséget rejtő „gáz ideje” és az üres „nem ideje semminek”. Egymáshoz való viszonyuk, kontextusuk nem tisztázódik: a „te idő”-ről nem derül ki, hogy ki is a „te”, a „nem-idő” pedig még ennél is személytelenebb. (Csak egy életrajzi narratívába illesztve értelmezhetjük úgy, mint a halál – Kepes Sára halála – előtti és utáni időt, és a „te”-t mint az áldozatot, ez viszont a befogadó többlettudásából és nem a szövegből vezethető le. De olvasható a „te” önmegszólításként is, eszerint viszont a második részben leírt időtapasztalat nem a halál, hanem a gyász idejére vonatkozik. Sőt a támpontok hiánya miatt még az sem vehető biztosra, hogy a két rész E/2-je ugyanaz a személy.) Mindez jól leírható LaCaprának a hiánytapasztalat tárgyalanságára vonatkozó megállapításával. A veszteség konkrét tárgyra vonatkoztatottságával szemben a hiányt a heideggeri szorongáshoz kapcsolja, és arról ír, hogy a hiányt a narrativizáláson kívül épp a tárgyhoz kapcsolás, a konkretizálás alakítja veszteséggé: „A hiány veszteséggé változtatása a szorongásnak azonosítható tárgyat [...] ad” (LaCapra 2006, 91). Itt ezzel szemben épp a hiány abszolutizálása történik, tárgyának kimondhatatlansága érzékeltetődik a tagadások sorozatával, az olyan „üres” jelölökkel, mint az „ez” vagy az „itt”, a „te” konkretizálásának lehetetlenségével, a kihagyásokkal⁷ (pl. „Amelyben megtaláltad” – mit? – ; majd egy versszakkal később: „megtalálni / az ajtót, amely innen kifelé” – a „vezet” hiánya kétségessé teszi a kiút létét). Ehhez járul az, hogy nemcsak a szorongás tárgya, de alánya is rejtett marad (az első két részből teljesen hiányzik az első személy, ez tesz hajlamossá arra, hogy önmegszólításként olvassuk

---

⁷ Mieke Bal a traumatikus emlékezetet jellemző lélektani mechanizmusokat elbeszéléstechnikáknak felelteti meg, köztük is kiemeli az elfojtás és az ellipszis párhuzamát (Bal 1998, ix).

a „te”-t). Az eseményszerűség hiánya, a lineáris idő hiánya (hiszen csak egy sűrített robbanásszerű időt, „Az idő ideje!”, és egy teljesen üres – mókuskerészerűen körben forgó – nem-idő tapasztalatát rögzíti az első két versszak) mintha együtt járna a szubjektum hiányával, párhuzamosan azzal, amit Susan Brisontól idéztünk az önnarráció hiánya és a szelf közti kapcsolatról. Ugyanakkor mégis találunk a tragédiára való utalásként is olvasható részleteket a versben: „A gáz ideje, amely kisüvítsen”, „mikor elég már, s az ajtót bevágod”. Ezek azonban nem illeszkednek történetbe, egy-egy időtapasztalatot megvilágító, felvillanó képként ékelődnek a vers szövetébe, ennek következtében a traumatikus emlékezet akaratlan „emlékbetöréseihez”, kontrollálhatatlan „szenzoros flashbackjeihez” (Brison 1998, 43) hasonlítanak.

Másfelől a harmadik rész időbelisége ellenpontozza ezt a „nem-időt”. Az itt szereplő idő a Föld ideje: „Fordul / a Föld”, „új s új nap”. Ez a konkretizált, hétköznapi, hangsúlyozottan természeti idő azonban teljesen idegen az előző részekben rögzített tapasztalattól, amivel Petri a „közömbös idő” toposzára játszik rá. Ezt az idegenséglélményt fokozza, hogy noha ez az a szakasz, amely a legtöbb támpontot tartalmazza (itt található az egyetlen, már idézett konkrét időbeli utalás: „két tavasz...”, a vers egyetlen első személyű igéje: „Megállok”, és a hiány egyetlen kimondása), a konkretizálás, a tárgyra vonatkoztatás gesztusait folyamatosan elbizonytalanítja a szöveg. A hiányt – „Eszébe jut-e, ami hiányzik” – nem az E/1-hez, hanem egy általános alanyhoz kapcsolja, amit éppúgy vonatkoztathatunk a vers beszélőjére, mint a szakasz első sorában felbukkanó Földre, vagy általában az emberre, ráadásul kérdésbe foglalja. Hasonlóképpen elbizonytalanítja a vers hangjának személyességét, hogy a „feslett virulásban – / mint szines, buja rongy: / hasadozik, burjánzik” Vörösmarty *Előszó*jának ugyancsak harmadik részére játszik rá képi világában is, és a múltó idő keserűen ironikus értelmezésében is. De a legfontosabb gesztus a természeti idő ciklikusságának az első személyű alany egyetlen cselekvésével való ellenpontozása: „Megállok”, ami az idő feltartóztathatatlan múlásával való szembeszegülésként értelmezhető, és a második rész álló nem-idejéhez kapcsol vissza.

Az, hogy a három rész csak ellenpontozza egymást, de se egymásra nem reflektálnak, se egy metadiskurzusban nem helyeződnek el, tovább növeli a három időtapasztalat egymástól való tökéletes elválasztottságát. A címbeli „zátony” mint ennek a LaCapra kifejezésével „hiány”-tapasztalatnak: a trauma időbe, történetbe, személyiségbe integrálhatatlanságának a metaforájaként olvasható. A vers ugyanakkor, ha verbalizálja is ezt a tapasztalatot, nem old rajta, teljes mértékben igaz rá az, amit LaCapra mond arról, hogy a hiányszövegek „absztraktnak, kiürültnak és testetlennek tűnnek” (LaCapra 2006, 90).

Beszéd- és képszerűség ellentéte

A Sára-versek alakulástörténete a *Zátony*ban verbalizálódó hiánytapasztalat felől a veszteséggé változtatás felé mutat, és ez az a folyamat, amelyben a narrativizálás oly nagy szerepet játszik, mint ezt negatívan az előbbi elemzés is bizonyítja. Ez a narrativizálás azonban erőfeszítést igénylő *munka, küzdelem*, amely a *Sári, ne vigyorogj rajtam* minden részletében jelen van. A versszubjektum egész magatartását az az attitűd határozza meg, amit a *Helyett* így ír le:

*Minden gondolat megáll félúton,
hőköl vissza, hisz nincsenek hovák;
szakadék szélén, párkány peremén
visszaretten a mélységtől az Én*

Ezek az elbeszélés tárgyához fűződő mélyen ellentmondásos érzelmek azonban nemcsak az elbeszélés két szálát motiváló attitűd (a traumát kibeszélni, lezárni vágyó szembenézés és a fájó emléket elkerülni akaró önvédelem) és az ezekből fakadó időtapasztalat (az élettörténetben, a múltban való elhelyezés és az ezt fragmentáló jelen idejű elbeszélés) egymáshoz való viszonyában érzékelhető. A vers szövege nemcsak két narratívát szegez szembe, hanem a *beszéd- és a képszerűség* megidézésével, idővonatkozásaik felhasználásával meg is erősíti ezt a kettősséget. A mű ugyanis mindkettőre hangsúlyosan rájátszik. A vers mindjárt az elején megszólítással kezdődik: „Sári, édes, milyen / boldogan vigyorogsz, abban az aprómintás / ruhádban” (sőt már hamarabb: a címben is), és azzal is végződik („Te meg abban az aprómintás / ruhádban...”), ami egy virtuális *párbeszéd* keretébe foglalja az egész verset. De az elbeszélést kísérő kommentárok is folyamatosan megszólítanak, kibeszélnek. Ellentétben a keret egyértelmű címezésével, itt már nem lehet konkretizálni, kinek szólnak ezek a passzusok: Sárinak vagy az olvasónak (egyreszert kimondottan hangsúlyozzák az azóta eltelt időt, például: „De *akkoriban* [...] / nem lehetett még kapni ezeket a *mai* / poklokig hevítő fehérneműket” – kiemelések tőlem P. Á. K.). Hasonlóképpen megszólító jellegű az iróniában, trágárságban és az alulstilizálás egyéb módozataiban rejlő nyelvi provokáció. Ezek az eszközök nem egyszerűen beszédként, hanem kimondottan *valakinek szóló beszédként* állítják be a szöveget. A traumaelbeszéléseknek „lételemük a dialogikusság” (Menyhért 2008, 7), hiszen nemcsak a trauma szavakba foglalása, időben elhelyezése az elbeszélés célja, hanem a megrázó élmény megosztása, és ezáltal a közösségbe való integráció, a magány felszámolása. Ennek a dialogikusságnak

ez a Petri-vers egy új összetevőjét világítja meg: a Másik jelenléte nemcsak arra ad alkalmat, hogy valakinek megfogalmazzuk a lelkünket nyomó történetet, és ezáltal újra integráljuk magunkat egy közösségbe a traumatikus állapot egzisztenciális magánya után. Hanem arra is, hogy újraalkossuk önmagunk képét a Másikkal interakcióban, a Másikat megszólító beszédaktusok által, mint ahogy erről az elbeszélő, a versszubjektum nyelvi provokációi tanúskodnak: a dac, az önirónia, az önlefozkodás, az egy adott helyzetben társadalmilag elvárt viselkedéssel (például mentegetőzés, megbánás) való szembefordulás, vagy egy adott befogadói reakció (például a sajnálat) elutasítása éppúgy a traumafeldolgozás dialogikusságának jele, mint a tapasztalat átadása.

A (pár)beszédszerűséget különösen az teszi hangsúlyossá, hogy emellett éppily erősen működik a műben egy a szöveget a *képszerűség* irányába eltoló tendencia. Rögtön a kezdet kezdetén megjelenik a fénykép, ami az egész „beszélgetést” elindítja, és amit a vers részletesen le is ír: a mosolyt (vigyorgást), a ruhát, a hátteret. Ebből a fényképből nő ki az asszociációsor részben egy másik fénykép, részben az emlékképek sorozata felé. Ezekből a képekből indul ki a történet, előbb gyanútlanul: az aprómintás ruha és az átöltözés történeteként. (Itt egy újabb kép: a tükörkép kap hangsúlyos szerepet.) Majd itt bukkan fel zárójelben a halál emléke („az az az este volt...”). A trauma elmesélésének ez a felvezetése az emlékkép akaratlanságának, feltartóztathatatlanságának benyomását kelti, ami az akaratlan (kontrollálhatatlan) traumatikus „emlékbetöréseket” idézi. Erre vall az is, hogy egy véletlenszerű részlet (a kék bugyi) kapcsán ébred fel, és hogy azon nyomban – még ugyanazon a nyomon – az emléket elbagatellizáló, lefokozó elterelő mechanizmust indít be: „Degusztá egy bugyi volt. / Utáltuk is mind a ketten”.

A beszéd- és a képszerűség hangsúlyozott jelenléte a kettőnek a traumatikus emlékezethez és az időbeliséghez való viszonyát a szöveg ellentmondásosságának, belső feszültségének egy újabb tünetévé teszi. A képszerűség időtlensége *jelenlévőként*, az időben feloldhatatlanként, a történetbe foglalásnak ellenálló emléknymókként (mondhatni „zátonyként”) érzékelteti az emléket: a traumatikus emlékezet emlékbetörései, szenzoros flashbackjei nemcsak kontrollálhatatlanságuk folytán jellemző tünetei a poszttraumatikus szindrómának, hanem mert a „múlt és jelen közti folytonosságot kimerevített pillanatként megtörik” (Menyhért 2008, 5): nem tudnak elmúlni, folyamatosan jelen vannak, akármi-kor felbukkanhatnak. A „vigyorgás” visszatérése jól érzékelteti ezt: a fénykép most is jelen lévő mosolygása azonosítódik a halott „vigyorával”: „Aztán a dögcédula a bokádon, / és vigyorogtál. / Vidoran, hamuszürkén”, ami a befe-

jezésben: „De te most már örökre / boldogan vigyorogsz” nyeri el tökéletes időtlenségét, elmúlhatatlanságát. A szó virtuálisan megismétlődik az utolsó sorokban is, ahol a kihagyás teszi jelenlévővé (a befogadót kényszerítve rá, hogy a maga idejében újra megismételje a szót, és ezzel kiegészítse a hiányos mondatot): „Te meg abban az aprómintás / ruhádban, ami még akkor is megvolt, / mikor összekerültünk.”

A beszédszerűség ezzel szemben megnyitja az útját a párbeszédnek és a történetbe foglalásnak. Itt érdemes megemlíteni, hogy épp az *Örökhétfő* Sára-verseiben a párbeszéd és a megszólítás kiemelten fontos szerepet játszik. De a *K. S.* vagy a *Találkozás* esetében az ismétlődő álom képszerűségének örök jelenébe ágyazódik: „Jössz felém a szobán át / örök jövőben” (*Találkozás*), amit a mindkét versben zárlatként megjelenő párbeszéd tökéletlenségének: féloldalasságának, elutasításának motívuma egészít ki. A *K. S.*-ben a megválaszolatlan kérdések formájában: „»miért nem fűtesz?« – kérdi és / »minek élsz még?«”. A *Találkozás*ban pedig az elutasítás vágyának és lehetetlenségének a kimondhatatlan megszólítássá alakításában: „– úristen, hogy mondjam meg? / Hiába... nem tudok veled élni. / Hiába támadtál fel.”⁸ Ehhez képest a *Sári, ne vigyorogj rajtam*-ban a megszólítás elindította beszéd és a beszéd által lehetővé tett emlékezés, történetbe foglalás feloldja a képszerűség örök jelenét. Ugyanis a képszerűségnek a *megtörténés idejére* való lokalizáltságával szemben a beszéd jelene az *elbeszélés jelene*, ami lehetővé teszi a múltnak a jelentől való elválasztását: mind a visszatekintő, mind az újraátélő, mind a metanarratív perspektívaforma jelene az elbeszélés, a beszéd ideje. A lehetséges variációk közül az „átélő” az, amely a felidézett emlék idejéhez rögzíti nézőpontját (Pólya 2007, 40). Pólya Tibor szerint a lehetséges narratív formák közül ez áruklodik a trauma feldolgozottságának legcsekélyebb fokáról (Pólya 2007, 83). A *Sári, ne vigyorogj rajtam* elbeszéléséből, a beszédszerűségnek köszönhetően, egyedül ez marad ki. Az előbb idézett álomversek ezzel szemben érdekes átmenetet képeznek az átélő és az újraátélő elbeszélés között, amennyiben az álom maga elválaszthatatlanná teszi a két időt: lényegében eldönthetlenné – és épp ez teremti háttorzongató hangulatát –, hogy az alvás jelenében vagy még Sára életében, az emlékek jelenében vagyunk. Kifejezi ezt mindkét versben az álom elbeszélésének jelen ideje, ami alól csak a temetés felidézése jelent kivételt – a *K. S.*-ben jellemző módon épp ebből a mondatból hiányzik az ige: „vetközni

---

⁸ A *Találkozás* lezárásában mintha LaCaprának a poszttraumatikus állapotról írott gondolatai – hogy az elsenvedő „halottai és szellemei ellenállnak a hiány és a veszteség közti megkülönböztetésnek” – szó szerint megvalósulnának (LaCapra 2006, 90).

kezd / veti le azokat a / amiben el⁹ –, ez azonban mindkét versben annak az állításnak rendelődik alá, hogy az álom jelenében is *ugyanazokat* a ruhákat viseli.

A *Sári, ne vigyorogj rajtam* esetében a beszéd és a kép ellentéte az elbeszélés két szálához hasonlóan a történetre rendezés és az elbeszélésnek ellenálló traumatikus emlékezés, azaz veszteség és hiány kettősségét érzékelteti. (Kisebb jelentőségű ugyan, de hasonló szerepe van egyes részekben a hangzás és a jelentés egymás ellen való kijátszásának, mint például a „megérti a lelkiállapotomat” sort asszociáló „A lelki / áll a potom / potomság”, de hasonló a tetem szó visszatérése a „tetemes mennyiség elfogyasztása után” sorban. Ezek a szójátékok nemcsak az alulstilizáció és a bagatellizálás eszközei – amire még vissza fogunk térni –, hanem a beszéd értelmét elmosó, destruáló, ezáltal a rendezés, az elbeszélés ellen ható eszközök. Ugyanakkor a hangzás rejtett motivikus utalásként működik, mint a VIDÁM presszó említése néhány sorral a „vigyorogtál” és a „vidoran” előtt.)

A kép- és a beszédszerűség, a hangzás és jelentés egymás mellett és ellen érvényesítése azonban a vers másik, legtöbbit elemzett ellentétével: a tárgyilagosság és a rendkívül erős stilizáció kettősségével szorosan összefügg. Az eddigiek alapján ugyanis a kép nemcsak az időfolyamatban feloldhatatlan traumatikusan betörő emlék időtapasztalatát idézi fel, szemben a beszéddel, ami lehetővé teszi ennek történetbe foglalását, időbeli eltávolítását. A kép, épp ennek az időtapasztalatnak köszönhetően, azt a benyomást kelti, hogy „objektíven” magát az egykori eseményt láttatja, szemben a beszéd szükség-szerű szubjektivitásával. A beszéd szólaltatja meg a szubjektum indíttatásait: az emlékekkel való szembenézést és az előle való menekülést, a felelősség alól való kibújást, a saját reakcióival való intellektuális számvetést. Ez a benyomás akkor is hat, ha jól tudjuk, ez az ellentét csak illúzió, mivel mindkettőt szavak közvetítik, a vers szövetébe illeszkednek. A versen belül ugyanis eltérő beszédmódokat idéznek fel: egy hangsúlyosan első személyű, aposztrófikus, a beszélőnek az elbeszélés témájához és a megszólítottéhoz való viszonyát erősen éreztető és egy látszólag tárgyyszerű, a fenténél sokkal személytelenebb hangot. (Ebből a szempontból a reflexív szólam éppúgy „beszéd”, az intellektualizálás éppúgy „viszony” a megtörténtekekhez, mint az irónia.) Ez a benyomás ráadásul annyiban is csalóka, hogy az emlékképek tárgyyszerűnek látszó leírása éppúgy

⁹ Már hivatkoztam Mieke Balnak arra a megállapítására, hogy a kihagyás alakzata a freudi elfojtásnak feleltethető meg (Bal 1998, ix). Az itt idézett verssorra különösen érvényes ez az állítás, amennyiben pont a két kulcsszó, a motivikus jelentőségű (a Sára-versekben visszatérő) „ruhákat” és a halált megidéző „temették” hiányzik belőle.

a szubjektum beállítottságáról árulkodik. Épp ezért azok a részek lesznek a legérdekesebbek, érzelmileg legrétegzettebbek, ahol valamennyi impulzus jelen van: a betörő emlékkép leírása behelyeződik a történetbe, ugyanakkor a beszéd stilizáltságában nagyon erősen jelen vannak a beszélő szubjektum egymás ellen feszülő indíttatásai. Ebből a szempontból különösen érdekes a már idézett: „Aztán a dögcédula a bokádon, / és vigyorgtál. / Vidoran, hamuszürkén.” Ez a leírás úgy is tekinthető, mint a traumatikus emlék központi képe (érdemes megjegyezni, hogy a sorok majdnem – de csak majdnem – a vers arany metszési pontján helyezkednek el), amihez képest minden más vagy csak ennek felvezetése, kezdve az első sorok ismétlődő „vigyorgtál” szavától, a fényképen viselt ruha elindította asszociációsorig (bár itt erősen elgondolkodtató, hogy mi is az, ami az asszociációsorig elindítja: valóban a ruha, vagy a mosoly, amely már a fénykép megpillantásakor is a hulla vigyorát idézi fel); vagy ennek a kitörölhetetlen képnek a továbbgondolása és kommentárja. A már tárgyalt motivikus ismétlődésen kívül a címbe emelés is az emlékkép központi szerepét támasztja alá. A leírás a felszínen teljesen képszerű és tárgyilagos: a vers szubjektuma csak mint szemlélő van jelen, nem kommentál, nem fejez ki érzelmet, nem „beszél ki” a leírásból. A leírást ugyanakkor majd szétveti a belső feszültség, ez a feszültség pedig mindenekelőtt pontosan a leírás tárgyának és szenvtelenségének az *ellentétéből* származik. Nem lehet eltekinteni ennek az ellentétnek a gesztusszerűségétől. Ez a gesztus – negatívan – nagyon is aktívvá és jelenlévővé teszi a beszélőt, aki a traumatikus emlék felidézése *ellenére* ennyire magába fojt minden érzelmi megnyilvánulást. Menyhért Anna nevezi találóan „mégis-beszédnek” a trauma elbeszélést (Menyhért 2008, 6). Ez a „mégis” fejeződik ki az érzelmek elutasításának, a tárgyilagosságnak a gesztusában, az emlék képpé távolításában. Petri egész versének dinamikáját alapvetően a (feltételezett befogadó által) elvárt, illetve lelkileg „kényelmes” reakciók elutasítása diktálja.¹⁰ Akkor látjuk „eszköztelennek” a verset, ha ezeket a negatív gesztusokat, ezt a „hiány-retorikát” nem érzékeljük.

Irónia és trauma

Ez a belső feszültség az egész versbeszéd során megjelenő nyelvi gesztusokra és a versszubjektum ebből kibontakozó képére irányítja a figyelmet. Ezek a nyelvi gesztusok alapvetően destruálnak: lebontják mindenekelőtt azt

---

¹⁰ Fenyő idézi Petritől: „Amit elmondok, azt minden magyarázat nélkül mondom el, nem akarok magyarázkodni, sem mentegetőzni, nem akarom sajnáltatni magam, sem Sárít sajnáltatni; ami történt, az csak miránk tartozik” (Fenyő 2004, 241–242).

a nyelvi szerepet, ami egy traumatikus élmény elbeszéléséhez természetes formaként adódik, egyszersmind amire a beszélő vágya irányul: a hallgatóban együttérzést, sajnálatot ébreszteni akaró elbeszélés lehetőségét. A pragmatikus nyelvészet az ironia leírásában használja az „echo” és az „attitúd” kifejezést: e szerint az elképzelés szerint, az ironia úgy tudja elérni, hogy mást jelentsen, mint amit szó szerint mond, hogy a mélyén mindig ott lappang egy rejtett, indirekt utalás („echo”) egy másik kijelentésre, normára, elvárásra. Az ironia ezzel a „visszhangként” elhangzó indirekt utalással kapcsolatban fejez ki valamilyen eltávolító, elidegenítő, disszociatív attitúdöt (Sperber–Wilson 1992). Petrinél az áldozatszerep és az ebből eredő szájalom, együttérzés ez a rejtett utalás, és az olvasó potenciális reakciója elleni küzdelemben, annak elutasításában, lerombolásában jelenik meg a disszociatív, sőt kimondottan destruktív attitúd. Petri magának az ironiának a lényegéként mutat rá egy nyilatkozatában erre az elutasításra: „A cinikus ember a mások szenvedésén röhög, az ironikus saját önsajnálatát igyekszik leküzdeni” (Petri 1997). Ez a destrukció Petri táján értett ironikusságának problémáját érinti, amelynek kapcsán Margócsy István „végtelenen feloldhatatlan kettősségek poéziséről” beszél (Margócsy 2004, 60). A Petri-féle ironia feloldhatatlan ellentmondásokként való meghatározása közelebb visz bennünket annak megválaszolásához, hogy a szubjektum milyen indíttatásából származik ez az alapvetően ironikus viszony a traumaelbeszéléshez. A traumatikus tapasztalatról alkotott különféle elméletek ugyanis egyaránt hangsúlyozzák a benne rejlő átléphetetlen ellentmondást, alapvető ambivalenciát (LaCapra 2006, 91), „szakadást”, „törést”, amelynek verbalizációjáról, irodalmi feldolgozásáról Menyhért Anna azt írja, hogy „ez a nyelv nem elfedi a traumát, nem hallgat róla, hanem színre viszi a törést, azt, hogy a trauma előtti nyelv alkalmatlan a trauma elmondására, s ugyanakkor azt is megmutatja, hogy a szakadásnak az új nyelvben látszania kell” (Menyhért 2008, 6). Az ironia ezek szerint kétszeresen is tükrözi, tükrözheti a traumatikus élményt. Egyrészt annak feldolgozhatatlanságát, a benne rejlő áthidalhatatlan, „végtelenen feloldhatatlan” kettősségek formájában. Másrészt egy a „gyanútlan”, (a trauma élményén) kívülálló olvasó elvárásait, reakcióját, világlátását elutasító gesztus formájában, amely kifejezi, hogy „a nyelv már nem lehet naiv, gyanútlan, sokkal inkább a kételyt, a bizalmatlanságot magába foglaló, a megszakíttottság és szorongás emlékét őrző [...], másokat így is megszólító mégis-beszéd” (Menyhért 2008, 6).

Ennek megfelelően a *Sári, ne vigyorogj rajtam*-ban kétféle szerepet tölt be az ironia nyelve: egyrészt magát a trauma elbeszélhetetlen primer tapasztalatát fejezi ki, másrészt a sajnálat, a mentegetőzés, az együttérzés elutasítását.

A traumából születő szó

Az előbbi körébe tartozik az az egész vers egyik ihlető forrásának tekinthető feloldhatatlan feszültség, amely a halál és a mosoly ellentétét magában foglaló „vigyor” visszatérésében fejeződik ki. A már idézett, a vers fókuszának tekinthető emlékkép leírásában ugyanis kimutathatók ennek a belső feszültségnek a nyelvi jelei, csak hogy nem a szemlélő nyelvileg kifejezett attitűdjében nyilvánulnak meg, hanem a leírás tárgyába integrálódnak. Ezt nevezi Bahtyin „intonációs metaforának” (Bahtyin 1985, 27–28): a megnyilatkozásban kimondatlanul, verbalizálatlanul maradó, de az intonációban (és a vele rokon gesztusban) kifejeződő viszony a beszéd tárgyához és hallgatójához. (Ez a viszony – Bahtyin leírása szerint – mindig kétfelé irányul: egyrészt a befogadó felé, másrészt a megnyilatkozás tárgya felé [Bahtyin 1985, 27–28], ahogy itt az áldozatszerep elutasítása a másodíknak, a primer traumatapasztalat az elsőnek feleltethető meg. Bahtyin az ironiát is az intonáció egy formájaként tárgyalja, ahol „egyetlen szólamban két értékinkarnáció és ezek interferenciája, összeütközése jelenik meg” (Bahtyin 1985, 47). Bahtyin szerint az intonációs metafora a forrása a hagyományos értelemben vett „szemantikai metaforának” (Bahtyin 1985, 27).

A versben ilyen, az ironikus ambivalenciából születő „szemantikai metafora” a vigyor maga. Fenyő D. György is elemzi a szó ismétlődését, és magát a szóhasználatot, az abban megjelenő ambivalenciát (amit az utolsó részben a macska „mosolygása” ellenpontoz – Fenyő 2004, 238, 240–241). De a feszültség mélyebbről ered. A szóválasztás csak kifejezi azt a paradoxont, ami az egész traumatikus emlék szimbólumává válik: a mosoly és a halál ellentétét. (A mosoly már a *Találkozás* kísérteties leírásában is szerepel.) Ezért is mondható, hogy már az első „ártatlan” előfordulása, a fénykép leírásában, előrevetíti a kínzó emlékképet (ezt erősíti meg a szó háromszori ismétlése már a vers elején, ami a fent idézett sorok fényében újra meg újra elfojtott emlékbetörésként olvasható). Ezt a „vigyorban” megtestesülő feldolgozhatatlan ellentmondást bontja ki a folytatásban a „vidoran, hamuszürkén” ellentéte. Ehhez hasonló disszonáns elem a halál és a testi szerelem kontrasztja a vers egyik legkeményebb részletében, immár nem egyetlen szóba sűrítve, nem is egy oximoronszerű ellentétben egyesítve, hanem (képzeltbeli) cselekvéssé bontva: „És én szerettem volna rád feküdni, / lehúzni azt a bizonyos bugyit, / a koporsófüdelet meg magamra.” Ezek az ellentétek folyamatosan az élettelen anyag és az élő, emberi ellentétét – mint a szerelem és a halál együttes tapasztalatának a feldolgozhatatlan forrását – jelenítik meg. Különösen jól érezhető ez az „Azok a szarbarna munkakoporsók, / amikben az elföldelendő / anyagot

mozgatják” sorok esetében, ahol nemcsak az ember „elföldelendő anyaggá” változtatása, hanem a hangsúlyosan közönséges „szarbarna” is ezt az anyagszerűséget hangsúlyozza. De a dög(cédula), a tetem (tetemes), a hulla (főhullász) kifejezések használata, ismétlése (és hangalakként való újrafelidézése), maga a vulgáris (*földhözragadt!*) szavak keresése is az anyagszerűség kifejezéseinek tekinthetők. Az anyagszerű és az élő ellentéte azonban áttételesebben is megjelenik: ebben a kontextusban a szavak jelentésének elvesztését is az értelem széteséseként, hang-anyaggá válásaként interpretálhatjuk. Hasonlóképpen a fenti feszültség kifejezésének tekinthetjük (vers)forma és értelem ellentétét: Fenyő D. György hívja fel a figyelmet az utóbbi idézetben a rejtett zeneiségre.¹¹ Margócsy gondolatmenete is azt bizonyítja, hogy Petri költészetében az ironia a vers minden elemében jelen van, ezen belül pedig kiemelten tárgyalja a szabadvers és a kötött forma feszültségét.¹²

Az anyagszerű, a közönséges, az alpári hangsúlyos jelenlétével kapcsolatban Fodor Géza Bahtyintól a groteszk és a redukált nevetés elméletére hivatkozik (Fodor 1991, 133, 139–140. Fodor Géza gondolatait Keresztury Tibor is egyetértően idézi. Keresztury 2015, 224–225). A groteszk fogalmára való utalás azért is találónak tűnik itt, mert Bahtyin elméletében ennek mélyebb az értelme, többet jelent a vulgáris, alulstilizált beszédmódnál, a patetikus, a tragikus kigúnyolásánál. A groteszk test tapasztalatában – amiben az ember anyagi-testi valójára való utalások, az embert a másik emberrel és az anyagi világgal összekapcsoló aktusok játszanak meghatározó szerepet a közösüléstől az ürítkezésig, a születéstől a halálig – az embernek az anyagi világgal való kapcsolata nyilvánul meg, nemcsak motívumaiban, hanem nyelvében is: az alpári, a trágár és a magasztos keveredésében is ez fejeződik ki (Bahtyin 2002, 28–29, 34–39). A teljes értékű, egyetemes groteszk látásmódban azonban ez felszabadító: az anyagi világgal való azonosság felment az individualitás korlátai alól: ez fejeződik ki abban, hogy a halál a születéssel kapcsolódik (Bahtyin 2002, 61–63). A „redukált nevetés” (Bahtyin 2002, 48–49) a fenti eszközöknek

¹¹ „A mondat tökéletesen elidegenítő, eltávolít mindenfajta érzegősségtől: nem a szeretett halott képe sugárzik át a holttestre és a koporsóra, hanem ellenkezőleg, a halott mozgatasának materiális és kiábrándító körülményei megszüntetnek minden személyességet és meghatottságot. Ennek furcsa módon ellentmond az *Azok a szarbarna munkakoporsók* sor magas fokú poétizáltsága: a munkakoporsók a verssor végén ritmikailag tökéletes hexameterzárlat (adóniszi sor), amit három hosszú szótag (azaz egy molosszus) előz meg, azt pedig három rövid szótag (azaz egy tribrachisz)” (Fenyő 2004, 239).

¹² „Nála az ironikus kettősség mindent áthat [...] az invenciótól, azaz a gondolati koncipiálástól kezdve egészen az elokúcióig, azaz a nyelvi, nyelvhasználati gesztusokig” (Margócsy 2004, 58).

az individualizmus szemléletébe ültetett változata, mint a romantikus tragikus ironia vagy a huszadik századi abszurd (Bahtyin 2002, 51–56). A groteszk szemlélet redukcióját mutatja Petrinél, hogy bár az élő testiség és az élettelen anyagszerűség, a halál és a (testi) szerelem, a magasztos és a vulgáris szorosan összekapcsolódik, ez nem oldja fel, nem szünteti meg a tragédiát. Jellemző – és érthető – módon a számos groteszk motívum mellett épp a halálnak a születéssel való feloldása hiányzik.

Az élő és élettelen, az anyagszerű és az élő, a halál és a szerelem különböző szinteken való visszatérő összekapcsolása szempontjából érdekes lehet az az elgondolás, amit Kovács Árpád többek közt épp Bahtyinra is hivatkozva fejt ki metafora és elbeszélés kapcsolatáról, az irodalmi elbeszélést és az ezt létrehozó saját nyelvet megszüülő egzisztenciális metaforáról (Kovács 2013).¹³ Az elmélet különös relevanciáját épp az adja, hogy Kovács úgy tárgyalja az irodalmi művet, mint a szubjektumot megteremtő narratíva és narratív identitás, illetve az ennek létrehozásához szükséges a saját nyelv megtalálására tett erőfeszítést: *születőben lévő szót és a szóból teremtődő beszédmódot, identitást és elbeszélést*:

Az egzisztenciális metafora azt a nyelvi lacunát tölti ki, amely azért lép fel, mert vonatkozási tárgya nincs adva – ugyanis a dolog, amelyre irányul a megnyilatkozás pillanatában épp a keletkezés, illetve a megjelenés fázisában van. Ilyenkor a szó konstituálja [...] a dolgot, melyre referenciája – a kibomló szövegegész utalásrendje – vonatkozik majd. [...] Az egzisztenciális megnyilatkozásban a szó nem jelöli a dolgot, hanem tételezi, megjelenésre készíteti, s ezért megkívánja azt a beszédmódot, amelyben a cselekvésnek, a cselekvés tárgyának és nevének keletkezése egyazon történetmondásban bontakozik ki (Kovács 2013, 21).

Ez az elképzelés különösen érvényesnek látszik a traumaelbeszélés (illetve az ebből születő műalkotás) esetében, ahol épp az addig érvényesnek tűnő nyelv válik használhatatlanná, az addig működő önelbeszélés tűnik folytathatatlannak, és ennek következtében szenved az *identitás* helyrehozhatatlan törést.

---

¹³ „Az egzisztenciális metafora az *egyszeri esemény* nyelvi formája, mely révén az egyszeri tapasztalat az általános tudás szintjére emelkedik. [...] Épp azért, mert az egyszeri esemény nem értelmezhető sem a leíró, sem a retorikai megnyilatkozások nyelvén – sem állítmánnyal, sem alakzattal nem közelíthető meg –, éppen ezért releváns diszkurzusa a *történetmondás, az elbeszélés*” (Kovács 2013, 20). Az egzisztenciális metafora fogalmát Kovács Árpád Northrop Frye *Az ige hatalma* című tanulmányából veszi, az abban foglalt koncepciót termékenyen továbbgondolva.

A trauma narrativizálásának erőfeszítése során pedig az elszenvedő cselekvőként való rekonstrukciója, a történetalkotás által az időben való elrendezés, az élettörténetbe való behelyezés megy végbe, egy új, már a trauma tapasztalatát integráló beszédmód, nyelv és szelf születik meg, ahogy ez az elemzett Petri-versen példaértékűen kimutatható. Ez egy olyan interpretációt tesz lehetővé, amely a „vigyorog” szóban rejlő (intonációs és szemantikai szinten is megnyilvánuló) metaforikus jelentések történeté bontásaként olvassa a művet. A vers ennek fényében a trauma által létrehozott megfoghatatlanul bonyolult léhelyzet, feldolgozhatatlanul ellentmondásos érzelmi állapot – „lacuna” – megfogalmazására¹⁴, kimondására, megragadására tett kísérletet viszi színre. Ennek során a verbalizálatlan, csak a gesztus, az intonáció szintjén lappangó ellentmondásos lelki készletéből először az ambivalens attitűdnek az egyetlen szóba sűrített képe születik meg, ezt a szöveg részben oximoronként interpretálja: a benne rejlő ellentmondást kimondja, részben a vers témájának és formájának ellentétéként viszi színre¹⁵, majd narratívává bontja ki, ami lehetővé teszi, hogy megteremtse az átélő szubjektum képét, elhelyezze a múltbeli eseményben, illetve a jelenbeli, kifelé forduló elbeszélés aktusában, ahogy Kovács Árpád írja: „a cselekvésnek, a cselekvés tárgyának és nevének keletkezése egyazon történetmondásban bontakozik ki” (Kovács 2013, 21).

Gyilkos önirónia és öngyilkos irónia

Ezek a trauma primer megrázkódtatását kifejező feloldhatatlan paradoxonok azonban a másik szinten, a befogadó felé irányuló kommunikációban is hatnak: a kegyeletteljes, a patetikus, a beszélőt egy tragédia áldozatának feltüntető¹⁶, együttérzést keltő beszéd elutasításaként. Ezeknek a traumatikus élménnyel kapcsolatban elvárt beszédmódoknak az elutasításában: (echóként való) felidőzésében és a tőle való ironikus nyelvi távolság megteremtésében épp az

¹⁴ A traumatikus élmény verbalizációját és ennek feldolgozási folyamatát is mutatja, hogy ebben a versben sokkal kevesebb elliptikus alakzat szerepel, mint a korábbi Sára-versekben, noha teljes mértékben nem tűnnek el a kihagyások.

¹⁵ Kovács Árpád külön is tárgyalja a különböző versnyelvi képződmények, köztük kiemelten a ritmus ilyen jellegű értelemképző erejét, arra hívva fel a figyelmet, hogy mivel a versritmus a nyelvi jelnél elemibb szinten tagolja a verset, „a tárgyi és a nyelvi jelentés konfliktusa elkerülhetetlenné válik. [...] Itt is a metaforikus innováció műveletével van dolgunk: megőrizve a grammatikai és tárgyi jelentést, a verssor ritmusrendje felülírja azokat; minthogy a ritmus révén az eltérő, sőt szembenálló szemantikai terek kölcsönhatása révén érhető el” (Kovács 2013, 99).

¹⁶ Ahogy Fodor Géza írja a Sára-versek attitűdjéről: „összeomlasztja a tragikus hős arisztokratizmusát” (Fodor 1991, 142).

ellentmondás (a „törés”, a „szakadás”) felszámolhatatlanságának tapasztalata rejlik. A sajnálat, a tragikus áldozatszerep épp azt a paradoxont számolná fel, ami az elszenvedőt egyszerre láttatja elkövetőként, felelősként és áldozatként, alanyként és tárgyként. A sajnálattal együtt járó lelki felmentésnek, a trauma hiányból lezárt veszteséggé formálásának lehetetlensége fejeződik ki ebben. Annak köszönhetően, hogy a hiány- és a veszteségtapasztalat egyaránt áthatja a vers szövegét, egyszerre olvasható úgy a mű, mint a trauma feldolgozása, illetve mint a teljes feldolgozásának, lezárásának – a felmentés elnyerésének – ironikus elutasítása. Összhangban áll ez azzal a konklúzióval, amit LaCapra von le: „a múlt általi megszállottságot soha nem lehet teljesen legyőzni vagy meghaladni, a feldolgozás legfeljebb bizonyos távolságot, kritikai távlatot tud biztosítani, amit különleges nehézségek árán meg lehet szerezni, de nem lehet egyszer s mindenkorra elérni” (LaCapra 2006, 93).

Ezek alapján az ironia egyértelműen a traumatikus törést kifejező, a korábbi beszédmódok (és az azok által kifejezett világlátás) lehetetlenségét kifejező nyelv megerteremtésére vonatkozó kísérletként fogható fel. Ez a gondolatmenet visszavezet bennünket Horváth Kornélia megállapításához, aki az ironia és az én-szerkezet közös gyökerére mutat rá: az „én belső problémájaként” olvassa Petri iróniáját (Horváth 2012, 73–74), és ennek kapcsán Kierkegaard iróniameghatározására hivatkozik az ironikus szubjektum idegenségéről az ittlétben. A fenti versben a trauma nyelvének az iróniában való megtalálása megerősíti ezt a gondolatot. A hiány veszteséggé alakításának folyamatáról LaCapra azt írja, hogy ennek során mindig lejátszódik egy „helyreállítási” folyamat, ami egyben magában foglalja a bűnösök kijelölését, annak a „másiknak” a megtalálását, „elpusztítását”, aki az egységet, teljességet, a biztonságot összetörte. Ugyanakkor ez a destruktív készlet nem feltétlenül kifelé irányul: „el kell pusztítani” a bűnöst „vagy éppen a bűnös másikat önmagunkban” (LaCapra 2006, 91). Ez a megállapítás Petri gyilkos önróniájára figyelmeztet. Ez a készlet tehát a szubjektum megkettőzését feltételezi: „bűnösre” és igazságszolgáltatóra. A bűnös azonban nem „pusztítható el”, az egység nem állítható helyre, legalábbis a szelfen belül, az egész folyamat, a felmentés iránti vágy csak a kétesértékűséget érzékeltető iróniával kezelhető. A feloldás nem történhet meg, csak soha véget nem érő folyamatként élhető át. LaCapra a trauma feloldhatatlan feszültségét, eltüntethetetlen ambivalenciáját a hiány végleges megszüntetésének lehetetlenségével magyarázza, amit a szubjektum oldaláról így világít meg: „Elfogadni és állítani – vagy átdolgozni – a hiányt mint hiányt, egyaránt igényli a végső megoldások kétes természetének és a szükséges szorongásnak a felismerését, amit nem lehet [...] a szelfből eltüntetni” (LaCapra 2006, 91).

Irodalom

- Alphen, Ernst van. 1998. *Symptoms of Dicoursivity. Experience, Memory and Trauma*. In *Acts of Memory: Cultural Recall in the Present*, eds. Bal, Mieke–Crewe, Jonathan–Spitzer. 24–37. <http://sites.dartmouth.edu/brison/files/2014/09/B.14.-Trauma-Narratives.pdf> (2017. dec. 7.)
- Apák és fiúk. Petri Lukács Ádám beszélgetése Petri Györggyel. In *Beszélgetések Petri Györggyel*, 1994. Budapest: Pesti Szalon.
- Bahtyin, Mihail. 1985. *A szó az életben és a költészetben*. Ford. Könczöl Csaba. Budapest: Európa.
- Bahtyin, Mihail. 2002. *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Ford. Könczöl Csaba. Budapest: Osiris.
- Bal, Mieke. 1998. *Introduction*. 1998. In *Acts of Memory: Cultural Recall in the Present*, eds. Bal, Mieke–Crewe, Jonathan–Spitzer, Leo. vii–xviii. <http://sites.dartmouth.edu/brison/files/2014/09/B.14.-Trauma-Narratives.pdf> (2017. dec. 7.)
- Brison, Susan J. 1998. *Trauma Narratives and the Remaking of the Self*. In *Acts of Memory: Cultural Recall in the Present*, eds. Bal, Mieke–Crewe, Jonathan–Spitzer. 39–54. <http://sites.dartmouth.edu/brison/files/2014/09/B.14.-Trauma-Narratives.pdf> (2017. dec. 7.)
- Buda Béla szerk. 1974. *Pszichoterápia*. Budapest: Gondolat.
- Fenyő D. György. 2004. A „kegyetlen irodalom” tanításáról. In *Az örökhéftől A napsütötte sávig*, szerk. Fenyő D. György. 228–244. Budapest: Korona Nova.
- Fenyő D. György szerk. 2004. *Az örökhéftől A napsütötte sávig*. Budapest: Kronika Nova.
- Fodor Géza. 1991. *Petri György költészete*. Budapest: Szépirodalmi.
- Freud, Sigmund. 1974. Ismétlés, emlékezés és átdolgozás. Ford. Gábor Ida. In *Pszichoterápia*, szerk. Buda Béla. 49–56. Budapest: Gondolat.
- Horváth Kornélia. 2012. *Petri György költői nyelvéről*. Budapest: Ráció.
- Keresztury Tibor. 2015. *Petri György*. Budapest: Magvető.
- Kovács Árpád. 2013. *Az irodalmi esemény*. Budapest: Gondolat.
- LaCapra, Dominick. 2006. Trauma, hiány, veszteség. Ford. Gyimesi Júlia. *Café Babel* (2): 89–97.
- László János. 1998. *Szerep, forgatókönyv, narratívum*. Budapest: Scientia Humana társulás.
- Margócsy István. 2004. Petri György és az irónia. In *Az örökhéftől A napsütötte sávig*, szerk. Fenyő D. György. 55–71. Budapest: Korona Nova.
- Menyhért Anna. 2008. *Elmondani az elmondhatatlant: Trauma és irodalom*. Budapest: Ráció.
- Michel, Juliet. 1999. Trauma, felismerés és a nyelv helye. Ford. Pándy Gabi és Hárs György Péter. *Thalassa* (2): 61–81.

- Petri György. 1997. Irónia és melankólia. *Magyar Lettre Internationale* Tavasz, <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00008/25petri.htm> (2017. aug. 23.)
- Petri György. 2000. Magyarázatok P. M. számára. *Holmi* <http://www.holmi.org/2000/12/petri-gyorgy-magyarazatok-p-m-szamara> (2017. máj. 2.)
- Pólya Tibor. 2007. *Identitás az elbeszélésben: Szociális identitás és narratív perspektíva*. Budapest: Új Mandátum.
- Schein Gábor. 2003. A radikális modernség konzervatív változata. Megjegyzések Petri György költészetéről. *Irodalomtörténet* (3): 420–443.
- Sperber, Dan–Wilson, Deirde, *On verbal Irony*, *Lingua* 87 (1992), North-Holland, 53–76.
- Szigeti Csaba. 1992. De dignitate amoris: Petri György szerelmi költészetéről. *Jelenkor* (6): 562–571.
- Szigeti Csaba. 2002. Antiretorika: Az elmondhatatlan önéletrajz Petri Györgynél. In *Az elmondhatatlan önéletrajz*, szerk. Kiss Noémi, Kovács Viktor. 29–42. Miskolc: Összehasonlító Irodalomtörténeti és Művészettörténeti Tanszék.

WORDS BORN FROM TRAUMA

Traumatic remembrance in the poem Sári, ne vigyoroj rajtam by György Petri

This paper is an attempt at analyzing poems as trauma texts written by György Petri to Sára Kepe, considered to be climaxes of his love poetry. In doing so it attempts to find possible common points between narrative psychological content research and literary interpretation. By using the notion of Dominick LaCapra, it follows the process of “absence” developing into “loss” in the Petri verses’ structure of viewpoint, experience of time and instances of visibility or dialogic elements. A separate chapter is devoted to the connection between the ironic way of looking at things so characteristic of Petri and the processing of traumatic experiences. Finally, it approaches the verbalization and the narrativization of trauma through the question of Bakhtin’s “intonational metaphor” giving way to “semantic metaphor”.

Keywords: trauma, self, narrative psychological content research, narrative coherence, reduced laughter

REČ NASTALA IZ TRAUME

Traumatično sećanje u stihovima Đerđa Petrija pod naslovom Sáro, nemoj mi se smejati

Tema rada je analiza ljubavne poezije Đerđa Petrija posvećene Sari Kepeš i to kao tekstova o traumi. Istraživanje traume prvenstveno traga za mogućim zajedničkim imeniteljima sadržaja narativne psihologije i književne interpretacije. Trauma, prema Dominiku La Kapru, prati proces od „nedostatka” do „gubitka” u Petrijevim stihovima a kroz elemente koji odražavaju strukturu njegovih stavova, naime, kroz iskustvo u vremenu, vizuelno i

dijalog. Posebno poglavlje je posvećeno sprezi ironijskog pristupa i doživljaja traume toliko karakterističnog za Petrija. Na kraju se prirodi verbalizacije i narativizacije traume prilazi s aspekta „intonacijske metafore” Mihaila Bakhtina, „semantičke metafore” nastale iz nje, kao i iz pripovedanja koje proizilazi iz metafore.

Ključne reči: trauma, self, narativno psihičko izučavanje sadržaja, narativna koherentnost, redukovani smeh

A kézirat leadásának ideje: 2018. jan. 10.

Közlésre elfogadva: 2018. máj. 15.

ETO: 378.147
821.511.141Arany J.
81
DOI: 10.19090/hk.2018.2.26-33

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

HÓZSA Éva

Újvidéki Egyetem
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar
Szabadka, Szerbia
hozsaeva@ff.uns.ac.rs

HORVÁTH FUTÓ Hargita

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
horvathfuto@ff.uns.ac.rs

ARANY JÁNOS-TANÓRÁK A NYELVÉSZET MÉRLEGÉN¹

János Arany-Classes on Linguistics Scale
Časovi o Janošu Aranju na tasu lingvistike

Arany János születésének 200. évfordulója alkalmából a gyakorlótanítást végző újvidéki magyar szakos tanárjelöltek azt a feladatot kapták, hogy a tanterv keretében vagy akár attól függetlenül dolgozzanak ki és tartsanak meg legalább egy Arany János-órát az általános vagy a középiskolában. Az eltérő profilú iskolákban megvalósított óratervek a hospitálási naplókba is bekerültek, egy sikeres pályázat pedig lehetővé tette a legjobb munkák megjelentetését. A jelenlegi dolgozat a beérkezett óratervek nyelvészeti vonatkozásaira és fordításszemléletére fókuszál. Azt vizsgálja, hogy mennyire és hogyan szűrődik be a tanárjelöltek irodalomórájára a nyelvészeti szempontú megközelítés, milyen adatbázisokat használnak, valamint hogy a hallgatók miként követik az aktuális eseményeket, például a közelmúltban megjelent Arany János-szótár ürügyén az írói szótárak diskurzusát.

Kulcsszavak: gyakorlótanítás, projekt, nyelvészeti szempont, helyzetkép, írói szótár, adatbázisok

---

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektumának keretében készült.

Fenyő D. György *Arany János az iskolában* című tanulmányában a problémátlan magyarországi Arany-tanítást emeli ki. Szerinte problémátlanak minősíthető azért, mert egyrészt a diákok kedvelik *A walesi bárdokat*, a *Toldit*, a *Családi kört* vagy a középiskolában tanított Arany-balladákat, másrészt rengeteg elemzés, tankönyvszöveg, segédanyag áll a tanár rendelkezésére, „hogyan lényegében nemcsak a művek kánonja rögzült, hanem a tanítás módjának és a művek értelmezésének kánonja is” (Fenyő D. 2017, 95). Problematikusabbnak tekinti Arany János lírájának tanítását, amely az 1980-as évek elejétől a tragikus-ironikus hangvételű versekre fókuszál (*Kertben*, *Visszatekintés*, *A lejtőn*), a tanulókat ezek a versek kevésbé érintik meg, „de mintha inkább elmennének mellettük, és nem okoznak nagy ellenérzést” (Fenyő D. 2017, 95). Sok ötletet adhat Arany János tanításához Falusi Márton *Arany-recepció a kortárs költészetben* című áttekintése, amely kiemeli: „Nem vitás ugyanis, hogy *mindenkinek* viszonyulnia kellett hozzá, sőt, meg kellett birkóznia hagyományával, amelyet Harold Bloom a »hatástól való szorongás« freudista lelkiállapotának hív” (Falusi 2017, 69). Nem túlzás azt állítani, hogy a magyartanárnak szintén meg kell küzdenie a hagyománnyal, nemcsak a recepcióval, hanem az iskolai-módszertani tradícióval is. A magyartanár eljuthat addig a végkövetkeztetésig, amelyre Szilágyi Márton utal *„Mi vagyok én?”* című Arany-könyvében, nevezetesen addig a megállapításig, hogy „tudok valami újat mondani Arany Jánosról” (Szilágyi 2017, 14), és hogy az utókornak nem kell okvetlenül választ adnia Arany kilétét illetően. Tanítása során a tanár újra és újra változtat saját Arany-képén, amely képet diákjai továbbformálnak.

A vajdasági iskolákra is kiterjeszhető Fenyő D. György megállapítása, különösen az, ami a tanítás módjának és a művek értelmezésének kánonjára, ennek mozdulatlanságára vonatkozik. Kísérletező tanárok, azaz egyének szép számmal akadnak, akik alkalmazzák a szövegmanipulációs lehetőségeket, vagy feldolgozzák azokat a műveket, amelyek Arany opusára utalnak. Arany és Petőfi kapcsolatát egyes magyartanárok igyekeznek változatosan feldolgozni, sokan az oktatás intermediális távlatát is kiaknázzák. A felsőoktatás tapasztalatai azt igazolják, hogy az egyetemi hallgatók kevésbé emlékeznek a középiskolai szövegekre, mint az általános iskolában tanultakra, ennek oka valószínűleg a túlzottan terjedelmes irodalomtörténeti anyagban rejlik, amelynek befogadása során alig jut idő bevésésre, illetve maradandó élmény megvalósulására. Az *V. László* vagy a *Híd-avatás* (különösen az utóbbi) a tanórán magával ragadja a tanulókat, viszont hosszabb távú hatást nem gyakorol rájuk. Az általános iskolai tanításban a memoriter gyakoribb, ez is hozzájárul például *A walesi bárdok* tartós megjegyzéséhez. Megfigyelhető viszont, hogy a középiskolai tanításban

a magyartanárok tágitják a balladarepertoárt. Néha az elavult tanterv megújító szándéka, néha a szakmai igény arra inspirálja a pedagógust, hogy az előírtnál több Arany-balladát dolgozzon fel. Az Arany-évforduló diákszínpadi és amatőr társulati előadásai például az *Ágnes asszony* erőteljes hatását, „az individuumban dülő szenvedély” problémájának (Milbacher 2009, 223) sokrétű továbbgondolását bizonyítják.

A magyartanárok módszertani képzésének keretében a regionális lehetőségek kiaknázására is kitérünk, konkrétan arra, hogy a Vajdaságban mire kellene még összpontosítanunk az oktatási folyamatban. Arany János esetében kiemelhető például a következő néhány szempont:

- a) Kosztolányi Dezső Arany Jánosról vallott nézetei (pl. Kosztolányi 1976, 137–165; Kosztolányi 2013, 22–25);
- b) Csáth Géza és Arany János *Zách Klárája* – Lányi Ernő 1907-ben írta a *Zách Klára* című melodramát Arany János balladájára, a művet Szabadkán adták elő zongora-, harmónium- és férfikórus-kísérettel. Csáth Géza a *Budapesti Napló* 1907. június 15-i számában írt méltatást Lányi művéről: „Apró motívumokból épül fel, amelyek nagyon jellemzőek, magyarok, s modernségükben meglepőek. Kázmér vágyakozásának motívuma, a templom jelenet (középkorias orgona-stílusban), a lányokat jellemző édes dallam, a kétségbeesés motívuma mind drámai erejűek. Az egész munka a megcsinálásában nemes, finom. Zichy Mihály illusztrálta Arany balladáit, Lányinak a zenében kellene elvégezni ugyanezt!” (Csáth 1907; Csáth 2000, 212);
- c) Csáth Géza *Zách Klára* című melodramája 1 felvonásban (Csáth 1996, 137–162);
- d) délszláv kapcsolatok (*Szibinyáni Jank*/Hunyadi János alakja, Arany és Zmaj);
- e) a *Toldi*-trilógia szerb fordítása (Utasi 2017, Horváth–Hózsza–Csányi 2017);
- f) a vajdasági irodalom Arany-képe;
- g) a vajdasági recepció;
- h) vajdasági illusztrációk, intermedialis vonatkozások (újabbán Nemes Fekete Edit balladailusztrációi);
- i) kultusztudományi szempontok felvetése – Gergely Boriska „mitikus nagyságig” (Németh 2014, 90) hatoló kultuszmeséje: *Mese Arany Jánosról*.

Ezek a témakörök, problémafelvetések többnyire kimaradnak a terjedelmes általános vagy középiskolai tananyagból, pedig kiselőadások révén vagy szakköri foglalkozásokon ezekről a mozzanatokról is beszélgethetünk. A tankönyv-

vek didaktikai apparátusa gazdag ötlettárat adhat(na) a tanároknak. A zárthelyi érettségi dolgozatok témájaként ritkán szerepel Arany János életműve, ezen is változtatni kellene.

Egy projekt

A 2017. év Arany János-év volt, az újvidéki Magyar Tanszék hallgatói révén is megünnepelte a bicentenáriumot. A 2016/2017-es tanév negyedéves hallgatói azt a feladatot kapták módszertanból, hogy gyakorlótanításuk során legalább egy Arany János-órát tartsanak. A kidolgozott óratervekből állt össze a *Tanórába foglalt Arany János. Óratervgyűjtemény a magyartanárok számára* (Hózsá–Horváth 2017) című kötet, amely kézikönyvként szolgálhat a magyartanárok számára. A kézikönyv hat fejezetében tizenhat óraterv olvasható, ezek Arany János balladáit, a *Toldit*, az *Őszikék* ciklus költeményeit, Arany János és Petőfi Sándor levelezését stb. dolgozzák fel. A két nyelvtani óra Arany János műveinek felhasználásával gyakoroltatja a határozószó, a határozói igenév és a névutó, valamint a melléknév felismerését és megkülönböztetését. A színvonalas óratervek feltétele a korszerű szakirodalom ismerete és felhasználása. A kutatás hipotézise: a megrögzült módszereken némi kreativitással könnyű változtatni, illetve Arany János költészetét a „kortárs szemléletű irodalomtanítás” szempontjából érdemes megközelíteni. A beérkezett óratervek sokrétűek, kreatívak, élményközpontúak, a hallgatók javaslatai többnyire újszerűek. Megállapítható azonban, hogy Arany életműve kifejezetten az irodalomórák anyaga, a nyelvi-stilisztikai szempontok vizsgálata alulreprezentált. Gyakran megelégszünk a sztereotípiák kiemelésével, miszerint Arany gazdag szókincse példaértékű, fordításaiban is megnyilvánul nyelvi virtuozitása. Célszerű elővenni a költői művek szóanyagát tartalmazó *Arany-szótárt* (Beke 2017), amellyel a sztereotíp megállapítást igazolni tudjuk tanítványainknak.

A nyelvi-nyelvészeti szempontok mozgásteré

Fenyő D. György említett tanulmánya impozáns feladatsort közöl Arany János tanításával kapcsolatban, amelyben az irodalmi és nyelvi-stilisztikai feladatok egyaránt, egymással összefüggésben szerepelnek. Az aktuális nyelvészeti kutatások a magyartanárokat is motiválhatják. A legújabb szakirodalom figyelemmel kísérése számos lehetőséget kínál az Arany-tanítás megújítására. A képiség jelentésstilisztikájának diszkurzív felvetése frissítést és megújult eredményt hozhat például a *Toldi* vagy más Arany-művek tanításába. A magyartanár több olyan modellt találhat a képiség vizsgálatára, amelyet a tanórán is alkalmazhat. Katona Edit írja:

Élmény volt egyetemista és gimnazista tanítványaimmal különféle tesztek révén kipróbálni, alkalmazhatók-e, igazolhatók-e a közismert állítások, a költészetben, a mindennapi beszédben is felfedezni és felfedeztetni a fogalmi metaforákat, kialakítani egy új világlátást, tulajdonképpen meglévő ismereteket tudatosítani, az anyanyelv és gondolkodás kapcsolatának egyik alapvető forrására rálelni (Katona 2013, 7).

Katona Edit *Metafora és vidéke* című kötete gazdag példaanyagot közöl, köztük Arany János példáit is, amelyek újabb szempontokat kínálnak fel a szövegek megközelítéséhez. A kognitív metaforaelmélet jelenti a kiindulópontot, a határterületek és az interdiszciplináris távlatok bevonása azonban a tanórán gyakorolt szövegértés többszemponúságára is felhívja a figyelmet.

Pethő József a *Toldi estéjének* vizsgálata révén az adott művet a nagykőrösi korszakban született versekkel hozza összefüggésbe. Pethő konklúziója a következő:

A nyelvi képek jelentésstiliztikai vizsgálata egy adott területen igazolja a Toldi estéje és a nagykőrösi korszak közötti, ilyen jellegű összefüggés, párhuzamosság feltételezését: és itt nem csak a motívumegyezésekre kell gondolnunk [...], hanem a nyelvi képeknek a poétikusság kialakulásában, az értelemképzésben betöltött szerepének lényegi voltára is (Pethő 2017, 141).

Pethő kutatásai módszertani modellt jelenthetnek a „költői” metaforák és hasonlatok szövegértelmezéshez való kapcsolására. Arany szövegeinek képrendszere sokkal nagyobb odafigyelést érdemelne, mint amelyet jelenleg kap a tanórákon, a nyelvészeti megközelítés pedig általában elmarad. Ugyancsak kiválóan alkalmazható a tanításban Tolcsvai Nagy Gábor kutatása. A nyelvész Arany János életművét „a magyar nyelv lírai újraalkotása” szemszögéből tanulmányozza, több korszakot vesz szemügyre, például a *Toldi* korszakának nyelvi és poétikai tényezőit, ezeket „módszeresen” pontokba foglalja, tehát konkrét útmutatót adhat a magyartanárnak ahhoz, hogy esetleg egy szempontot kiemeljen, ezzel kapcsolatban pedig feladatot adjon diákjainak (Tolcsvai Nagy 2017, 150). Bence Erika *A Toldi-trilógia: a románc, a történelmi és a verses regény diskurzusa* című tanulmányában a *Toldi* és a *Toldi estéje* műfaji összetettségének és besorolhatóságának értelmezési lehetőségeit járja körül, a *Toldi szerelmét* a magyar irodalom belső, műfaji alakulásrendjének változásai (az eposzi világkép archaizálódása, átalakulása stb.) előidézte műfaji transzformációk aspektusából vizsgálja (Bence 2017, 95–111).

Az említett aktuális kutatások és tanulmányok mellett még számos lehetőséget említhetnénk, most csak a képesség és a műfaji problémák nézőpontját emeltük ki, illetve azt, hogy a magyartanárnak újra és újra újítania kell, nem elégedhet meg a mozdulatlan Arany-értelmezésekkel, és a „megmozgatásra” a nyelvészeti kutatások is inspirálnak, jóllehet ezek követése gyakran elmarad.

Az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék hallgatóinak Arany-órái

A negyedéves egyetemi hallgatók teljesítették előírt feladatukat, hospitálásuk során vagy vizsgatánításuk alkalmával mindenki tartott Arany János-órát. A vizsgált óratervekből kiderül, hogy a hallgatók alkalmazzák a meglévő paródiákat, parafrázisokat, összpontosítanak a „kortárs szemléletre”, a szövegmanipulációs lehetőségekre. Kevésbé foglalkoznak behatóan a nyelvi-nyelvészeti szempontokkal, vagyis irodalomórákon ez a nézőpont kevésbé van jelen, túlzottan különválnak a kettő. A tanárjelöltek sikeres óraterveiből kitűnik a szakirodalomban való jártasság és kreatív tájékozódás, a gondolkodtatásra irányuló koncepció. A korszerű („kortárs”) szemléletnek megfelelően a tanulási-tanítási folyamat középontjában a tanuló és az adaptív oktatási rendszer, valamint a dinamikusan változó kánon kiemelése áll (Csobánka 2016, 78). Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az egyetemi hallgatók óraterveibe a témavezető tanárok koncepciója is bejátszott, és még mindig megnyilvánul a sztereotípiák továbbhagyományozódása.

A tanári kézikönyvbe összegyűjtött, a 2016/2017-es és az előző tanévek negyedéves hallgatóinak óratervei alapján megállapítható, hogy a hallgatók a következő nyelvi-nyelvészeti problémákra összpontosítottak: lexikális döntések, népnyelv és népiesség diskurzusa, a szókészlet gazdagsága, szinonimák, archaizmusok és archaizálás, metafora, képesség, stílushatás, kiemelt információ, fókuszhangsúly, nyelvjáték, parodisztikus műveletek, a „lant” szemantikai aspektusai, szereplői nézőpontok és lexikális vonatkozások, helyesírás, régies írásmód, kreatív írásbeli feladatok.

Konklúzió

Az egyetemi hallgatók óraterveinek begyűjtése és kiadása segédanyagként szolgál a vajdasági általános és középiskolai magyartanároknak. A legfőbb cél a módszertani problémafelvetés: a módszertan nem csupán valamiféle felületes keret, szakmai felkészültség és a tudományos kutatások folyamatos figyelemmel kísérése nélkül nem működhet. A magyartanárnak összefüggésben kell látnia az irodalom-, nyelv- és kultúratudományi kutatásokat, a tanórán is ezt a gondol-

kodásmódot kell sugallnia. A magyartanár felelőssége abban áll, hogy egy-egy szöveg értelmezése és feldolgozása (még ha XIX. századi Arany János-alkotás is) élményt jelentsen tanulóinak, hogy igyekezzen a sokrétűsége fókuszálni.

Irodalom

- Beke József. 2017. *Arany-szótár. Arany János költői nyelvének szókészlete*. I–III. Budapest: Anyanyelvpolók Szövetsége–Inter.
- Bence Erika. 2017. *A Toldi-trilógia: a románc, a történelmi és a verses regény diskurzus*. *Tanulmányok* 48 (1): 95–111.
- Csáth Géza. 1907. *Érdekes új kották*. <http://www.zetna.org/zek/konyvek/49/4.html> (2017. okt. 11.)
- Csáth Géza. 1907. Hangverseny a színházban. [Az Országos Gyermekvédő Liga alapja javára rendezett nagy díszelőadás – Lányi: Kertem alatt... c. férfikar, Zács Klára c. melodráma és Kurucinduló.] Zenei írások. *Bácskai Hírlap*, ápr. 4. 11/77. 1–2.
- Csáth Géza. 1996. *Zách Klára. Melodráma egy felvonásban*. In Csáth Géza: *Az életet nem lehet becsapni. Összegyűjtött színpadi művek*. Szerkesztette és sajtó alá rendezte: Szajbély Mihály. 137–162. Budapest: Magvető Kiadó.
- Csáth Géza. 2000. *Érdekes új kották*. In *A muzsika mesekertje. Összegyűjtött írások a zenéről*. 212. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Csobánka Zs. Emese. 2016. A „kortárs szemléletű” irodalomtanítás. *Alföld* 67 (11): 71–81.
- Falusi Márton. 2017. Arany-recepció a kortárs költészetben. *Bárka* 25 (3): 69–74.
- Fenyő D. György. 2017. Arany János az iskolában. *Alföld* 68 (6): 95–107.
- Horváth Futó Hargita–Hózsá Éva–Csányi Erzsébet. 2017. Az „áttevők” felelőssége (Arany János és Jovan Jovanović Zmaj fordítói dialógusának időszerűsége). 135–147. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XLII-1.
- Hózsá Éva–Horváth Futó Hargita szerk. 2017. *Tanórába foglalt Arany János. Óratervezőgyűjtemény a magyartanárok számára*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
- Katona Edit. 2013. *Metafora és vidéke. Tanulmányok a kognitív nyelvészet és az írásbeli szövegalkotás vizsgálatára köréből*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
- Kosztolányi Dezső. 1976. *Látjátok, feleim* [A kötet anyagát összegyűjtötte, a szöveget gondozta, és a jegyzeteket írta Réz Pál]. 137–165. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Kosztolányi Dezső. 2013. Arany János 1882–1932. *Híd* 77 (12): 22–25.
- Milbacher Róbert. 2009. *Arany János és az emlékezet balzsama. Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben*. Budapest: Ráció Kiadó.
- Németh Ferenc. 2014. Három vajdasági magyar kultuszmeséről (Gergely Boriska: Mese Arany Jánosról, Mese Jókai Mórról, Mese Petőfi Sándorról). In Raffai Judit szerk. *A mese és kontextusai. VIII. Nemzetközi Tudományos Konferencia tanulmánykötete*. 86–93. Szabadka: Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar.

- Pethő József. 2017. A képiség jelentésstiliztikája a *Toldi estéjében*. *Magyar Nyelvőr* 141 (2): 127–142.
- Szilágyi Márton. 2017. „*Mi vagyok én?*” *Arany János költészete*. Budapest: Kalligram.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2017. A magyar nyelv lírai újraalkotása Arany János életművében. *Magyar Nyelvőr* 141 (2): 143–163.
- Utasi Csilla. 2017. A *Toldi estéjének* szerb fordítása. *Tanulmányok* 48 (2): 43–54.

JÁNOS ARANY-CLASSES ON LINGUISTICS SCALE

On the occasion of the two hundredth anniversary of János Arany's birth, the teacher trainees majoring in Hungarian language at the University of Novi Sad in their practicing teaching classes had to deal with the task of making a lesson plan and teaching at least one class dedicated to János Arany in primary or secondary schools, either in the framework of the curriculum or independently. The lesson plans carried out in schools with different profiles were also included in the classroom observation journals, and a successful application made the publishing of the best works possible. The present paper focuses on the linguistic aspects of the received lesson plans, and their approaches to translation. It examines how and in what measure does the approach infiltrate a linguistic aspect into the teacher trainees' literature class, what sort of databases they use, and how the students follow current events, such as discourses in the authorial dictionaries published on the pretext of János Arany-dictionary in the recent past.

Keywords: teaching practice, project, linguistic aspect, general survey, authorial dictionary, data bases

ČASOVI O JANOŠU ARANJU NA TASU LINGVISTIKE

Povodom 200. godišnjice rođenja Janoša Aranja studenti Odseka za hungarologiju iz Novog Sada, budući profesori mađarskog jezika i književnosti koji izvode praktičnu nastavu, dobili su zadatak da (u okviru nastavnog plana i programa ili nezavisno od njega) osmisle i održe barem jedan čas posvećen Janošu Aranju u osnovnoj ili srednjoj školi. Planovi časova održanih u školama različitih profila uvršteni su u studentske dnevnike, a najbolji su, zahvaljujući jednom uspešno sprovedenom konkursu, i objavljeni. Ovaj rad se fokusira na lingvističke i prevodilačke aspekte pristiglih planova časova. Analizira se u kojoj meri i na koji način dolazi do izražaja lingvistički pristup na časovima književnosti budućih profesora, koje se baze podataka koriste, da li studenti prate aktuelna događanja (kao što je na primer diskurs o rečnicima pojedinih autora a povodom nedavno objavljenog rečnika vokabulara Janoša Aranja).

Cljučne reči: praktična nastava, projekat, lingvistički aspekt, baze podataka, situativna analiza u nastavi, rečnici vokabulara književnika

BENCE Erika

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
erika.bence@ff.uns.ac.rs

MAGYAR BESTSELLEREK, IRODALMI (VILÁG)- SIKEREK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT¹

Hungarian Bestsellers Between the Two World Wars

Mađarski bestseleri između dva svetska rata

Az első világháború kitörésének és történetének centenáriuma elsősorban autentikus naplókra, naplóregényekre irányította a figyelmet a magyar könyvkiadás területén. Megjelentek korábban hagyatékokban őrzött és levéltári anyagként számon tartott levelezések, naplók (pl. Andrásy Ilona grófnő naplója és levelezése, több vajdasági katonanapló Csorba Béla és Ökrész Károly gondozásában). Ugyanez a tendencia emelt ki a feledésből néhány, korábban népszerű, majd elfelejtett első világháborús hadifogolyregényt, mindenekelőtt Markovits Rodion *Szibériai garnizon* (1928) című alkotását. A magyar irodalom példátlan sikerű bestsellere, majd szerzőjének irodalmi bukása a mai napig kézzelfoghatóan nem vizsgált jelensége a magyar irodalom alakulástörténetének. Az *Aranyvonat* (1929) elmaradt sikerét az eddigi néhány magyarázatkísérlet elsősorban a szerző személye és viselkedése kiváltotta ellenszenvre vezette vissza. Azonban, ha a regények történetét elkülönítjük a Markovits-legendától, s a korszak, azaz a XX. század harmincas éveiben napvilágot látott európai, illetve magyar háborús regények keletkezés- és recepciótörténeti kontextusában szemléljük őket, több hasonló vagy megegyező jelenséget észlelhetünk. A tanulmány Markovits Rodion *Szibériai garnizon* című regényének recepciótörténeti vonatkozásait ebben az összefüggésben értelmezi, veti össze olyan vajdasági magyar példákkal, mint Munk Artúr, Darvas Gábor vagy Szabó István–Andrée Dezső első világháborút tematizáló regényei.

Kulcsszavak: Markovits-legendá, hadifogolyregények, első világháború, újrakiadások

---

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektuma keretében készült.

A Markovits-legendá

A Markovits Rodion-történetből talán nem is annyira a *Szibériai garnizon* (1928) magyar irodalomban példa nélküli sikertörténete, mint inkább folytatása, az *Aranyvonat* (1929) „bukása” alkotott (negatív) legendát. Az urbánus történetek eszköztárából építkeznek: a szociális értelemben alacsony sorból felemelkedő hős – szerencsésének és szellemi képességeinek köszönhetően – hírnévre és mesés vagyona tesz szert, hogy szocializációjának hiányosságai, jellemének visszasságai (kalandorhajlam, szenvedélyek, összeférhetetlenség) következtében el is tékozoljon az ölébe hullott, egzisztenciális értelemben kivételes lehetőségeket. A sors iróniája, hogy később, megváltozott magatartása és pozitív irányú törekvései ellenére sem sikerül visszaállítania az elrontott rendet. Az életmű emlékezetből való teljes kiesése fátumszerű büntetésként értelmezhető e kontextusban, miként a késő utókor odafordulása, s a legenda ilyen értelmű újraalkotása a „megkészt elégtétel” jelentéseit abszorbeálja.

Legismertebb regényeinek XXI. századi újrakiadásai (2009, 2011, 2013) felélesztették magát a Markovits-sztorit is. A legendaalkotás eljárásaira mutat (gyakran még mai recepciójában is [Szabó Sz. 2013]) alacsony sorból való felemelkedésének eltúlzása, túlhangsúlyozása. A *Szibériai garnizon* egy állástalan, vidékről a nagyvárosba, majd az orosz frontra került újságíró szemszögéből láttatja az első világháború kitörésének, lefolyásának, keleti frontjának eseményeit, a fogságba esettek életét és szenvedéseit, akinek alakja és élményei bizonyos szinten megfeleltethetők Markovits Rodion (született: Jakab) életének tényeivel², ugyanakkor a regény műfaji kódjai, illetve a műfajra történő írói reflexió („kollektív riportregény”³) el is távolítja a szerző személyétől: a

² „Markovits Rodion 1884. július 15-én született Kisgércén, és 1948. augusztus 27-én hunyt el Temesvárott. Marosvásárhelyen és Budapesten jogot tanult. Az első világháborúban orosz hadifogságba került. Belépett a Vörös Hadseregbe, és harcolt az orosz polgárháborúban. A világhírű író, Jaroslav Hašek mellett tagja volt az I. Nemzetközi Brigádnak, amely bolsevik utasításra egy aranyvonaton [az »első aranyvonat«: vasúti szerelvény az orosz polgárháborúból – B. E. megj.] elszállította a köztársaság [valójában a cári nemzeti bank – B. E. megj.] aranyát. A két író valószínűleg személyes kapcsolatban állhatott egymással [elterjedtebb vélemény szerint soha nem találkoztak – B. E. megj.] krasznójarszki tartózkodásuk ideje alatt, mégis egymástól függetlenül írták meg világháborús nagyregényeiket: Hašek a *Švejk*et, Markovits pedig 1927-ben a *Szibériai garnizon*ot. Érdekesség, hogy Markovits a keresztnévét Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című regénye főhősének neve után vette fel” (Baliga 2014, 121).

³ „A kolozsvári *Keleti Újság* munkatársaként közreadott hirdetésére több száz régi hadifogoly jelentkezett, akik levelekben számoltak be neki orosz lágerbeli tapasztalataikról. Ennek nyomán született meg sikerregénye, amit ő maga kollektív riportregénynek nevezett” (Baliga 2014, 121).

személyes élmény közösségivé oldására, egyetemességére, az egyénitől való elvonatkoztatására mutat rá.

Markovits [Jakab] Rodion avasi haszid zsidó család sarja. *Szibériai garnizon* és *Aranyvonat* című regényeiben történik rá utalás, de nem jelentésalkotó mozzanat főhősének zsidó származása.⁴ Kisgércei gyerekkorának *Reb Áncsli és más avasi zsidókról szóló széphistóriák* (1939) című novelláskötetében állít emléket; ez az egyetlen olyan könyve, amelynek összefüggő történeteiben az izraelita közösségi/vallási kultúra elemei képezik a legfőbb jelentésalkotó erőt, s amelyben ennek az identitásnak az idegenségét mutatja be:

A Reb Áncsliban megrajzolt falu főszereplői a zsidó lakosok, akik nem csupán nyelvi, hanem vallási kisebbségben is élnek. Nem derül ki egyértelműen, hogy kinek is szánja Markovits a kötet írásait, azonban a jiddis „szaknyelv” és a magyar elbeszélői hang keverésével mindenki részévé válik annak a gyökértelen (tulajdonképpen temető nélküli), sokáig még elegendő felnőtt férfit sem számláló közösségnek, amelyről szólnak a szövegek. Érthetővé válik a másik kultúrába ágyazott, más vallású emberek problémája, gondja – ironikus módon megírt, anekdotaszerű történetek juttatják célba a szerzői üzenetet (Dénes 2013).

Az *Előhangban* (Markovits 2014, 12–17) a szerző kimért utalást⁵ tesz egy évtizeddel korábbi irodalmi sikereire (közvetve sikertelenségeire is), miközben teljes mértékben azonosul az általa ábrázolt világgal, s erre határozottan reflektál: „Avasi zsidókról szólnak e históriák. Avasi zsidókról, kik mi is voltunk, a mi családunk is” (Markovits 2014, 14). Néhány bekezdéssel később az élményközösség motívumát szociokulturális mozzanattal árnyalja:

Ott élnek ezek a zsidók, akikről itt szó lesz. Ott torpannak meg még északabbról vagy keletről jövet. Ott élnek mélyen vallásos életüket, többnyire már nem alapos tudásban, hanem inkább rajongásában a szent Tannak. Ott vetkőzik le a kaftánt, és indulnak – ha elindulhatnak – a kis- és

---

⁴ „Ebben a könyvében arról beszél tehát Markovits, amiről még soha. A fogságáról szóló regényekben utal arra, hogy zsidó származású, de ott ennek nincs különösebb jelentősége. A gyermekkoráról szóló más írásaiban pedig inkább hallgat róla. Később, 1948-ban bekövetkezett haláláig nem említi többet – még a könyvet sem. Teljesen érthetően: A *Reb Áncsli* néhány írásából kiderül, hogy Markovits Rodion – eredetileg Jakab – a városi értelmiséghez akart csatlakozni, a hit sem jelentett erős kötődést a számára – a gyors asszimiláció útját választotta” (Schiller 2014, 8).

⁵ „És vizsgáztam én már írásból is, egészen nagy és bizonyára hozzáértő közönség előtt. Gyanútlanul és fölünyesen és sikeresen vizsgáztam. Még egy kis hányavettség, egy kis legénykedés is volt bennem, irodalmi szülöttem pedig meg éppen büszke magabizással állta a kritikus tekinteteket” (Markovits 2014, 14).

nagyvárosok ritkán teljesülő, vajmi sokszor életemésztő üzletábrándjai, életábrándjai felé.

Hozzájuk tartozom, közülük indultam: e sorokban pedig hozzájuk térek meg (Markovits 2014, 16).

A 2014-es kiadáshoz bevezetőt író Schiller Erzsébet „a tragédia homályos előérzeté”-t sejtí Markovits Rodionnak a gyermekkor világa és a zsidó identitás felé – épp e „vészerhes időkben” (1939-ben) – történő odafordulásában, ami azért érdemel figyelmet, mivel még ezekből a szövegeiből is egyértelműen kitűnik, hogy az író „a városi értelmiséghez akart csatlakozni, a hit sem jelentett erős kötődést a számára” (Schiller 2014, 8). Ezek a mozzanatok nagyban árnyalják az általunk Markovits-legendaként kezelt „siker- és bukástörténet”-et, amely „az irodalmi elit” megértő gesztusa révén kiemelkedő, de azt méltatlanul eltékoztató „vidéki tuskó” (Szabó Sz. 2013) esetéről szól. A legenda létrejöttéhez nagyban hozzájárult Kellér Andor *Tökász* (1978) címen megjelent groteszk portréja, amely – miként maga a kiadás fülszövege is taglalja – „oknyomozó riport”, de ugyanakkor „mulatságos történet” (Kellér 1978) is, tehát szépirodalmi karakterisztikák mentén (is) működik, ezáltal eltávolodik a dokumentatív szemlélettől.

Szekernyés Jánosnak a Markovits-történet valóságanyagát feltáró tanulmányából (Szekernyés 2011) viszont egyértelműen kiderül, hogy Markovits Rodion jómódú kereskedőcsaládból⁶ származott, akinek neveltetésére különös figyelmet

⁶ „A későbbi író apja, aki Pozsonyban elvégezte a jesivát, s fiatal korában néhány nagyobb külföldi városban is megfordult, volt a falu legtehetősebb zsidó lakosaként az előimádkozó, aki szombatoként felolvasta a Tórát, s megtanította a közösség tagjait az imarendre. »Fegyelmezett agyú, világlátott, céltudatos és bőismeretű, acélos logikájú embernek« nevezte és minősítette édesapját Markovits Rodion, olyan gazdálkodóként és kereskedőként emlegette, aki szívesen idézte alkalmanként W. Shakespeare, J. W. Goethe, Fr. Schiller és H. Heine műveit. A nagyobb ünnepekre a kiscsercei zsidók átmentek imádkozni Turcra, Lekencére vagy Halmiba, ahol rabbi is szolgált. Markovitsék pléhfedeles házának ebédlője változott aztán hosszabb időn át alkalmi imateremmé, amelyben a frigyszekrényt is őrizték benne a Tórával, sófárral és megilával, amelyeket az író édesapja íratott, vásárolt és adományozott a hitközségnek. Családi házuk kertjének végében, a napsütötte domboldalon biztosítottak helyet a zsidó temetőnek. Tehetősebb kereskedőként, a falusi kocsmá és szatócsbolt tulajdonosaként Markovits József – akit hitsorsosai Reb Sijének hívtak és szólítottak, s aki vasúti talpfákkal, zsidóval, szilvóriummal és lekvárral üzletelt – alkalmazott rendszerint zsidó tanítót, melamedet is a falu mózesvallású gyermekei számára. Markovits Józsefet megválasztották a turci kerület ortodox zsidó hitközségének elnökéül is. Bécsbe, Krakóba és New Yorkba is szállított lekvárt és avasi kóser pálinkát. Összel és télen, a szilvaszüret idején és után három pálinkapárló kazánt s negyven hatalmas, ötmázsás lekvárfőző üstöt – amelyeket a salgótarjáni vasgyárban öntetett – üzemeltetett. Az alapanyagot – a cefrét, valamint a kimagozott szilvát – ezer, a földbe süllyesztett természetes hordóban tárolta” (Szekernyés 2011, 53).

fordítottak, ezért ismert és tekintélyes családból való nevelőnőt⁷ alkalmaztak mellé. Ugyancsak nem feleltethető meg a tényeknek a legenda azon sugallata, miszerint a *Szibériai garnizon* nagy sikerének hírére egy teljesen ismeretlen, a nagyvárosban csetlő-botló, tájékozatlan, „isten háta mögötti” vidékiségek gyámoltalanságát takargatni képtelen figura érkezett a fővárosba, hiszen életrajzából tudjuk, hogy Markovits 1903-tól kezdve Budapesten jogot tanult, s noha ügyvédvizsgát Kolozsvárott tett, budapesti irodákban bojtárkodott. Jogi tanulmányait egy időre abbahagyta, mivel bölcsészeti kurzusokat látogatott, fontos ismeretségeket kötött; megismerkedett Csáth Gézával, Jász Dezsővel, Kosztolányi Dezsővel és Karinthy Frigyessel is (Szekernyés 2011, 5). Számos fővárosi lap munkatársa lett. Tanulmányai befejeztét követően egy ideig igazgatói állást töltött be Budapesten, itt kötött házasságot, bérelt lakást feleségével, és gyermekük is a fővárosban látta meg a napvilágot 1911-ben. A háború kitörése és saját besorozása miatt megy haza családjával a védettebbnek hitt avasi szülőföldre. A *Szibériai garnizon* kéziratával is, igaz, némi bizonytalanságot, sikertelen és elutasító kiadói tárgyalásokat követően, megtalálja Hatvany Lajos személyében a megfelelő támogatót és kiadót.⁸

A „világirodalmi” pillanat

A legújabb kutatások és elemzések (Szekernyés 2011, Hammerstein 2011, Baliga 2014) – a megbotránkoztatóan nyers modorú, zsidó vicceket mesélő (Hammerstein 2011) Markovits zseniálisnak tűnő, majd taszító megjelenésére való rávetítés helyett – mind a *Szibériai garnizon* sikerét, mind az *Aranyvonat* bukását irodalomszociológiai jelenségekkel hozzák összefüggésbe.

Az első világháború befejeződése utáni egy–másfél évtized elegendő időbeli távlatnak bizonyult, hogy az átélt tragédia/trauma élményeivel, következményeivel és tanulságaival szembenézzen a világ. Nem véletlen, hogy Amerikában és Nyugat-Európában is ekkor jelentek meg és váltak világsikerré olyan háborús regények, mint Erich Maria Remarque *Nyugaton a helyzet változatlan* (1929), illetve Ernest Hemingway *Búcsú a fegyverektől* (1929) című regényei. Szekernyés János ezt a következő folyamatokkal magyarázza:

Az 1920-as évek második felére jórészt lezárult a háborús irodalom első szakasza, amelynek a „felelősség” megállapítása, elemzése és tisztázása volt az alapvető problémája. Európa-szerte sok ezer memoár, vitairat,

---

⁷ Simonyi Zsigmond (1853–1919) ismert nyelvész hűgát, Simonyi Szerafint.

⁸ Nem egyedülálló eset sem a világ-, sem a magyar irodalom alakulástörténetében. Pl. Petőfi Sándor 1844-ben Vörösmarty Mihályt keresi fel Pesten.

regény, katonai szakkönyv, politikai eszmefuttatás született az I. világháború kitörésének okairól, lefolyásáról, jelentősebb ütközeteiről, drámai következményeiről, a megkötött diktatórikus békéről stb.

Az 1920-as évek végére aztán immár kellő távlatok teremtődtek a nacionalista indulatoktól mentesebb, nyílt és elfogulatlan visszatekintésre, a bekövetkezett társadalmi és politikai átalakulások pedig lehetőséget nyújtottak a világháború egyes eseményeinek, gyökeres fordulatainak jobb, behatóbb megértésére és magyarázatára, ugyanakkor a személyes élmények, tapasztalatok felelevenítésén, elmesélésén, előadásán túlmenően fokozottabb mértékben került előtérbe az „emberiség” egyetemes, „kollektív” tragédiájának fölismerése, számbavétele és tudatosítása (Szekernyés 2011, 52).

Markovits a *Szibériai garnizonnal* – a *Keleti Újság*ban közzétett felhívása, s a regény alcímévé tett műfaji reflexió mutatja: nem véletlenül – a kollektív trauma feloldásának társadalmi igényére érzett rá, találta el ehhez a legadekvátabb hermeneutikai pillanatot és beszédmódot. Felhívására több száz volt hadifogoly jelentkezett, és osztotta meg a háborúról és a hadifogságról szóló történeteit. Az író mégsem teljesen dokumentatív formában adta közre ezeket, hanem személyes tapasztalatain átszűrve, lírai átéltséget sem nélkülöző, a kisember szenvedéstörténetét, hősiességét, a kollektívból az egyén tragédiáját kiemelő és megjelenítő „eposzi” karakterű regényben, miközben az elviselhetetlen, a kilátástalan, sőt, a borzalom is az irónia távolító ereje révén mérséklődik elbeszélhetővé és leírhatóvá.

Az évtized magyar, vajdasági magyar és világirodalmi hadifogolyregény „termése” kontextusában értékelve a regényt, kivehető, hogy a *Szibériai garnizon* rendkívül jól illeszkedik az európai társadalmi mozgásokhoz, lélektani folyamatokhoz (mint például a nagy háború kiváltó okainak megértésére, tragédiájának felmérésére, a kiábrándulás feloldására tett irodalmi kísérletek), sok szállal kötődik elbeszélői modellekhez.⁹ De épp eléggé egyedi is ahhoz, hogy ne csupán egy szokványos, ún. „tucatregény” legyen.

⁹ „Mintegy tíz évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a figyelem egy másik nézőpontból is az első világháború élményanyaga felé forduljon. A húszas–harmincas évek fordulója egyébként Európában is a háborús irodalom nagy korszakának tekinthető: Remarque regénye, a *Nyugaton a helyzet változatlan* 1929-ben, Céline-é, az *Utazás az éjszaka mélyére* 1932-ben jelent meg. Markovits művét 1928-ban adták ki, és ezzel itthon ő jegyezte az első hadifogoly-regényt. Munk Artúr *A nagy káder* című, szintén elfelejtett regénye csak két évvel később, míg Kuncz Aladár *Fekete kolostora* 1931-ben jelent meg, Markovits tehát idehaza elsőként jelentkezett egy olyan témával, amely milliókat érintett: szinte minden családban akadt egy hadifogoly” (Hammerstein 2011).

A(z) (nyugat-)európai irodalmi jelenségek, műfajok és alkotások közül legtöbb rokon vonással Jaroslav Hašek és Erich Maria Remarque ismert regényeihez, a *Švejk*hez (1923) és a *Nyugaton a helyzet változatlan*hoz (1929) kapcsolódik, bizonyos motívumai a *Búcsú a fegyverektől* (1929) világával is rokonítja Markovits regényét. Arra nyilván már sohasem kapunk választ, hogy a háborúba vetett jámbor, együgyű kisember jellegzetes figuráját megalkotó és sorsát a groteszk eszköztára révén megjelenítő Hašekkel találkozott-e valaha, állt-e vele személyes kapcsolatban akár a krasznojarszki tábor lakójaként, akár az „aranyvonat” utasaként. Az sem kizárt, hogy Markovits Rodionhoz eljutott a *Švejk* híre, noha magyarul először Karikás Frigyes fordításában 1930-ban, Párizsban látott napvilágot. (Ha Markovits Rodion 1927-ben ismert valamit belőle, arra az ismeretre csak eredeti vagy közvetítő nyelven tehetett szert.) Ironikus beszédmód jellemzi a *Szibériai garnizon* narratíváját is, névtelen főhőse azonban csak kisemberi mivoltában hasonlít a derék katonához, másként épp az ellenkezője; jámborság helyett inkább „kópé” öntudata van: a „jég hátán is megélő” tipikus figurája.

A *Nyugaton a helyzet változatlan* és a *Búcsú a fegyverektől* vonzatkörébe elsősorban recepciótörténeti szempontból illeszthető. Miként Remarque és Hemingway számára a világhírnevet, Markovits Rodion esetében is e háborús regénye hozza meg a magyar irodalom alakulástörténetében ritkán konstituálódó azonnali európai elismertséget. A *Szibériai garnizon*t tizennégy nyelvre fordították le, sikerére való tekintettel a londoni *Daily Mail* szakított korábbi gyakorlatával, és már könyv alakban napvilágot látott regényt tett közzé folytatásokban (Hammerstein 2011). Az európai háborús irodalmi diskurzusokhoz erősen rokonítja a *Szibériai garnizon*t főhősének „kivülálló” pozíciója, az a mozzanat, hogy – akár *Švejk*, Paul Braumer vagy Frederic Henry – az erdélyi, állástalan jogász/újságíró is (sok százezer katonához hasonlóan) „értetlenül”, úgy kerül a világméretű katasztrófát előidéző – kezdetben „igazoltnak” hitt – háborúba, hogy „átverték”. Fontosak a hasonlóságok, mivel egymástól függetlenül – a *Švejk* kivételével – szinte ugyanabban az időben íródtak és jelentek meg ezek a regények, ezért szinte kizárt közöttük a szövegáthallás, az intertextuális áthajlás – mégis megegyező tartalmakat és motívumokat tárnak olvasóik elé.

A korabeli „traumairodalmat” inspiráló igényekre és a jelzett irodalom kiterjedéseire mutat, hogy a ma vajdasági magyar irodalomnak nevezett térségben is sorra íródtak és jelentek meg hasonló tematikájú és műfaji karakterisztikákkal rendelkező alkotások, többnyire (napló)regények. A térségi irodalom aktuális korszakának legismertebb hadifogolyregénye Munk Artúr (1886–1955) *A nagy káder* (1930) című, ugyancsak Budapesten megjelent és négy kiadást

megért, akkoriban népszerű műve, melyet – a *Szibériai garnizon* utóéletéhez hasonlóan – nem kevésbé vetett feledésbe a múltó idő (és némi retrográd ideológiai szemlélet¹⁰). Munk második háborús regénye, *A hinterland* (1933) is sok hasonlóságot mutat az *Aranyvonat* történetével. Könyvismertetőjét Schöpflin Aladár 1929-ben¹¹, a *Nyugat* lapjain, *Hadifogoly-könyvek* egységes cím alatt a Markovits-könyv bírálóval együtt közölte. Művét – a kor uralkodó divatjának megfelelően – Munk sem nevezi regénynek; az „egy pleni feljegyzései” meghatározással igyekszik – a fiktív tartalmak helyett – dokumentatív jellegét erősíteni.

1930-ban, Újvidéken látott napvilágot Darvas Gábor (1889–1972) „*Mindent megdöntöttem és mindent megfontoltam...*” című, a szerző valós élményein alapuló, a történetek után mintegy másfél évtizeddel – azaz az első világháborús regények konjunktúrájának idején – íródott naplóregénye. Az ugyancsak zsidó származású, gépészmérnök Darvas – sok kortársához hasonlóan – a háborús propagandának bedőlve, hazafíúi kötelességtudattól vezérelve jelentkezett önként katonának. Szerbiában esett hadifogságba, betegedett meg kiütéses tífuszban, élte túl a járványkórház borzalmait, majd az Albánián keresztül visszavonuló szerb hadsereg hurcolja magával rettenetes körülmények között, hogy aztán egy Szardínia melletti lakatlan, kolera sújtotta szigetre kerüljön bajtársaival, embertelen körülmények közé. Regényét a kortárs kritika elismeréssel fogadta: a térségi irodalomalkotás vezéregyénisége, Szenteleky Kornél (1893–1933) azt írja róla 1931-ben, hogy „a határokon által nem szerveződő könyvterjesztés” miatt, „csak a Vajdaságban van megérdemelt, szokatlanul élénk sikere” (Szenteleky 2000, 25).

A hadifoglyok szenvedései, a hazatérés, az otthon iránti vágya, illetve az embertelenségből és a mocsokból (pl. a valjevói tífuszkórházban, vagy a

¹⁰ A második világháborút követően, polgári származása miatt, mind Markovits Rodion, mind Munk Artúr „osztályidegen” elemnek számított, és a bolsevik forradalomról alkotott regénybeli képeik és megítéléseik sem feleltek meg teljes egészében az utókor uralkodó álláspontjának. „Az *Aranyvonat* 1945 utáni megítélése az uralkodó ideológiából következett. Eszerint a mű az undok imperializmus terméke. Írója áruló, aki csupán az osztályharc történetén gúnyolódik. Ez azonban nem igaz, mert származása és egyetemi végzettsége révén Markovits eleve osztály-idegennek számított. A mai kutatók nem ismerik az olvasók véleményét, csupán a kritikusokét, akik azonban ideológiai meggyőződésük következtében tévesen ítélték meg a művet” (Baliga 2014, 121).

¹¹ Annak – feltehetően – kiadástörténeti magyarázata van, hogy Schöpflin Aladár egy 1930-ban napvilágot látott könyvről a *Nyugat* 1929-es számában közöl ismertetőt. Erre van példa a Vajdaságban is: Csuka Zoltán ismertetője 1931-ben Szabó István–Andrée Dezső légiós regényéről, amely jelzése szerint 1932-ben jelent meg.

fogolytáborra alakított lakatlan, víz nélküli szigeten) önerőből, élni akarásuk révén kiemelkedő hétköznapi emberek hősiességének ábrázolásában közel áll a *Szibériai garnizon*, illetve *A nagy káder* világához. A háborús propaganda, a hazugságok, az osztrák–magyar tisztikar felkészületlenségének leleplezésében is az iróniának azokat a regisztereit szólaltatja meg, amelyekkel Markovits Rodion és Munk Artúr teremt adekvát nyelvet mondandójának kifejtéséhez; ez utóbbi opusából nem annyira *A nagy káderrel*, mint inkább a szerbiai hadszíntéren is játszódó *A hinterlanddal* rokonítható. Noha a „*Mindent meggondoltam és mindent megfontoltam...*” nem a galíciai hadszíntéren játszódik, számos, a Markovits- vagy a Munk-regényekhez hasonló, sőt, azokkal teljesen megegyező epizódja van.¹² Különösen erőteljes képet alkot mindhárom szerző a háborúba „ájuló” nemzet(i) (elit) elbizakodottságáról, majd a kegyetlen valóságra történő ráébredésről. (*A nagy káder* inkább tárgyilagos beszédmódjával hat, míg *A hinterlandban* már a humornak ez a keserű változata érvényesül.)

A császári proklamációkat mind Munk Artúr, mind Darvas Gábor iróniával tematizálja regényében (Bence 2015a).

- A kiskésit neki!... Ezt ugyan öfelsége jobban is meggondolhatta és megfontolhatta volna...
- Hagyd az öreg Prohászkat. Ez mind Berchtold gróf műve...
- Ne bántsátok Berchtold grófot! – szólta Nagy zászlós. – Elég baj az szegénynek, hogy az idén nem mehet nyaralni meg golfozni... (Munk 1981, 17).

Mire a levelek lehullanak a fákról, mindannyian otthon leszünk... A császárnak ez a kijelentése ömlött végig a szerb fronton 1914 októberében. [...] A császár jóslata csak nem akart teljesebbé menni. Kombináltunk és variáltunk, e körül forgott minden téma, miközben a késő őszi nap lankadt melegét élveztük, elhemperedve a lehullott száraz avaron...

- Ravasz ember az a Vilmos. Nagyon határozatlanul tűzte ki a dátumot
- vélte az egyik.
- Annyi bizonyos, hogy lassan fogynak a levelek – hangzott a reményvesztett válasz (Darvas 1930, 5–6).

A keserű felocsúdás a bajtársak, a barátok és a közeli ismerősök elvesztésének, azaz az áldozatok értelmetlensége tudatosulása pillanatában következik be. A Darvas-regény – a történetekre vetülő másfél évtizedes megértési távlat függ-

---

¹² Korábbi tanulmányaimban (Bence 2015a, 2017, 2017a) részletesen is vizsgáltam ezeket a textuális összefüggéseket.

vényében – már ezzel a konklúzióval indul: „Eleinte csak egy kis kirándulási kalandnak számított az egész. Olyan nagygyakorlatfélének. Csak mikor az első halottak véres hulláján ültünk s a sebesültek kínos jajveszékét hallgattuk, ébredtünk fel. Hohó, itt mégsem vaktöltéssel lövöldöznek” (Darvas 1930, 5).

Hogy egy jelentős kollektív tapasztalatról, nem csupán néhány magyar író háborús élményei ihlette narratíváról van szó, jól mutatják azok a hasonló, vagy megegyező reflexiók, illetve epizódok, amelyek a világirodalmi/európai összefüggésként említett Remarque-, valamint Hemingway-regényekben olvashatók. Ezt példázza a *Nyugaton a helyzet változatlan* (az iskolapadból felületes és durva kiképzésüket követően a harctérre vezényelt) Paul Braumerjének és barátainak pusztulástörténete, miképp Markovits Rodion elbeszélőjének hangja is a jó barátok értelmetlen és indokolatlan elestének, kivégzésének, pusztulásának leírása során válik „karcossá” és kiábrándulttá. A Darvas-regényben ilyen súlyosan kijózanító pillanat a szerző világlátását tükröző, a világméretű katasztrófában intellektuális szólamot, egy humánusabb, igazságosabb világ illúzióját képviselő Mayer Gyurka elvesztése. A *hinterland* záróképe Stein Leó abszurd körülmények között, a teljesen szétesett, szétzúllott olaszországi fronton történt elestét vetíti elénk. A számos, maróan gúnyos jelenet mellett az egyik legdöbbenetesebb, amikor Stein, megérkezve olaszországi állomáshelyére, már egyedüli tiszt a vonaton, mivel a többiek, beleértve az élelmesebb legénységet is, egytől egyig kereket oldanak. Annak a naiv és gyámoltalan alattvalónak a története ez, aki teljesen kívülállóként válik idegen ideológiák áldozatává. Holttestének lezúllott, csavargó disszidensek általi levetkőztetése és kirablása a háborúnak az embert minden méltóságától megfosztó, erkölcsiségéből kivetkőztető hatását mutatja.

Megegyező sajátossága e regényeknek a tisztikar felkészületlenségének, hozzá nem értésének, korrumpáltságának és kegyetlenségének a józan ember perspektívájából történő láttatása (Bence 2017, 113). A *hinterland* és a „*Mindent meggondoltam és mindent megfontoltam...*” a szerbiai fronton történeteket (is) ábrázolja, A *nagy káder* és a *Szibériai garnizon* csatajelenetei a galíciai fronton játszódnak.

Közben Potierek hadserege rendetlen futásban, fejvesztve menekült. A föld állandóan rengett a visszavonuló csapatok dörgésétől. A szerbek gyors hátrahúzódása ügyes hadicselnek bizonyult, s támadásba ment át. Erre a jeles osztrák hadvezér úgy látszik, nem számított. A minden rendszer nélküli handabandázás következményei most mutatkoznak, s az osztrák recept szerint gögös-dölyfös tudatlanságban készült haditerv ségyenteljesen omlott össze (Darvas 1930, 242).

Regények mellett autentikus naplók is beszámolnak az első világháború fronteseményeiről. Csáth Géza naplóját korábbról ismerjük, ugyanakkor a háború eseményei az ő esetében sajátos szempontból, a morfinista világlátásán keresztül tükröződnek. Munk Artúr háborús naplója csak 1999-ben jelent meg Szabadkán; *A nagy káder* és *A hinterland* világát ezért csak utólagosan értelmezheti. Napvilágot látott emellett 2014-ben, Újvidéken egy, az első világháború mindhárom nagy hadszínterét (tehát Szerbiát, Galiciát és Észak-Olaszországot is) megjárt temerini asztalosmester, K.(ozma) József¹³ visszaemlékezése. Az 1940-ben papírra vetett, a naplóírás rendjét követő, ugyanakkor a rálátási távlat révén már konfesszióvá oldódott napló a vizsgált regényeket, különösen a Darvas-regényt és Munk Artúr regényeit, a szemtanú leírásaival hitelesíti. Szinte biztos, hogy – bár nem esett fogságba – ugyanott járt, mint a valjevói tífuszkórház betegként hadifogságba hurcolt Darvas Gábor, amikor vele szinte megegyező módon reflektál a szerbiai hadi történésekre:

Kétnapi táborozás után továbbmentünk Brankovicán keresztül Valjevó felé, de a félúton egyszerre csak egy honvédhuszár vágat a parancsnokunkhoz parancssal, hogy azonnal forduljunk vissza, mert a szerbek áttörték a frontot. A Potiorek-féle árulás ekkor volt (K. József 2014, 16).

Kaland, háború és forradalom

1931-ben (?), Újvidéken jelent meg a Szabó István–Andrée Dezső szerzőpáros jegyezte *Egy legionista naplója. Hat esztendő a Francia Idegenlégióban* című kétkötetes légiós (kaland)regény.¹⁴ Első részének utolsó két fejezete az

---

¹³ „A szerző, Kozma József vezetéknevének csupán kezdőbetűje kerülhetett a könyv élére, mivel örököse ehhez makacsul ragaszkodott, számomra teljesen érthetetlen okok folytán, hiszen a *Létünkben* 2010-ben közölt részletek alapján a téma iránt érdeklődők előtt aligha maradt titok a visszaemlékezések írójának kiléte. Többször is próbálkoztunk ugyan meggyőzni a hozzátartozókat álláspontjuk megváltoztatására, ez azonban nem sikerült. Bele kellett törődnünk, hogy vannak irracionális félelmek is, amelyek mára már elveszítették létalapjukat, de néhány évtizeddel ezelőtt még nagyon is reálisnak voltak tekinthetők. Végül a sajtó alá rendezés és a történelmi koordináták kijelölése, valamint az egyéb szerkesztési és szervezési kérdésekben velem együtt tevékenykedő Ökrész Károlynak lett igaza, ugyanis végül a kézbe vehető kötet varázsa, s talán az első, januári temerini könyvbemutató pozitív visszhangja megtörte a jeget, és az Újvidéki Magyar Olvasókör által szervezett júniusi bemutatóra már a hozzátartozók is eljöttek, és jogos büszkeséggel fedték fel K. József kilétét” (Csorba 2015, 126).

¹⁴ A műfajjelölés alternatív módja azért szükséges, mert igazából az első, *Egy legionista naplója* címet viselő kötetben szó nem esik légiós kalandokról: a főszereplőnek a légiós élményeket megelőző, ún. ifjú éveit és kalandjait meséli el.

első világháború galíciai/volhíniai frontján játszódó eseményekkel foglalkozik. Megjelenésének pontos éve¹⁵ mellett tisztázatlan Szabó István személyének kiléte is. A könyv adatai szerint Szabó István autentikus naplójegyzeteit – a később tragikus sorsú¹⁶ – Andrée Dezső rendezte sajtó alá. Azonkívül, hogy Andrée – állítólag – 1926-ban Párizsban találkozott egy újvidéki származású, volt idegenlégiós katonával, akinek jegyzetei és elbeszélései alapján jött létre ez a – vajdasági magyar irodalomban páratlan – légiós (kaland)regény, semmi érdemlegeset nem tudunk a mű keletkezésének körülményeiről. S ezek az adatok is meglehetősen kérdésesek. A napló fiktív természetéhez nem fér kétség, mivel főhősének (légiós) kalandjait 1930-ig beszéli el, miközben eredeti hősről úgy tudni, hogy 1926-ban már leszerelt katona. Nincs adat arra vonatkozóan, hogy Szabó (ha létezett!) harcolt-e az első világháborúban, s volt-e hadifogoly, viszont ismeretes, hogy Andrée Dezső, noha fogságba kerüléséről nincs tudomásunk, járt katonaként a háború több hadszínterén: többek között a regényben ábrázolt Galíciában (esetleg Volhíniában) is.

Az *Egy legionista naplójának* hős-elbeszélője 1915 szeptemberében Dubnónál esik fogságba.¹⁷ Története és reflexiói több egyezést, illetve hasonlóságot mutatnak mind a Markovits-, mind a Munk-regények epizódjaival, illetve utalásaival, többek között a háborús eufória ábrázolásában, vagy pedig az osztrák–magyar tisztek felkészületlenségének, téves döntéseinek bemutatásában (Bence 2017).

Szokás szerint el akarjuk végezni az üteg belövését, megtiltják azzal az indoklással, hogy feltűnést keltene. Száznyolc ágyú áll két kilométeres szélességben összezsúfolva, közülük több mint kétharmada ma érkezett és csupán térkép után, vagy szemmérték szerint kezdi majd meg hajnalban

¹⁵ Gerold László *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikona* (2001) szerint mindkét kötet 1932-ben jelent meg, ami azért kérdéses, mert az *Egy legionista naplójáról* 1931-ben jelent meg könyvismertető *A Mi Irodalmunkban*. Csáky S. Pirooska könyvtörténeti bibliográfiájában az 1932-es esztendő jelöli a megjelenés évének, noha a bevezető *A diktatúra kora (1930–1932)* című fejezetében kifejti, hogy „mindkét könyv évjelzet nélkül, 1930-ban készülhetett. A naplójegyzetek 1929-cel végződnek, a könyv mindenképpen a harmincas évek elején készülhetett, akkor volt időszertű” (Csáky S. 1988, 29) (Bence 2017a, 118).

¹⁶ Noha nem sikerült rábizonyítani, hogy együttműködött a fasisztákkal, mi több, köztudott volt, hogy az 1942-es atrocitások idején megmentette utcája lakóit, 1944. december 29-én a hadbíróóság halálra ítéli és kivégezik (Gerold 2001, 2016). Számlájára német kulturális egyesületek tagságát és tisztségeit írhatták legfeljebb.

¹⁷ Hadtörténeti kutatások – ami, természetesen, nem területe e dolgozatnak – hiányában, csak feltételezzük, hogy a regényben elbeszéltek az osztrák–magyar hadsereg gorlice-tarnóvi (1915 júniusa) áttörését követően, téves döntések előidézte kudarcának, az orosz csapatok őszi ellen-támadásának idején történhetek.

az úgynevezett tüzérségi előkészítést. A tapasztalt öreg tüzérek csóválgatják a fejüket: „Nem lesz jó vége ennek!” (Szabó–Andrée 1931, 217).

A nagy káder vonatkozó epizódjában:

Mindjobban hátráltunk az orosz lövészárkok mögé. Kísérőink ragyogó arccal mutogatták a zsákmányolt likőrös, pálinkás üvegeket. Az első állásban megszámlálhatatlan mennyiségű tojásos-konyakot találtak.

A szomorú menet, amelyben lehettünk vagy ötszázan, az orosz tüzéralások mellett haladt el. A tüzérek ingujjra vetkőzve, vigyorogva töltötték az ágyúkat. Az ágyúk mellett mindenütt gránáttölcsérek meredtek ránk. Nem tetszett a bakáknak, hogy a gránáttölcsérek az ágyúk körül ásítottak és a lövegek nem tettek kárt a nehéz mozsarakban, amelyek pedig olyan nagyon kínoztak bennünket három napon keresztül.

Az egyik rongyos baka ki is adta a mérgét:

– Tudod-e, komám, kérdezte a mellette baktató másik rongyost, hogy miért lőnek a tüzérek mindig mellé?

– No?

– Azért, mert bal kézzel lőnek...

– Oszt mé lünek bal kézzel?

– Mert a jobb kezükkel vakaródnak, válaszolt amaz, és maga is megvakarta a háta közepét (Munk 1930, 35).

Miként a *Szibériai garnizon* és *A nagy káder* főhőse, az *Egy legionista naplójának* főszereplője is megtapasztalja a hadifogolyélet kiszolgáltatottságát, szenvedéseit, belekeveredik a bolsevik forradalomba, tanúja lesz mindkét fél, a fehérek és a vörösök kegyetlenkedéseinek¹⁸, s csak hosszú hányattatások után sikerül feljutnia egy Lengyelországba tartó vonatra, de amazoknál mégis nagyobb szerencséje van: nem kell vöröskatonának állnia.

Az *Egy legionista naplója* az első világháborús regényekhez kapcsolódó számain túl a két világháború között kibontakozó magyar irodalom más, fontos történéseire is ráirányítja a figyelmet: mindenekelőtt a háborús regények megjelenésével szinkron, azoktól nem független kaland-/ponyva-/légiós regények, az

---

¹⁸ Munk Artúrral ellentétben, aki jobbára csak a vörösök embertelenségével találkozott, az *Egy legionista naplójának* elbeszélője egyformán elrettentő képet fest mindkét oldal tetteiről. Elbeszélésének tanulsága, miszerint teljesen esetleges, hogy a fogságba esett katonák mikor és miért válnak egy alkoholista (fél)őrült vörös- vagy fehér katonai parancsnok áldozatává vagy kegyeltjévé: felkoncolják vagy elengedik. Vele az utóbbi történt. Hasonló tanulságai vannak *A nagy kádernek*, miként a *Szibériai garnizon* mesélője is beszámol a foglyok teljesen kiszámíthatatlan, esztelen kivégzéséről, megtizedeléséről.

ilyen típusú irodalom iránti befogadói igényekre. Nem tűnik véletlennek tehát, hogy az 1930-as évek táján egy tanult, világlátott jogász-újságíró, Andrée Dezső, olyan regényt tesz le a térségi irodalom virtuális asztalára, amely egyszerre kapcsolódik a korszak világháborús és kalandregény-irodalmához, reflektál a *Szibériai garnizon*, *A nagy káder*, illetve a Charles Lorre (Nagy Károly), majd P. Howard (Rejtő Jenő) sikerre vitte légiós regények világára. A magyar irodalom alakulástörténetének e különleges pillanata (Thuróczy 2015) közvetve talán a *Szibériai garnizon* megjelenésének nagy sikerét is magyarázza: olyan, a hagyományos irodalmi kánontól és regénysémáktól eltérő, a humor ironikus változatával ható, a leleplező groteszk beszédmód mellett/révén szórakoztató műalkotás, amely „megelőlegezi” a majd csak a harmincas évek közepétől induló és nagy ívű alakulássá váló szórakoztató magyar regény hangját és hatását.

A Hat esztendő a Francia Idegenlégióban (1923–1929)-nek van három (*A legionisták szerelmi élete*, *Szerelem a Szaharában*, *Homoszexualitás a Szaharában*) nemcsak szépirodalmi, hanem szociológiai paramétereket érvényesítő, sőt pszichológiai esettanulmányként felfogható fejezete, amelyben a Szaharában embertelen körülmények között, lélekölő szolgálatot teljesítő katonák lelki és erkölcsi összeomlását, a közösségi szokások lezüllesztését, az adott viszonyok között élők erkölcsi és szexuális normáinak fellazulását mutatja be (Bence 2017, 139). Gondoljunk csak a *Szibériai garnizon* fogolytársadalma kezdetben jól szervezett, majd teljesen széthullott viszonyainak ábrázolására, vagy akár a *Csontribrigád*, Rejtő Jenő regénye (1941) tematizálta emberi „elaljasulás”-ra.

A korábban emlegetett K.(ozma)-naplót „népi elbeszélés”-nek is nevezte a recepció, noha a szöveget gondozó és szerkesztő Csorba Béla arra is rávilágít, hogy a temerini asztaloslegény már eltávolodott a kifejezetten paraszti kultúra világtól, iparoscsaládból származik (Csorba 2015, 128). Az eseményeket közvetítő nézőpontja mindenestre közelebb áll a plebejus látószöghöz, mint pl. Darvas Gábor vagy Munk Artúr tapasztalatai (bizonyos szempontból viszont megegyezik a „népi”-hez inkább vonzódó Markovits Rodion alkotta elbeszélő élményeihez).

Ha az említett autentikus napló az első világháború történéseit az alávetett osztályok perspektívájából láttatja, akkor Andrassy Ilona grófnő (1886–1967) naplója a másik végletet, az arisztokrácia világlátását érvényesíti e szempontból. Az első olvasásra igencsak érdekesnek tűnő, sőt, megkapó tartalmakat közvetítő napló személyes élmények által támasztja alá – még ha közvetett, vagy akaratlan módon is – azokat a vádakot, amelyeket a Markovits-, Munk- vagy Darvas-regények jelenítenek meg a regény, a fikciós elbeszélés révén. Andrassy Ilona inkább egyfajta női „megérzés” okán tiltakozik a háború éljen-

zése, a háborús hangulat túlfűtöttsége miatt. *A hinterland*ban az „Éljen a háború!” felkiáltással veszi kezdetét az elbeszélés, de a *Szibériai garnizonban*, a „*Mindent meggondoltam és mindent megfontoltam...*”-ban, sőt az *Egy legionista naplójában* is megjelenik a katonavonatokat bandériummal, énekszóval kikísérő tömeg látványa.

Hogy milyen nagy volt a propaganda félrevezető hatása, leleplező gesztussal szólnak róla a Darvas-regény entellektüel diskurzusai, *A hinterland* hasonszerű, de ironikus hangvételű kórházjelenetei. Mi sem bizonyítja viszont jobban, mint-hogy a naplójegyzeteit több mint két évtizeddel az események után papírra vető Kozma József arról számol be, hogy annak idején, még kiskorúként, a szülei akarata ellenében, hazulról elszökve jelentkezett katonának; igaz, először csak ún. trénszekeresnek alkalmazzák, de később be is sorozzák (K. József 2014, Csorba 2015). (Ugyanitt utalhatunk a *Nyugaton a helyzet változatlan* vonatkozó tartalmaira.)

Andrássy Ilona első férje, Esterházy Pál gróf, huszár főhadnagy, aki hitbizomány uraként nem volt köteles bevonulni, ugyancsak önként és nagy lelkesedéssel jelentkezett a hadsereg soraiba. 1915 júniusáig ordonáncként (parancsörként) a frontvonal mögött szolgált, majd saját kérésére helyezték át a táborigazdára (Kovács 2015, 8). 1915. június 26-án, az oroszokkal vívott ütközetben (tehát tűzközelbe kerülését követően szinte azonnal) bekövetkezett elestének – a természetszerűleg elfogult – bajtársak és a házas társaság általi leírása ma, száz évvel később, sokkalta inkább a korabeli arisztokrácia valóságtól való elrugaszkodottságát, a háborúról alkotott infantilis képét mutatja meg számunkra, mintsem – az eredeti szándék szerinti – hősi kiállását. Sokban rontja a napló hitelét írójának nyílt és – feltehetően – társadalmilag is gerjesztett antiszemizmusa.¹⁹ Azonban a frontvonal mögött, a férjénél tett látogatásai során, majd

---

¹⁹ Pl. az ilyen bejegyzések tömkelege:

Ma kis ízelítőt kaptam a közhangulatról a kórházban, ahol sokáig elbeszélgettem azzal a Kovács Jánossal, akinek tetszett az írásom. Eszes fiú, de vad gyűlölködő demokrata, sőt annál több: nihilista. Azt mondta nekem, hogy a saját kezével megfojtaná azokat a hatalmasokat, akik ennek a végtelen szenvedésnek az előidézői. – Van-e joga kedves testvér, egynehány embernek milliókat tönkretenni? – Azután szidni kezdte az arisztokráciát... Tisza, Andrássy és Károlyiról is elmondta véleményét. Én magyaráztam neki, hogy ne az urakat szidja, mert Magyarországon a zsidók nyúzzák a népet és gazdagodnak a nép rovására... (Andrássy 2015, 145).

De: a zsidó ápolónők „rűfkék” (144), a faj „veszedelmesebb mai ellenségeinknél” (101), a frontvonal mögött szolgálatot teljesítő tisztek legtöbbször „gyáva zsidó” (101) etc. Miközben az első világháború eseményeit autentikus élmények alapján megörökítő legismertebb európai és magyar regények szerzői (Hemingway és Andréa kivétel) szinte valamennyien önként

az első női szanitécek egyikeként Olaszországban szerzett és leírt tapasztalatai – közvetett módon – igazolják a hatalmi elit, az osztrák–magyar vezérkari tisztek, általában az arisztokrácia szerepéről megfogalmazott, s az elemzett első világháborús regényekben kifejezést nyert negatív képet, amelyet Markovits Rodion, Munk Artúr, Darvas Gábor és mások regényei is közvetítenek.

Folytatás és utókor

A Markovits-legenda részét képezi nagy sikerű regénye folytatásának, az 1929-ben napvilágot látott *Aranyvonat*nak a sikertelenségéről s magáról a Markovits Rodion-jelenség bukásáról szóló történet. A közvélekedés szerint ebben nagy szerepet játszott az író ellenszenves, bárdolatlan, felelőtlen viselkedése.²⁰ A kritika az *Aranyvonat*ot fanyalgással fogadta. Jó példa erre Molter Károlynak az *Erdélyi Helikon*ban (Molter 1930) megjelent elmarasztaló kritikája, amely a *Szibériai garnizon* sikerének összetevőit taglalva, annak fényében mond ítéletet az *Aranyvonatról*. Baliga Violetta Lilla a kötet 2013-as újrakiadása kapcsán megállapítja, hogy a kritikának nem sikerült meggyőzően bizonyítania az *Aranyvonat*nak a *Szibériai garnizon*nál „értékteleőbb” mivoltát. Szerinte arról lehet szó, hogy a második regény befogadásában az „irodalomszociológiai viszonyok nyersebben érvényesültek”:

Sokan támadták a szerzőt, mások védelmükbe vették, egyesek pedig azt terjesztették, hogy az *Aranyvonat* a *Szibériai garnizon* halovány utánezata. Noha mindenképpen elmondható róla, hogy a fogságban szerzett élmények leírása eszmetörténetileg, a magyar hadifogolytömegek sorsának értelmezésében ma időszerűbb a *Szibériai garnizon*nál (Baliga 2014, 121–122).

♦ jelentkeztek katonának, zsidó származású tisztek voltak. Erich Maria Remarque Svájcba menekült a náci támadások elől. Darvas Gábor 1935-ben kivándorolt Izraelbe, Haifában szerszámgyárat alapított. Markovits Rodionnak Temesvárott sikerült meghúznia magát. Hogy a második világháború idején már idősebb, ezért munkaszolgálatra be nem sorozható Munk Artúrral és családjával történt-e valami a holokauszt idején, (eddig) nem sikerült meggyőző adatokat találnom. Annyit tudni csak, hogy „kikeresztelkedett”. Leszármazottjai ma külföldön élnek. Véleményem szerint az Andrassy-napló hitelét némileg a hagyaték gondozójának, Kovács Lajosnak, az általa kezelt dokumentumok alapján írt *Drága szerelmem...* című (Kovács 2015), a kritika által meglehetősen hűvösen fogadott regénye is árnyalja, egyszerűen azért, mert az Andrassy-napló önkényes értelmezésére jelent példát.

²⁰ E leegyszerűsített ítélet azért sem állja meg a helyét, mert ha a magyar irodalom alakulástörténete, az egyes opusok kanonizálódása kizárólagosan az író szimpatikus/unszimpatikus fellépésén múlna, akkor Ady Endrétől Móricz Zsigmondon és Mészöly Miklóson át Weöres Sándorig igen sok író opusa merült volna feledésbe.

Hogy az „irodalomszociológiai viszonyok” megváltozása, az első világháborús regények iránti érdeklődés megcsappanása lehetett a második Markovits Rodion-regény sikertelenségének oka, hasonló írói/irodalmi példák is alátámasztják. Nem elhanyagolható recepciótörténeti mozzanat, miszerint Munk második háborús regényét, a „mögöttes országrész háborúját”-t megjelenítő (a mai olvasó számára sokkal jobb regénynek tűnő) *A hinterlandot* majdnem olyan meg nem értéssel kezelte a kortárs közvélemény, mint Markovits esetében az *Aranyvonatot*, s csak 1981-es kiadása (Újvidék: Forum, Bori Imre utószavával) jelölte ki méltó helyét a térségi irodalom alakulástörténetében. De európai viszonylatban is ez a sorsa a „következő”, vagy „folytatás”-regénynek. Erich Maria Remarque magyarra *És azután...* címmel fordított *Der Weg zurück* (1931) című regénye – a *Nyugaton a helyzet változatlan* visszhangjához képest – ugyancsak háttérbe szorult.

Irodalomszociológiai mozzanatok érvényesülésére mutat rá a Markovits-opus értelmezésében Hammerstein Judit is, amikor a *Szibériai garnizon* utótörténetét Kuncz Aladár *Fekete kolostor*ának recepciójával hasonlítja össze:

Míg Kuncz Aladár Fekete kolostora a magyar irodalmi kánon részévé vált, és még ma is a keresett olvasmányok között tartják számon, Markovitsot és művét elfelejtették. Bár mindkét mű a fogságról szól, műfaj és nézőpont vonatkozásában nagyon is különböznek egymástól. Kuncz, a francia kultúráért lelkesedő, kifinomult irodalmár éppen Bretagne-ban nyaral, amikor kitör a világháború. Mint ellenséges ország állampolgárát a franciák internálótáborba zárják. A Fekete kolostor szerzője az ötéves franciaországi fogságnak állított emléket egy olyan szubjektív vallomás-regényben, amely akár az erdélyi emlékirat-hagyományba is könnyedén beilleszthető. [...] Markovits viszont szibériai fogságregényét egy vidéki állástalan jogász újságíró perspektívájából, azaz egy jóval plebejusabb, szándékoltan kollektív, népi nézőpontból írja meg. Markovits emlékszerkezete a lövészárkok, a szibériai fogolytáborok barakkjai, a névtelen bakák és orosz parasztek világában gyökerezik. Ha a mű megjelenésekor már létezett volna népi irodalom, talán a Szibériai garnizon műfaja is könnyebben értelmezhető lett volna. Kuncz regényét megjelenésekor és később is sokan remekműnek tartották, teljes joggal. A két regény sorsa ugyanakkor arról is tanúskodik, hogy a Kuncz által képviselt értelmiségi élményanyag eleve értékesebbnek, időállóbbnak ítéltetett, mint a Markovits-féle plebejus narratíva. Ez pedig arra is rávilágít, hogy az irodalmi művek magyar kanonizációjában társadalmi, demokratikusnak aligha tekinthető megfontolások is közrejátszottak (Hammerstein 2011).

Csak a két regényt összevető újabb kutatások (Jeney 2014) mutattak rá érdemlegesen arra, hogy – noha fogságról szóló regény mindkettő – nem teljesen érvényes eljárás a *Szibériai garnizont* a *Fekete kolostor* műfaji kvalitásainak szemszögéből értékelni, mert sem műfaji, sem tematikai szempontból nem ugyanazokat a regisztereket szólaltatja meg: a Kuncz-regény egy internálótábor világát jeleníti meg, s csak igen távolról mérhető össze a távol-keleti, szibériai, ismeretlen és nyomorúságos vidékeken kialakított hadifogolytáborok történetét elbeszélő Markovits-regényekkel.

Szekernyés János hivatkozott tanulmányában kitér arra, hogy a harmincas évek első felében a *Szibériai garnizon*nal (és írójával) szemben felerősödött ellenhadjáratnak (pl. Szabó Dezső nyers bírálatainak) nemcsak esztétikai, hanem ideológiai okai is lehettek:

A *Szibériai garnizon*t kezdettől fogva elmarasztaló, keményen és élesen bíráló és támadó ismertetőik és cikkek szerzői tulajdonképpen a könyv – a méltatók által is érzékelt és jelzett – gyarlóságait, hibáit és gyenge pontjait nagyították fel, túlozták el, és fejték meg újabb lesújtó észrevételekkel, megjegyzésekkel, amelyek alapján aztán Markovits Rodion regényét jobbfejta ponyvának, hebehurgyán összezsapott fércműnek, értéktelen divatterméknek minősítettek (Szekernyés 2011, 68).

A *Szibériai garnizon*nak a harmincas években tért nyert ponyvairodalommal való összefüggésére korábban e tanulmány keretén belül is reflektáltunk – a kortárs kritikával ellentétben, már egyáltalán nem elmarasztaló érvénnyel. Főleg a Rejtő-opus klasszikussá válása (Thuróczy 2015) mutatja számunkra, hogy az irodalom létformája sohasem egyetlen síkon kibontakozó irányvonalak létjogosultságát feltételezi. A „nemzeti”-nek nevezett szövevény is egyszerre „több irodalom”, azaz „irodalmak” működését jelenti. Jelen példánk esetében: az intellektuális prózát képviselő *Fekete kolostor* mellett a *Szibériai garnizon* is nagyon fontos alakulástörténeti mozzanat: a „ponyva” klasszikus remeke.

A harmincas években megjelent és sikeressé lett magyar háborús és légiósregények legnagyobb hozománya, hogy átalakították nemcsak a kanonizált irodalmi beszédmódokat, de az ismert és addig érvényes írói habitusokat is. Az arisztokratikus és elit magatartás mellett megjelent a kalandor és a kisemberi perspektívákat érvényesítő, közösségi traumákat felszabadító (Lejeune 2003), „kollektív” írói attitűd.

Irodalom

- Andrássy Ilona. 2015. *Mindennek vége! Andrássy Ilona grófnő első világháborús naplója*. Szerk. Kovács Lajos: *Előszó*. 5–9. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Baliga Violetta Lilla. 2014. Egy szibériai tartalékos zászlós mindennapjai. Markovits Rodion: Aranyvonat. *Pro Minoritate* 121–123. www.prominoritate.hu/folyoiratok/2014/ProMino-1402-beliv-09-baliga.pdf (2017. dec. 19.)
- Bence Erika. 2015. Katonaregények. A másfél évtizedes rálátási távlat. *Létünk* 45 (3): 129–133.
- Bence Erika. 2015a. Az első világháború tematizációja az 1930-as évek vajdasági magyar irodalmában. In *Virtuális irodalomtörténet*. 102–113. Veszprém: Iskolakultúra.
- Bence Erika. 2017. Napló(regény) az első világháborúból. Darvas Gábor: „Mindent meg gondoltam és mindent megfontoltam...” In *Miért sír Szulimán? Elemzések, bírálatok a magyar irodalom köréből*. 103–117. Budapest: Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó.
- Bence Erika. 2017a. Egy legionista a háborúban. Szabó István–Andrée Dezső: Egy legionista naplója. Hat esztendő a Francia Idegenlégióban (1923–1929). In *Miért sír Szulimán? Elemzések, bírálatok a magyar irodalom köréből*. 117–145. Budapest: Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó.
- Csáky S. Piroska. 1988. *Vajdasági magyar könyvek 1918–1941*. Újvidék: Forum.
- Csorba Béla. 2015. Kozma József könyvéről. *Létünk* 45 (3): 127–129.
- Darvas Gábor. 1930. „Mindent meg gondoltam és mindent megfontoltam...” Novi Sad: Uránia.
- Dénes Gabriella. 2013. Markovits Rodion írói arcai. *Látó* 24 (11): <http://www.lato.ro/article.php/Markovits-Rodion-iroi-arcai/2741/> (2017. dec. 19.)
- Gerold László. 2001. *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Hammerstein Judit. 2011. Egy elfelejtett magyar világirodalmi bestseller (Markovits Rodion: Szibériai garnizon). *Látó* 22 (6): <http://www.lato.ro/article.php/Egy-elfelejtett-magyar-vilagirodalmi-bestseller-Markovits-Rodion-Sziberiali-garnizon/2092/> (2017. dec. 19.)
- Hašek, Jaroslav. [1923] é. n. *Švejk, a derék katona kalandjai a világháborúban*. Ford. Réz Ádám. <http://dydudu.hu/konyv/regeny/hasek/svejk/> (2018. jan. 17.)
- Hašek, Jaroslav. 1996. *Švejk, a derék katona a háború előtt és más furcsa történetek*. Szerk. Hunyadi Csaba. Ford. Bába Iván, Mayer Judit, Tóth Tibor. Szeged: Szukits.
- Hemingway, Ernest. [1929] 2006. *Búcsú a fegyverektől*. Ford. Örkény István. Szeged: Könyvmolyképző Kiadó. https://konyvmolykepzo.hu/reszlet/H_bucsu_fegyverektol.pdf (2017. dec. 30.)
- Jeny Éva. 2014. Fekete irodalom. *Literatura* 60 (1): 28–43. http://www.balassikiado.hu/BB/NET/LITERATURA/Literatura_2014_1.pdf (2017. dec. 30.)

- Kellér Andor. 1978. Tökász. In *Író a toronyban. Palásthy titka. Tökász. Zöld gyep, zöld asztal. A főispán.* 181–217. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- K. József. 2014. „Pedig én katona akartam lenni”. K. József visszaemlékezései a Nagy Háborúra 1914–1918. A szöveget gondozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Csorba Béla és Ökrész Károly. 5–9. Sorozatszerkesztő, jegyzet Bence Erika. 131. Újvidék–Temerin: Forum Könyvkiadó–Temerini Múzeumbarátok Egyesülete.
- Kovács Lajos. 2015. *Drága szerelmem... Andrássy Ilona grófnő levelei hősi halált halt férjéhez, gróf Esterházy Pálhoz.* Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Kuncz Aladár. 1931. *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból.* Cluj–Kolozsvár: Erdélyi Szépművés Céh.
- Lejeune, Philippe. 2003. *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatott tanulmányok.* Ford. Bárdos Zsuzsanna, Gábor Livia, Házás Nikoletta, Toókos Péter, Varga Róbert és Z. Varga Zoltán. Szerk. Z. Varga Zoltán. Budapest: L’Harmattan.
- Markovits Rodion. [1928] 1986. *Szibériai garnizon. Kollektív riportregény.* Boldizsár Iván: *Híres könyv – elfelejtett szerző.* 5–6. Dr. Végh Oszkárné: *Utószó.* 454–458. Budapest: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat.
- Markovits Rodion. 1929. *Aranyvonal.* Budapest: Genius kiadás.
- Markovits Rodion. [1939] 2014. *Reb Áncsli és más avasi zsidókról szóló széphistóriák. Reb Ancili și alte povestioare despre evreimea oășului.* Schiller Erzsébet: *Kisgércétől a világhírig és vissza.* 6–11. Ford. Felician Pop. Prefeță. 7–12. Kolozsvár–Cluj–Napoca: Kriterion Könyvkiadó–Editura Kriterion.
- Molter Károly. 1930. Markovits Rodion: *Aranyvonal.* *Erdélyi Helikon* 3 (1): 82–85.
- Munk Arthur. 1930. *A nagy káder. Egy pleni feljegyzései a forradalmi Oroszországból.* Budapest: Pantheon Kiadás.
- Munk Artúr. [1933] 1981. *A hinterland. A mögöttes országrész háborúja.* Bori Imre: *Utószó.* 235–243. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Munk Artúr. 1999. *Napló 1915–1916.* Bevezető: Gubás Ágota: *A háború mint abszurdum.* 5–12. Szabadka: Életjel.
- Rejtő Jenő. 1941. *Csontbrigád.* <http://mek.oszk.hu/01100/01109/01109.htm> (2018. febr. 22.)
- Remarque, Erich Maria. [1929] é. n. *Nyugaton a helyzet változatlan.* Ford. Benedek Marcell. Budapest: Európa.
- Schiller Erzsébet. 2014. *Kisgércétől a világhírig és vissza.* In Markovits, 2014, 6–11.
- Schöpflin Aladár. 1929. Hadifogoly-könyvek. *Nyugat* 18: 22–23. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00479/14766.htm> (2017. dec. 13.)
- Szabó István–Andrée Dezső [1931] é. n. *Egy legionista naplója. Hat esztendő a Francia Idegenlégióban (1923–1929).* Eredeti naplójegyzetek alapján sajtó alá rendezte: Andrée Dezső. Novi Sad: Uránia.

- Szabó Sz. Csaba. 2013. Egy magyar tuskó, akiért rajongott a világ. *Kötve-fűzve*. <http://kotvefuzve.reblog.hu/egy-magyar-tusko-akiert-rajongott-a-vilag> (2017. dec. 30.)
- Szekernyés János. 2011. Egy világsiker eredői, összetevői és utórezgései. Markovits Rodion és kollektív riportregénye a szibériai hadifogságról. *Múlt és Jövő* 26 (3): 51–73. www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/1437/ (2017. dec. 19.)
- Szenteleky Kornél. [1931] 2000. Darvas Gábor: Mindent meggondoltam és mindent megfontoltam. Sz. K. *Új lehetőségek, új kötelességek. Egybegyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek II. (1931–1933). Drámák*. Összegyűjtötte, az utószót és a bibliográfiai tájékoztatót írta: Bori Imre, a szöveget gondozta: Toldi Éva. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Thuróczy Gergely szerk. 2015. *Rejtő Jenő-émlékkötet. Az ellopott tragédia*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum–Infopoly Alapítvány.

HUNGARIAN BESTSELLERS BETWEEN THE TWO WORLD WARS

In the field of Hungarian literary publishing the centenary of the outbreak and the events of the First World War turned attention primarily to authentic diaries and diary novels. This was an opportunity to publish correspondence and diaries previously kept in private heritage collections and as archival materials (e.g. Countess Ilona Andrassy's diary and correspondence, as well as several military diaries edited by Béla Csorba and Károly Ökrész). The same trend lifted out of oblivion a few, once popular but then forgotten, WW-I prisoner-of-war novels, first of all, *Szibériai garnizon (Siberian Garrison)* (1928) by Rodion Markovits. A Hungarian bestseller of unprecedented success, followed by the author's literary fall, is still an unexamined phenomenon of Hungarian literary history. The failed success of *Aranyvonat (Golden Train)* has so far been attributed predominantly to the dislike fuelled by the author's personality and conduct. However, if the stories of these novels are separated from the Markovits legend, and if they are viewed in the context of the European and Hungarian novels created and read in the 1930s, several similar or the same phenomena can be noticed. This study analyses and interprets in this relation the contemporary reception of Rodion Markovits's *Szibériai garnizon (Siberian Garrison)*, and compares it to examples of Hungarian literature in Vojvodina also inspired by the Great War, such as those by Artúr Munk, Gábor Darvas or István Szabó–Dezső Andree.

Keywords: Markovits legend, POW novels, First World War, reissues

MAĐARSKI BESTSELERI IZMEĐU DVA SVETSKA RATA

Stogodišnjica Prvog svetskog rata je u oblasti mađarskog književnog izdavaštva prvenstveno skrenula pažnju na autentične dnevnikе i dnevničke romane. Ovo je bila prilika da se objave prepiske i dnevnicі koji su čuvani u privatnim zbirkama ili su bili evidentirani kao

arhivski materijal (npr. dnevnik i prepiska grofice Ilone Andrašići, kao i nekoliko vojvodanskih vojničkih dnevnika koje su za štampu priredili Bela Čorba i Karolj Ekres). Ista tendencija spasila je zaborava nekoliko romana ratnih zarobljenika, koji su ranije bili popularni, pre svega delo Rodiona Markoviča (Rodion Markovits) pod naslovom *Sibirski garnizon* (*Szibériai garnizon*, 1928). Bio je to mađarski bestseler bez presedana, međutim autor je ubrzo nakon toga doživeo književni brodolom, te je zbog toga ovo delo ostalo nedovoljno ispitano u istoriji mađarske književnosti. Neuspeh romana *Zlatni voz* (*Aranyvonat*) kritičari prvenstveno pripisuju odbojnosti koju su u javnosti izazvali piščeva ličnost i ponašanje. Međutim, ako se radnje ovih romana odvoje od legende o Markoviču, i ako se posmatraju u kontekstu evropskih i mađarskih romana tridesetih godina XX veka, mogu se primetiti neke sličnosti pa čak i istovetnosti. Ovaj rad se bavi analizom i tumačenjem recepcije romana *Sibirski garnizon* (*Szibériai garnizon*) Rodiona Markoviča u doba njegovog nastanka, te ga poredi sa delima iz vojvodanske mađarske književnosti sa tematikom Prvog svetskog rata, poput dela pisaca Artura Munka (Artúr Munk), Gabora Darvaša (Gábor Darvas) ili Ištvana Saboa–Dežeaa Andrea (István Szabó–Dezső Andrée).

Ključne reči: legenda o Markoviču, roman ratnih zarobljenika, Prvi svetski rat, reizdanja

A kézirat leadásának ideje: 2018. márc. 10.

Közlésre elfogadva: 2018. jún. 30.

ETO: 821.511.141-311.6Jókai M.
943.9"1848/1849"
323.11
DOI: 10.19090/hk.2018.2.56-68

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

PÉNZES Ágnes

Székely Mikó Kollégium
Sepsiszentgyörgy, Románia
dregusa@yahoo.co.uk

A NEMZETISÉGEKRŐL RAJZOLT IDEGENKÉP JÓKAI 1848–49-ES TÉMÁJÚ MŰVEIBEN¹

National Minorities and Depictions of Foreignness in Jókai's
Works Dealing with Events of 1848-1849

Slika o pripadnicima nacionalnih manjina kao stranaca u delima
Mora Jokajia sa tematikom vezanom za događaje iz 1848-49.

A tanulmány különböző műfajú Jókai-szövegek idegenképét hasonlítja össze. A kutatás tárgyát olyan művek képezik, melyeknek témája az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, mert ezek szembesítenek a legélesebben a nemzetiségekhez mint idegenhez való viszonyulás kérdésével. Feltűnő a különbség a regények és novellák árnyalt reprezentációja és a tényirodalomnak szánt szövegek szemlélete között. A különbségek okának megvilágításához a narratológiai szempontok mellett az irodalomtörténeti kontextus, a XIX. századi historiográfiai témájú írások vizsgálata visz közelebb. Ezek egy része az asszimiláció eszményét fogalmazza meg a nemzetiségekkel kapcsolatban. Jókai, az igazság relativitását fölismerve, föltehetőleg nem hitt ebben a szemléletben, de ellent sem mond a történetírói kánonnak, így történetírásában mellőzi e kérdés alaposabb vizsgálatát. Életművének ismeretebb része, a regények és novellák, a toleranciára nyitott, ugyanakkor nemzeti értékhez ragaszkodó alkotót mutatja.

Kulcsszavak: imagológia, narratíva, idegenkép, regény, novella

Bevezetés

Nem követelem a regényíró számára azt a jogot, hogy a történetíróval versenyezzen, [...] nem ismerem el azt a kötelezettséget, hogy a

¹ A tanulmány a Sapientia EMTE Kutatási Programok Intézete által finanszírozott *Az idegen* című csoportos imagológiai kutatás keretében készült.

regényíró a historikus nézeteinek a maga alkotását alárendelni tartozzék. A múzsák között egyedül Clio az, aki nem „szent”. Ő nagyon is emberi lény. Vulgivagább Venusnál. Kacérkodik minden nemzettel. Ugyanazt a történetet másképp mondja el a franciának, másként az angolnak. A költészet múzsája, mikor igen nagy szellemekkel kötött szövetséget, ezt a néniét igen alárendelt szerepre használta. – Az „orleansi szüz”-et Schiller egy szentnek, Shakespeare egy bukott leánynak mutatja be, s mindkettőnek a műve költői remek, bár mindkettő alkotásánál nagy lemondásába kerülhetett a történelem múzsájának segédkezet nyújtani (Jókai 1970, 363).

Az *Egy az Isten* című regényéhez fűzött jegyzeteinek bevezetéseként írja ezt Jókai. A nemzetiségekhez való viszony tekintetében a történelem megjelenítése ennek megfelelően különbözik is Jókai novelláiban, regényeiben, valamint történetírói igényű műveiben.

Tanulmányom az 1848–49-es forradalom és szabadságharc megjelenítését célzó művek vizsgálatát helyezi előtérbe, a forradalom ugyanis azoknak a kiéleződő nemzetiségi konfliktusoknak az időszaka, melyeket Jókai a szabadságharc résztvevőjeként a regényíró és újságíró szemével követett, majd különböző műfajú írásokban sokféleképpen jelenített meg.

A novellákban és regényekben körvonalazódó idegenkép²

1850-ben jelent meg *Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből* címmel Jókai forradalmi témájú novelláinak gyűjteménye.³ A történelmi reprezentáció korát megelőzően árnyalt változata valósul meg ezekben a novellákban. Egyrészt a nemzeti eposz XIX. századi megírhatósága körüli viták, valamint az irodalmi kánon nemzeti identitásképző irányelvének kontextusába illeszkedve valamiféle profán mitológia teremődik meg ezekben az írásokban, másrészt az elbeszélői hangok és nézőpontok polifóniája révén e szövegek ki is mozdulnak a nevesítve is előtérbe helyezett mitológiai beszédmód perspektívájából.

² Jelen tanulmányom korábbi gondolataim továbbvitelén alapul. A regényekben és novellákban megjelenő idegenképet, melynek kérdését korábbi, nem célzottan e témáról szóló tanulmányaimban érintettem, itt egyrészt részletesebben szándékozom bemutatni, másrészt összevetni a hagyományos tényirodalomként számon tartott műfajokból kirajzolódó képpel, és a különbségek okát keresni. A tanulmány első részének kiindulópontja három korábbi tanulmányom néhány kijelentése (Dregus 2004, 87–101; Péntes 2013, 34–50; Péntes 2012, 3–22).

³ A novellák a gyűjteményes kötet megjelenése előtt Szilágyi Sándor lapjaiban (*Magyar Emléklapok, Magyar Írók Füzetei, Pesti Röpívek*) jelentek meg.

„Írjunk mitológiát. Írjuk le az év eseményeit, híven, valóan, mindent, ami megtörtént, minden csodálatost, emberfölöttit, nagyszerűt, amit láttunk, amit tapasztalánk, aminek szemtanúi voltunk, s akkor mondjuk rá, hogy ez mind mese, mert különben nem fogják elhinni” (Jókai 1989, 94). *Az ércleány* című novella idézett nyitányában annak az elbeszélői hangnak és nézőpontnak a megnevezését olvashatjuk, mely a novellák váteszi-profetikus szerepből megszólaló narrátorát jellemzi. Egységes alaptónust teremt a novelláknak ez a narratori hang, mégsem maradnak meg a szövegek ennek az eszményítésnek a kizárólagos perspektívájánál. Az elmozdulás Clio többarcúsága felé a nemzetiségekhez fűződő történetek révén is megvalósul. A forradalmat idealizáló kultuszteremtés mellett ezekben a szövegekben nemegyszer kritika is megfogalmazódik, de sosem válik uralkodó alaphanggá.

Kihívó kérdéssel szembesül Jókai, amikor a forradalmi események történetének elbeszélésébe az erdélyi románokkal és a délvidéki szerbekkel kialakult konfliktusok történetét is beemeli. Az író a hibának látott katonai-politikai lépésekre is reflektálva keresi a véres konfliktusok okát, a regényekben a továbblépés lehetőségeit is fölillantja, ugyanakkor nem hallgatja el azokat a tragédiákat, amelyeknek emléke ezt a továbblépést akadályozza. A későbbi országgyűlési beszédeiből kirajzolódó tolerancia forrása talán éppen az az érzelmi mélypont, mely a vérengzések leírásában kifejeződik, és amelynek megismétlődésétől tartva keresi egész életében a megbékélés útját.

Az önkritika szándékát emeli ki Sötér István is, elsősorban *A gyémántos miniszter* szövegében: „Aki ezt a novellát megírta, valószínűleg nem tett még le a szándékról, hogy akár a legszigorúbb bírálattal illesse a szabadságharcot, s a legendás vállalkozás mögött fölfedezze annak fonákját is” (Sötér 1979, 333). Fried István arra mutat rá, hogy a kultuszteremtő, a szerző által mitológiateremtésként megnevezett szándék és a nemzetiségek iránti tolerancia nem zárja ki egymást Jókai műveiben: „Jókai egyfelől a biblikus előadással a végzettségűséget, a tragédiát, a történelemben rejlő determinizmust mutatja be, másfelől a nacionalista frazeológiával elfedett érdekazonosság, azaz a szóértés nyelvi akadályait” (Fried 1999, 151).

*A gyémántos miniszter*⁴ egyik részlete az erdélyi románokkal való megegyezés és békekötés megghiúsulásának történetét beszéli el. A narrátor szerint Hatvani Imre gerilla őrnagy és az őt megbízó Madarász László rendőrminiszter a felelős mind Vasvári Pál és csapatának haláláért, mind a további vérengzésekért. Éles kritika fogalmazódik meg az irodalom hangján: „A békülés legszebb folyamatá-

---

⁴ *A gyémántos miniszter* és *A Bárdy család* című novellákban megrajzolt nemzetiségképről lásd Dregus 2004, 95–97; Pénzes 2013, 45–47.

ban érkezék meg Hetveni úr éhes csapatával s saját dicsszomjával, s megállítja az alkudozásokat. Követelései botrányosak voltak. Magyar vagyok, nem akarom azokat leírni” (Jókai 1994, 40). Ezek után beszéli el a szabadcsapat beavatkozását, majd utal annak véres következményeire, Abrudbánya felégetésére konkrétan is. A nézőpont itt még távoli, a novella fókuszában ugyanis nem az áldozatok állnak, hanem azok a vezéregyéniségek, akik ellen az író kritikája irányul. Az elhallgatás „mögött” érezhető a megrendültség, de a novella elbeszélői hangja hamar visszakanyarodik az iróniához: „Mi történt azután? Ne kérdjétek. Azt tudni nem jó emberi léleknek. Fátyolt reá, sűrű fátyolt. Beszélnek úgyis eleget a kihulló könnyek a kihullott vérről. [...] Néhány nap múlva felkötött karral, résztvetgerjesztőleg járt Debrecen utcáin Hetveni úr papagájszín uniformisában” (Jókai 1994, 41). A kritikát itt tehát a novella narrátora fogalmazza meg, akinek hovatarozása nem kétséges, a megfogalmazott kritika ellenére sem.

Bonyolultabb narratív megoldással él a szerző *A Bárdy család* szövegében. E novellának az érzelmi hatása is erőteljesebb. A kiirtott Bárdy család tagjait közelítő perspektívában mutatja a novella, tehát az áldozatok szempontjából láttatja az erdélyi eseményeket. Ezt a perspektívát azonban ellensúlyozza egy másik narratív eljárás: itt az elbeszélőtől elkülönülő szereplői hang, a román felkelők fiktív vezére, Numa tribun magyarázza a vérengzések okát. Ezzel egyrészt eltávolítja magától a szerző a nemzetiségi érvelést, mintegy tisztázva azt, hogy nemzete mellett foglal állást, ugyanakkor az eljárás lehetőséget nyújt arra, hogy részletesebben bemutassa az érem másik oldalát. A történelmi igazság relativitásának gondolata is föl villan ebben az érvelésben:

Te szereted nemzetedet, én is szeretem az enyémet. [...] Nép, melynek semmije sincs. Mely közt nincs egy tehetős ember, nincs egy tudományos fő, melynek minden harmadika pópa nevet visel, s mégis minden századika tud csak olvasni, mely ki van zárva a hivatalokból, mely él tengődve a legkeményebb kézimunka után, melynek még csak egy nemes városa sincs a hazában, melynek háromnegyedét lakja. Mire kérdezné e nép, hogy jelen-e az idő, melyben meg lehet halni vagy újra születni? Nyomorúsága van, egyebe nincs; ha legyőzetik, ezt nem veszi el tőle senki (Jókai 1989, 215).

Numa okfejtése tehát Jókai tolerancián alapuló szemléletének bizonyítéka lesz, a szereplő explicit megszólaltatása⁵ ugyanis a magyar olvasó rokonszenvét, a nemzetiségi érvek megértését is célozza. Az írói állásfoglalást ugyan-

⁵ Robert F. Berkhofer explicit megszólalásnak nevezi azt a narratív megoldást, hogy egy vagy több szereplő a saját csoportja/nemzete nevében beszél, mint Numa a románok panaszairól *A Bárdy család*-ban (vö. Berkhofer 2000).

akkor az a sorrend is közvetíti, amelyben az események leírása megvalósul: a tribun érvelése után következik a család kiirtásának elbeszélése a megrendülés és gyász hangján. A párbeszédnek révén így megvalósul a kényes egyensúly a másik mint idegen tisztelete, az igazság relativitásának tudatosítása⁶, illetve az író hazaszeretetének, nemzete melletti állásfoglalásának kifejeződése között.

Másféleképpen láttat az ugyanezen kötetben megjelent *Szenttamási György* elbeszélésmódja. A délvidéki szerbek érvelésének nem ad hangot Jókai, utal azonban a vérengzések kölcsönös voltára ebben a novellában. Véres szörnyetegként személyesíti meg e novella kerete a forradalmat a romantika allegorikus alakteremtésének eljárása révén. E tekintetben, a teljes életmű felől nézve ellent kell mondanom Sorin Mitunak (Mitu 2006, 281–297), aki Jókai románságábrázolásában méltányolja azt a kulturális érdeklődést, mellyel az író a románok felé fordul, de a novellák hiányosságaként hangsúlyozza a polgárháború egyoldalú ábrázolását. Román falvak feldúlásáról a novellák valóban nem írnak, de a *Szenttamási György* szövege utal a válaszreakciókra, a Jókai által szerkesztett forradalmi emlékalbum (Jókai et al. 1898) pedig egyértelműen hangsúlyozza ugyanezt a románokkal kapcsolatban is.

Hasonlóan árnyalt történelemszemlélet előterében mutatkozik meg Jókai nemzetiségekhez való viszonyulása a regényekben⁷ is. A magyarországi szlovákokról – a tótokról⁸ egyértelmű rokonszenvvel beszél az *Akik kétszer halnak meg* narrátora. A pánszláv nacionalizmust hirdető szvornoszt tagjairól az derül ki, hogy egy rablóbanda álcázott tagjai, velük ellentétben viszont a Temetvényi gróf birtokán élő tótok becsületes emberek, akiknek a segítségével Illavay, a regény főhőse kiűzi a vidékről a hamisított szvornosztot. „Az, hogy a szvornosztot a regényben egy rablóbanda helyettesíti és parodizálja, egyrészt a narrátor és általa a szerző elmarasztaló értékítéletét fejezi ki, másrészt a nacionalizmus fullánkját húzza ki alig rejtett megbékélési céllal” (Pénzes 2012, 19). A főszereplő tótokat jellemző szavai is ugyanerre a megbékélési szándékra engednek következtetni:

Legyen megnyugodva a gróf, ha az egész világ egy hullámozó tengerre válik is, ez a mi vidékünk megmarad szigetnek; s ha jön olyan idő,

---

⁶ A másság elfogadásának európai kontextusát világítja meg Fried István, aki szerint Jókai egyik első képviselője annak az irányzatnak, amelyhez tartozó szövegek „Jausz »önmagunk–mások–általi–megértésé«-nek tézisének kísérlik meg 1848–49 közös történelmére alkalmazni” (Fried 1999, 154).

⁷ A regények narratológiai eljárásairól, forradalomképéről lásd Pénzes 2012, 3–22.

⁸ Az oláh, rác, tót szavaknak nincs pejoratív éle Jókai regényeiben, a korszak szóhasználatát veszi át.

amikor mindenki elpártol is a zászlójától, ez a nép el nem árulja hazáját és eddigi vezéreit soha (Jókai 1966, I, 91).

Ez nem költői agyrém; az történelmi adat, hogy a tótok maguk verték szét a pánszláv szabadcsapatot. Olyan arany betűkkel felírandó történelmi fénypont, mint aminő volt az, mikor Kapisztrán rongyos embelei megverték a fényes török szultán hadait Nándorfehérvár alatt (Jókai 1966, I, 135).

Gróf úr! [...] Most jobbagyai keltek az ön védelmére, azok szabadították meg önt és családját. Ezt a népet önnek becsülni kell. Nem! Szeretni kell! (Jókai 1966, I, 138).

A megbékélés kérdése a románokkal kapcsolatban tevődik fel az *Egy az Isten* cselekményében, de e tekintetben borúlátóbb Jókai, mint a szlovákok jellemzésében. Itt nincs explicit megszólalás, mint *A Bárdy család*ban, bár itt is van pozitív szereplő a román táboron belül: Zenóbia, a felkelők egyik vezetőjének lánya, akinek magyar szerelmét éppen családtagjai ölik meg. Keserűen, borúlátóan jellemzi Zenóbia a két nép közötti viszonyt: „A te bátyád megölte az én apámat, s aztán az én bátyáim megölték a te bátyádat. S már most ez ezután így fog menni mindig – mindig – mindig” (Jókai 1970, II, 211–212). Hogy a konfliktus létjogosultságát Zenóbia megkérdőjelezi, annak jele az, hogy megmenti Torockót Diurbanu tervétől. Megbékélési szándékára vall, hogy vallomása szerint az a levél indította őt erre, melyben két torockói magyar nő – Zenóbia szerelmének testvére és sógornője – testvérüknek nevezték őt. A regény összességében nem tud meggyőzni ennek a szemléletnek a megvalósulásáról a két nép életében, mégis árnyalja Zenóbia borúlátását az, hogy a konfliktus kívülről manipulált voltát hangsúlyozza. Diurbanut, ki a Torockó ellen induló románok vezére, anyagi és személyes érdekek mozgatják, ő maga pedig nem román származású. A megoldás, melyet Jókai fölmutat: a személyes kapcsolatokban megélt megbékélés, mely figyelmen kívül hagyja a múltat, és az egyént a nemzetétől függetlenül, csak az emberi kapcsolatokban megmutató személyisége alapján ítéli meg.

A mi lengyelünk cselekménye nem a nemzetiségi konfliktusok köré épül, de érdekesen világítja meg a kérdést a regény egyik zsidó szereplője, Negrotin, aki a buddhizmus magyarországi meghonosíthatóságáról fejti ki véleményét:

Könnyű volt Buddhának a maga vallását elterjeszteni egy világrészben, ahol csupa egyforma képű, arcszínű, egy nyelven beszélő, százmilliónyi népek laknak. Azokat meg lehet nyerni a Buddha alázatos, békülékeny tanainak. De próbáld meg te itt minálunk a népséget a közös szeretet

eszméjének megnyerni, ahol a pánszláv gyűlöli a magyart, a magyar nem ismeri el embernek a tótot, mindketten szidják a németet, és mind a hárman üldözik azt a negyedik fajt, akinek görbe az orra. Vedd őket rá, hogy szeressék egymást (Jókai 1969, 393–394).

A regényben a zsidó emancipáció kérdése kerül előtérbe Negrotin alakja révén, nyilván nem véletlenül Jókai életének abban a korszakában, amikor a második házassága utáni támadások egy része amiatt éri, hogy második felesége, Nagy Bella zsidó. Natalja, a regény egyik főszereplője úgy szeret bele Negrotinba, hogy nem tudja, hogy a férfi zsidó. A cselekmény egy korábbi pontján, éppen Negrotin előtt ő maga ad hangot a zsidókkal szembeni előítéleteinek. A zárlatban kiderült titok (Negrotin zsidó volta) felől válik érthetővé az is, hogy Negrotin miért kívülálló mindig, miért nem tud beilleszkedni a főúri társaságba. A személyes kapcsolatokban megélhető béke és tisztelet lehetősége itt is föl villan, de ez az öregkori mű még inkább megmarad a kétely és a rezignált szomorúság mellett. Natalja és Negrotin házassága éppúgy meghíusul, mint a Zenóbiái magyar szerelmével, bár a zsidó Negrotin ugyanúgy pozitív szereplő, mint a román Zenóbia.

A Jókai-féle tényirodalomból kirajzolódó nemzetiségkép

1898-ban, az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc ötvenedik évfordulójára egy emlékalbum jelent meg, melynek szerkesztői a forradalom képi és szöveges dokumentálására vállalkoztak. A témajelölő cím – *Ezernyolcszáznegyvennyolcz* – utáni alcímek is jelzik, hogy a megjelent munka a történetírás számára forrásértékű anyagot közöl: „*Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben. Egykoru képek. Okiratok. Eredeti kézírások. Ereklék. Nevezetes nyomtatványok. Kiáltványok. Művészi emlékek.*” Három szerkesztőt és tizenöt társszerzőt⁹ tüntet fel a címlap. A szerkesztők nevének sorrendje azzal vonja magára a figyelmet, hogy nem betűrendben, hanem feltehetőleg az elvégzett munka mennyiségének és az album koncepcióját meghatározó voltának sorrendjében nevezi meg őket: Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor. Ezt a feltételezést a kötet kép- és szöveganyaga is igazolja. A szövegek többségének nem tüntetik fel a szerzőjét. A monogramok által jelzett nevek között a Jókaié fordul elő a legtöbbször. Az ilyen szövegek általában a szerző

---

⁹ Bársony István, Beöthy Zsolt, Hampelné Pulszky Polyxéna, Heller Henrik, Ignóty, Inczedy László, Kazár Emil, Marczali Henrik, Mihailovich István, Mikszáth Kálmán, Sebők Zsigmond, Szilágyi Sándor, Timár Szaniszló, Varga Ottó, Voinovich Géza.

más műveiből vett idézetek, de akadnak olyanok is, amelyek feltételezhetően csak ezen album számára készültek. A képek válogatásának szempontjai is Jókaira utalnak, mivel vagy a közölt regény- és novellarészletek illusztrációjának tűnnek, vagy önmagukban is felidéznek, sokszor a láttatás technikája, módja, nézőpontja által a szerző forradalmi tárgyú irodalmi alkotásait. Az albumbeli szövegeket tehát olvashatjuk Jókai történelemkoncepciójának kifejezőiként.

A képanyag számottevő része portré, mely egyrészt a forradalmi hősök szellemi panteonját teremti meg, másrészt az ellenségképet. Az osztrák vezető személyiségek és a nemzetiségi vezérek portréit kísérő szövegek egyfajta büntetőnarratívát építenek fel, melynek értelmében ezek a vezetők elnyerik méltó büntetésüket: Metternichet „átok és nevetség kísérte tovatüntében” (Jókai et al. 1898, 32), Jellasicson „az idő éppúgy áttaposott [...], mint ahogy ő áttaposott a magyar nádoron” (Jókai et al. 1898, 68), Windischgrätz „visszasüllyedt egy közönséges generális katona-hivatalnoki jelentéktelenségébe” (Jókai et al. 1898, 125), Avram Iancut a szabadságharc leverése után „elkezdte a lelkiismeret mardosni, hogy rossz ügyet szolgált, s a patakokban kiontott vér bosszuért kiált az égre. Elzüllött, koldussá lett. [...] Utolsó éveiben a magyar családok kegyelem-kenyerén élt” (Jókai et al. 1898, 16), Haynaut bukása után „elkerülték, mint a beteg kutyát” (Jókai et al. 1898, 268). A szövegek szerzőit a kötet nem tünteti fel, de szembeötlő ennek a narratív megoldásnak az illeszkedése a Jókai-regények világába¹⁰, azoknak a regényzáratoknak a sorába, amelyek ilyenfajta igazságszolgáltatással végződnek. A Jókai-szövegvilág asszociációit erősíti az is, ha ezeket a „büntetéseket” összeolvassuk a nemzeti hősök emlékezetét szolgáló szakrális nyelvezettel, és érzékeljük, hogy a portrék válogatásának szervezőelve a regények szereplőrendszerét is meghatározó ellentét volt.

A kötetbe válogatott allegorikus forradalomábrázolások leggyakrabban fölbukkanó alakja Hungária. Ez talán a nemzetiségekhez való viszony tekintetében sem véletlenszerű választás. A nemzetiségi konfliktusok kiéleződése után a Hungária-alak azt a hungarustudatot propagálja, amely területhez, államhoz kapcsolja a nemzetiség fogalmát, és elfödi az etnikai alapú különbségeket.

Történetírói munkát is kiadott Jókai Mór, bár *A magyar nemzet története regényes rajzokban* cím is jelzi, hogy a regények és novellák világával inkább összevethető munkáról van szó, mint a szó mai értelmében vett történetírásról.¹¹

¹⁰ A Jókai-regények eme igazságszolgáltatását a szakirodalom egy része a románc latensen érvényesülő műfaji meghatározottságához (Szilasi 2000; Nyilasy 2005) köti, vagy „az egyszerű formák 19. századi mutációinak” (Szajbély 2009, 2010) tartja, s ilyenformán a népmeséhez, mítoszhoz, legendához és ezek rokon műfajaihoz kapcsolja.

¹¹ A kritikai kiadás szerkesztői a regények közé is sorolják a művet.

A nemzetiségekről alkotott kép azonban lényegesen különbözik a novellák és regények többszólamú, több nézőpontú láttatásától. A forradalom történetét amúgy is vázlatosan bemutató munka alig említi a nemzetiségi mozgalmakat. A kamarilla titkos tevékenységének tulajdonítja ezeket, és csak ezek meglétét említi, kimarad a konfliktus alaposabb értelmezése. A *Forradalmi és csataképek* sokoldalú körképéhez képest itt elmarad az oknyomozás. A novellák megmutatják mind a nemzetiségi sérelmek, mind a magyar nemzeti veszteségek fájdalma felől az eseményeket. Miért nem kaphat helyet ez a sokoldalú elemzés a szerző történetírásában? Érdeemes a korabeli történetírás kontextusában vizsgálni meg a kérdést.

Trefort Ágoston 1839-ben megjelent cikke felhívja a történészek figyelmét arra, hogy „több nép lakja honunkat, ’s hogy a’ nem-magyar népességnek is igénye lehet a történetre” (Trefort 1839, 1). A kérdésfelvetés a Jókaiéhoz hasonlóan tűnik, az okok és célok magyarázata azonban egészen más irányba mutat. Trefort szerint a nemzetiségek történelmének tanulmányozása elvezethet annak a kérdésnek a megoldásához, miért nem volt a magyarországi asszimilációs törekvéseknek a francia és angol példához hasonló sikere. A történetírás céljai közé tartozik Trefort szerint „a jövődbe látnoki pillanatot vetni”, s az okok feltárásával az asszimilációs folyamatot segíteni elő, hogy a jövő felé nézőnek az tárulhasson fel, hogyan fognak a különböző népcsoportok „békésen egy társasági frigyben mindinkább egymáshoz simulva – mi a’ jövőre nézve legkívánatosb – hasonló gondolkozásmóddal elfelejtven nemzeti eredetök’ különbségét azonagy célra törekedni” (Trefort 1839, 1).

Hogy a nemzetiségi kérdést Jókai a nemzeti jövőt előrelátó történetírásban nem részletezte, annak alighanem az az oka, hogy a nézőpontokat szembeesítő novellákban és regényekben nem erre az optimista következtetésre jut. Radikális, borúlátó jóslat a Zenóbiáé az *Egy az Isten* idézett szövegrészletében. Talán ettől a rémképzettől való szabadulás igénye magyarázza az *Emlékek a szabadságharcból* egyik kijelentését, mely éppen azokat a románokat jellemzi, akikről az *Egy az Isten* cselekménye is szól: „Tíz év múlva jártam e gyászos helyen [Vasvári sírjánál – P. Á. megjegyzése], néhány jó barátommal, ugyanazon oláhoktól kalauzolva, akik e harcban részt vettek; – már ekkor békés jó emberek voltak” (Jókai 1960, 196). A kérdés megnyugtatóbb megoldását csak sugallják a regények, de ez ismét nem azonos a Trefort által eszményinek tartott jövő képevel. A személyes viszonyokban megélt békesség, az egymás meghallgatása és az a kölcsönös tisztelet, melynek jegyében pozitív szereplőt formál Jókai Numa tribunból meg Zenóbiából, és hangot is ad az általa képviselt

selt szempontoknak – ezek Jókai lehetséges, sugallt megoldásai a nemzetiségi kérdésre, s mindez nem a tökéletes asszimiláció eszménye felé mutat. A kérdés ennél fogva kimarad *A magyar nemzet történetéből*. A regények és novellák világába belefért a pluriperspektivikusság, mert egy mellékszereplő hangja és nézőpontja még nem határozza meg nyíltan a mű alaphangját. A történetíró tekintélye azonban már nem enged hangot azoknak a szempontoknak, melyek a kanonizált nemzeti önszemléletbe nem illeszkednek. A történetíró ugyanis, a kor követelményeinek megfelelően „a multból oktatni fogja a jelent és óvni a jövőt, így fog a polgári társulat minden osztályára s minden nemére jótékonyan hatni; tettek előadása által a kedélyt nemesíteni; a szunnyadó erőt felserkenteni; a hatalmas emberakaratot felhevíteni” (Kovacsóczy 1841, 115). Ez az oktató célzat lehet a magyarázata annak, hogy a tankönyv formában is megjelentetett történetírás reprezentációja kevésbé árnyalt, mint a regényeké, novelláké és az önéletírásoké.

Kissé naivan eszményítő szöveggel zárul *A magyar nemzet története regényes rajzokban*: „Azóta a magyar nemzet kibékült egykori ellenfeleivel, szövetségessé lettek: de legnagyobb vívmánya a kornak, hogy a magyar nemzet kibékült saját magával, s többé osztály osztály ellen, vallásfelekezetek egymás ellen, nemzetiségek a közös haza ellen nem vívnak harcot a haza földén egymással” (Jókai 1969, 487). A lényeges pontjai e szemléletnek az uralkodóházzal való kiegyezés, annak tisztelete, illetve a forradalomnak mint társadalmi, szociális, gazdasági vívmányoknak a kultusza, olyan vívmányoké, melyek megteremtették az alapot a továbbfejlődéshez. A kiegyezést mind az emlékalbum, mind Jókai történetírása a forradalmi eszmények megvalósulásának tekintve eszményíti Jókai kormánypárti életszakaszában. És ebbe a kettős kultuszba már nem fér bele a nemzetiségi ellentétek hangsúlyozása.

Különbözik tehát a történetírásnak szánt művek és a szépirodalmi igényű alkotások idegenképe, mindmáig azonban a regények és novellák képezik a Jókai-életmű közismert részét. Ezek fényében pedig az látható, hogy Jókai a maga korában szokatlan toleranciával mutatja be a nemzetiségek törekvéseit, motivációit, miközben a nemzeti öntudat megmarad művei egyik alapértékének. Megvilágítja az atrocitások okait, és nem rejti el megrendültségét azok áldozatai láttán. A hibának látott katonai-politikai lépésekre is reflektálva keresi a választ arra, hogyan lehetséges a békés együttélés, ugyanakkor azt a kérdést is feszegetik a művek, hogy hol kell/lehet határt szabni a toleranciának. A különböző nézőpontokat dialógusba hozó szövegek kihívóan szembesítik a másság tiszteletének kérdését a nemzeti öntudat, hazaszeretet értékeivel.

Irodalom

- Berkhofer, F., JR., Robert. 2000. Nézőpont a történetírói gyakorlat nézőpontjairól. Ford. Szolláth Dávid. In *Narratívák 4: A történelem poétikája*, szerk. Thomka Beáta. 147–167. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Dregus Ágnes. 2004. Alternatív történetek: Jókai Mór Forradalmi csataképek 1848 és 1849-ből című novellaciklusának beszédmódjáról. In *Simpozion*, szerk. Berszán István–Rodica Baconsky. 87–101. Kolozsvár: Editura Echinox.
- Fried István. 1999. Mítosz, nosztalgia, kulturális emlékezet Kelet-Közép-Európa irodalmában. In *Nemzeti romantika és európai identitás: Tanulmányok a romantikáról*, szerk. Cséve Anna. 145–154. Budapest: A Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ.
- Jókai Mór–Bródy Sándor–Rákosi Viktor szerk. 1898. *Ezernyolcszáznegyvennyolcz*. Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.T. Reprint kiadás: Kossuth Kiadó (é. n.).
- Jókai Mór. 1960. *Írások életemből: Önéletrajzi írások*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Jókai Mór. 1966. *Jókai Mór összes művei: Regények 39–40. Akik kétszer halnak meg I–II*. Sajtó alá rendezte Gergely Gergely. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jókai Mór. 1969. *Jókai Mór összes művei: Regények 66. A mi lengyelünk*. Sajtó alá rendezte T. Hajós Éva. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jókai Mór. 1969. *Jókai Mór összes művei: Regények 67–68. A magyar nemzet története regényes rajzokban I–II*. Sajtó alá rendezte Téglás Tivadar–Végh Ferenc. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jókai Mór. 1970. *Jókai Mór összes művei: Regények 69–70. Egy az Isten I–II*. Sajtó alá rendezte Szekeres László. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jókai Mór. 1989. *Jókai Mór összes művei: Elbeszélések 2/A*. Sajtó alá rendezte Györffy Miklós. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jókai Mór. 1994. *Jókai Mór munkái. Gyűjteményes díszkiadás: Forradalmi és csataképek*, sorozatszerk. Lukácsy Sándor. Budapest: Unikornis Kiadó.
- Kovacsóczy Mihály. 1841. Nézetek a historiographia körül. *Literaturai Lapok* 27: 113–115.
- Mitu, Sorin. 2006. Româniî în opera romancierului Jókai Mór. In *Transilvania mea. Istorii, mentalităţi, identităţi*. 281–297. Iaşi: Polirom Kiadó.
- Nyilasy Balázs. 2005. A modern hősromán: A kőszívű ember fiai. In *A román és Jókai Mór*: 72–106. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Pénzes Ágnes. 2012. Történelem és reprezentáció: A Jókai-regények forradalomképe. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 56 (1): 3–22.

- Pénzes Ágnes. 2013. A mítosz és azon túl: Jókai Mór Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből című novellaciklusának beszédmódjáról. *Erdélyi Múzeum* 75 (1): 34–50.
- Sötér István. 1979. Jókai Mór. In *Félkör*: 283–396. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Sötér István. 1979. Jókai útja. In *Félkör*: 396–471. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Szajbély Mihály. 2009. A kultúrtranszfer speciális esete: Jókai és az egyszerű formák 19. századi mutációi. In *On the road – Zwischen Kulturen unterwegs*, szerk. Ágoston Zénó Bernád–Csire Márta–Andrea Seidler. 44–52. Bécs–Berlin: Lit Verlag.
- Szajbély Mihály. 2010. *Jókai Mór*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Szilasi László. 2000. *A selyemgubó és a „bonczoló kés”*. Budapest: Osiris-Pompeji.
- Trefort Ágoston. 1839. Elmélgedések a' történettudományról. *Társalkodó* 10: 1.

NATIONAL MINORITIES AND DEPICTIONS OF FOREIGNNESS IN JÓKAI'S WORKS DEALING WITH EVENTS OF 1848-1849

The study compares depictions of foreignness in Jókai's texts of various genres. The analysis is based on works with the topic of the 1848 Revolution and War of Independence because these events confront one most acutely with the issue of relations or attitude towards strangers. The difference between the shaded representations in his novels or short stories and the attitude of the factual literary texts is striking. In addition to narratological aspects, the context of literary history and the study of 19th century works of historiographic narration aid towards shedding light onto the causes of this difference. Some of them formulate the ideal of assimilation for national minorities. Jókai, realizing the relativity of truth, presumably did not believe in this view, but did not contradict the historian canon; in his historical writings he evaded a more thorough examination of the issue. The better-known part of his oeuvre, his novels and short stories reveal an author open to tolerance, yet at the same time deeply attached to his national values.

Keywords: imagology, narrative, depictions of foreignness, novel, short story

SLIKA O PRIPADNICIMA NACIONALNIH MANJINA KAO STRANACA U DELIMA MORA JOKAIJA SA TEMATIKOM VEZANOM ZA DOGAĐAJE IZ 1848-49.

U radu se porede slike stranaca u delima različitih književnih žanrova Mora Jokaija. Tematika ovih dela je vezana za revoluciju i oslobodilačku borbu iz 1848-49. godine, jer se u njima najbolje očituje problematika odnosa prema pripadnicima nacionalnih manjina kao strancima. Uočljiva je razlika između iznijansirano pristupa u romanima i pripovetkama za razliku od onih u tekstovima koji se smatraju dokumentarnom literaturom. Pronalaženju

razloga za pomenute razlike, osim naratoloških aspekata, doprinosi književnoistorijski kontekst, analiza historiografskih tekstova iz XIX veka. Deo njih govori o idealu asimilacije nacionalnih manjina. Jokai, spoznavši relativitet istine, verovatno nije verovao u takav pristup, ali se i ne suprotstavlja kanonu istoriografa, stoga se u istoriografiji ne upušta u detaljnije razmatranje ovog problema. Poznatiji delovi njegovog životnog dela, romani i pripovetke, odražavaju autora koji je tolerantan ali je istovremeno i privržen nacionalnim vrednostima.

Ključne reči: imagologija, narativ, slika stranca, roman, novela

A kézirat leadásának ideje: 2018. ápr. 27.

Közlésre elfogadva: 2018. aug. 10.

KATONA Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
katonae.zenta@gmail.com

GONDOLATOK A LÉLEKKEL ALKOTOTT KÉPEK SZERB–MAGYAR VISZONYLATÚ ÖSSZEVETÉSI, FORDÍTÁSI LEHETŐSÉGEIRŐL¹

Thoughts on Serbian-Hungarian Comparison and Translation
Alternatives of Metaphors of Soul

O mogućnostima i alternativama prevođenja
metafora o duši sa srpskog na mađarski jezik

Test és lélek kapcsolata, a test átlényegülése, a kimondhatatlan kimondása a költészetnek és a kognitív kutatásoknak is kifogyhatatlan forrása. A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy összefoglalja a költészetben élő alapvető lélekmetaforák szerb–magyar viszonylatú fordítási lehetőségeit. A dolgozat, amely kitér a lélek konceptualizációs lehetőségeire a két nyelvben, feleletet keres arra a kérdésre is, hogy a világgép milyensége, a sok tekintetben közös kognitív tapasztalat és metaforakincs, a sajátos költészeti hagyomány, a különböző nyelvi lehetőségek, a fogalmak eltérő leosztása, a fordítói intuíció, az aktuális irodalmi kánon hogyan befolyásolja a célszöveg létrejöttét. A dolgozat menetét a Miloš Crnjanski *Stražilovo* című versének magyar fordításai kapcsán szerzett tapasztalatok ismét visszavezették az alapvető kérdésekhez, a két nehezen megragadható entitás: a szellem és a lélek körül- és elhatárolási nehézségeihez.

Kulcsszavak: szellem, lélek, szemantika, frazeológia, ekvivalencia

Ha nyitott szemmel és füllel járunk a világban, naponta találkozunk a témánkhöz kapcsolódó képzetekkel, minden és mindenki a lélekről beszél. Enyedi Ildikó

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektuma keretében készült.

a Berliini Filmfesztiválon nyertes filmjének címe: *Testről és lélekről*. A Zentai Kamaraszínházban Ibsen *Ha mi, holtak, feltámadunk* című drámáját játszották. A főszereplő, Ruben, arra panaszkodik, hogy *a szíve szekrényéhez a kulcsot csak a régi modellje találta*. (A szív és lélek gyakran mintegy szinonimaként jelentkezik az irodalomban.) Internetes irodalmi folyóiratunk, a zEtna 2017-es irodalmi fesztiválján az egyik beszélgetés címe: *Lélek-folyó*. A kognitív nyelvészeti kutatások sorozat *A láthatatlan nyelv* című kötetének *A lélek nyelve*, Balassa Péter *Átkelés* (Balassa 2009) című irodalomelméleti tanulmányokat tartalmazó kötetének pedig *Lélekkertészet* az alcíme. Ez utóbbi az irodalmi művek tanulmányozását nevezi így, a műveket, amelyek a lelkekről szólnak lelkeknek, az pedig már magától értetődő a kognitív metaforaelméletben, hogy a lélek termőtalaj. Minden a lélekről szól ebben a lelketlen világban, amikor egyre inkább csak az anyagiak után futunk.

Kultúráktól, felfogásoktól függetlenül a lélek fogalmának megragadása éppen megfoghatatlansága miatt a legnagyobb kihívás, emberségünk legtitokzatosabb s egyben leginkább lényeginek tetsző eleme, amelyet valamiképp csak meg kell fogalmazni, még ha *az intellektusnak a pusztá váltópénzeivel, a szavakkal is*, ahogy Jung fogalmaz (Jung 1999, 7).

Korábbi dolgozataimban, legfőképp a lélekmetaforákról szólóiban (Katona 2007), igyekeztem az irodalmi alkotások révén és a diákokkal végzett felmérések segítségével körüljárni a lélek konstituálódásának eseteit. De természetesen a fordítások elemzésekor is alapkategóriaként mutatkozott meg a *lélek* képzetkörének a tolmácsolása (Katona 2010, 2015).

A lélek nyelvi képe a szerb és a magyar nyelvben

A világ nyelvi képét tanulmányozó kutatások megszorodtak a szakirodalomban, találkozhatunk pl. szláv–francia, magyar–román viszonylatú munkákkal, de magyar–szerb viszonylatú összevetés is készült. A Bańczerowski Janusz által mentorált doktori dolgozatban, Apjokné *A magyar és a szerb civilizáció nyelvi képe* című munkájában egy fejezet a lélek nyelvi képével foglalkozik (Apjokné 2008), Márkus Andrea *A halál nyelvi képe a szerb és a magyar frazeológiai kapcsolatok tükrében* című munkájában is természetesen taglalja a témát (Márkus 2012).

A *lélek* nyelvi képét érintő vizsgálódáskor a *lélek* és a *duša* szó szótári jelentésének összevetésekor azonnal kitetszik, hogy ezeknek a szavaknak metaforikus-metonimikus jelentéseik is vannak mindkét nyelvben. A magyar és a szerb szó (*lélek/duša*) jelentéseinek a felsorolásakor a szótárak kiemelik

a belső világra, az érzelmi életre való vonatkozását, az éltető elem megnevezését. A *lélek* légzésből való eredeztetése a magyar nyelvben is egyértelmű, a szerb nyelvben a szótár jelentésként is megnevezi (a *duh* esetében). A két szó metonimikusan utal az emberrel való azonosságra mindkét nyelvben. A tárgyak belső elemeinek a megnevezésére is használatos a szerb és a magyar nyelvben is. A magyarban a *toll lelke*, a *hegedű lelke* az illető tárgyak belső alkotóelemét, a szerbben tárgy belső elemére való utalásként a *tűzfégyver csőüregét* jelenti.

A *lélek* mindkét nyelvben jelen van a szimbólumokban, metaforákban, metaforikus kifejezésekben, a szólások révén a *test és lélek* kettősségére, szétválására, a *test és lélek* által alkotott egységére is egyértelmű utalás történik: *biti jedno telo i jedna duša* (egy test egy lélek), *biti dušom i telom uz koga* (testtel-lélekkel mellette áll). A magyarban inkább a *szívvel-lélekkel* fordulat él – *srcem i dušom*. A kettősségre utal a *se teste, se lelke nem kívánja* frazéma is. A lélekhez kötődő képzetek és az azok révén létrehozott frazémák között is sok azonosság van tehát, ahogy azt a fentebb említett szerzők is taglalják, s az alábbiakban a kognitív metaforaszemlélet jegyében gondolkodva magam is támaszkodom a frazeológiai egységek tanúságtételére.

A lélek konceptualizációja: anyagtalanság és tárgyiasulás

A lélek megfoghatatlanságához az anyagtalanság képzete kötődik. A lélek megragadásának lehetetlensége például az árnyékként, űrként való definiálásban mutatkozik meg, amely számos versben a békétlenséget, a nyugalom meglelésének a lehetetlenségét sugallja (az életben és azon túl).

S ezentul ugy jár a világba', mint
Testetlen árnyék, mint *lélektelen* test.
(Petőfi Sándor: *Az apostol*)

Régen por s *árnyék* vagy már
(Vajda János: *Annak sírján, kit ő szeretett*)

Sam, kraj mirne vode, u noći ja stojim
Ko potonji čovek: Zemljom prema meni,
Leži moja senka. Ja se noćas bojim,
Sebe, i *ja strepim sam od svoje seni*.
(Jovan Dučić: *Jablanovi*)

(Itt persze nem szabad megfeledkeznünk a több nép hitvilágában közismert duális lélekről, amely szerint a *vegetatív lélek* mellett létezik az *árnyéklélek* is, amely ki-be járhat a testből.)

Az értelmező szótárakban található lélekképzetek többnyire a repülési képességet, illékonyságot hangsúlyozzák. Itt felmerül a megtestesülés és a tárgyiasulás fogalmának kettőssége, hiszen egy *tárgyban* is megtestesül a *lélek*, de igazi *élő test* értelemben is előfordulhat. A *test* és *lélek* különválására, a *lélek* úrként való definiálására, az úrbe olvadni készülő lélek (testen kívül) léggömbként való tárgyiasulására megrázó példát lelhetünk József Attila „*Költőnk és Kora*” című versében.

Úr a *lelkem*. Az anyához,
a nagy Úrhöz szállna, fönn.
Mint *léggömböt* kosarához,
a testemhez kötözöm.
(József Attila: „*Költőnk és Kora*”)

Ebben a képben még az a kettősség is kiemelendő, hogy maga a léggömb is felfogható tartályként, a kívül tartózkodó lélek burkaként, hisz ahogy az már fentebb is említést nyert, a lelket egyébként megfoghatatlan, leheletszerű, levegőszerű, páraszerű képzetekként határozza meg maga a szó eredete is. Ősi mítoszokban is fellelhető a léleknek a *test*hez való kötözése szalaggal (Chevalier–Gheerbrant 1987, 134). Negyedikes gimnazista tanítványom *repedt lélekről* ír novellájában, amely a pszichológiából jól ismert *hasadt lelket* mintázza, amely természetesen a *lélek* tárgyiasult felfogásából származó kifejezés. (Bővebben: Katona 2007.) A kognitív kutatások nyomán elmondható, hogy mindkét nyelvben él A LÉLEK TÁRGY, A LÉLEK TARTÁLY, A LÉLEK HANGSZER, A LÉLEK MADÁR kognitív metafora. Mindegyik az ősi képzetekből ered. A *test* tartályként való konstituálódása evidenciaként fogható fel a kognitív nyelvészetben, ebben tartózkodik a *lélek*. De a *lélek* maga is lehet tartály.

A LÉLEK/SZÍV=TARTÁLY kognitív metaforából eredő kifejezések a frazémáinkban is fellelhetők: *a lelkébe lát, a lelkébe gázol, lelket lehel valamibe/valakibe, lelket önt valakibe, a lelke mélyén, lélekben, lelkében: u dubini duše, gledati, zaviriti kome, čemu u dušu – dirnuti koga u dušu* (fordításban: *a lelke mélyén, belenéz, valakinek a lelkébe, lélekben megérint*).

A *lélek* lényegének a megragadása érdekében a költészetben gyakran élnek A LÉLEK TARTÁLY (*egy főképp üreges, levegővel teli*) TÁRGY kognitív metaforával.

*Lelkemnek árva mélyén
Fölbúgnak a harangok.
(Juhász Gyula: Verseim elébe)*

a lélkem olyan, mint egy drága zongora, mely be van zárva, és a kulcsa, a kulcsa, az elveszett.

(Csehov: *Három nővér*, Kosztolányi Dezső fordítása)

Sva je moja duša ispunjena tobom,
Kao tamna gora studenom tišinom;
Kao morsko bezdno neprovidnom tminom;
(Jovan Dučić: *Moja ljubav*)

U dubinu duše moje
Tvoj premili pogled pade
(Aleksa Šantić: *U dubini duše moje...*)

A lélek fogalmának megragadására vonatkozóan a magyar és szerb lírában is igen hangsúlyos a LÉLEK HANGSZER metafora. Magától értetődő, hogy a fordító is ezzel a lehetőséggel él az adott metafora átültetésekor, hiszen ez a lírai hagyományba is szervesen beleillik: *dušine žice sve da progude* (Laza Kostić: *Santa Maria della Salute*) / *Sok ezer húrral zendül a lélek* (Ács Károly fordítása).

A lélek részmetaforái közül az egyik legközismertebb A LÉLEK MADÁR, erre épül több kép is Laza Kostić fentebb idézett, *Santa Maria della Salute* című versében is. Ács Károly fordításában a mediális ige folytán alanyváltásra kerül sor az eredetihez képest, de a metafora azonossága nem kérdőjeleződik meg. (Bővebben: Katona 2010.)

Jer što je duši lomilo krilo
te joj u jeku dušilo let
Amitől szárnyát törte a lélek
és porba hullt és porban fuldokolt
(Ács 1976)

*Duh/duša – szellem/lélek: Van-e átfedés, szinonimitás
és/vagy többjelentés?*

A költészetben a szavak, fogalmak használata öntörvényű, az írók, a költők új jelentéseket, szóalakokat hozhatnak létre, új összefüggéseket teremthetnek, s a versek értelmezése személyenként, koronként és életkoronként is változhat (a metafizikai háttér jelenlétéről már nem is beszélve). Az újabb kutatások révén nyilvánvalóvá vált a metaforaalkotás kor működő közös kognitív alap a különböző nyelvekben, de az is kitetszik minden elemzéskor, hogy újra és újra

vissza kell térni a fogalmi keretek, szójelentések világához, a filozófiai magyarázatokhoz. A *szellem* és *lélek* fogalmának megkülönböztetésével a gondolkodás kezdeteitől fogva foglalkoznak, s talán az ezt övező bizonytalanság soha nem is szűnik meg. Apjokné úgy fogalmaz, a *duša* és a *duh* szó jelentése között részben átfedés van (Apjokné 2008). Hangsúlyozza, hogy a *duh* alapvetően a *szellem* megnevezésére szolgál, azonban *lélek* jelentésben is feltűnik: *Sveti duh – Szentlélek. Predaje svoj duh Gospodu – Visszaadja a lelkét az Úrnak/Istennek/Teremtőjének*. Azonban tudjuk, hogy a *Szentlélek* a magyarban is használatos volt *Szent Szellel* (szellem) alakban, egyes felekezeteknél ma is él.

Megragadó magyarázatrendszer épül a vallási tételekben a nyolc boldogság közül a következőre: „Boldogok a *lelki szegények*: mert övék a mennyek országa” (Mt. 5:3). Az ehhez fűzött értelmezéseket, a lelki élet csendességére, az egyszerűsége vonatkozó kitételek szépségét és nemességét nem lehet vitatni, ám a szerb megfelelő esetében: „Blago siromašnima duhom, jer je njihovo carstvo nebesko” (Mt. 5:3) a szerbhorvát értelmező szótár (RSANU) magyarázata egyértelműen a szellemre utal: *az ártatlanság és a jóság mellett a szellemi elmaradottságra, a felvilágosultság hiányára céloz* (*umno ograničen, neprosvećen – obično podrazumevajući i bezazlenost, dobrotu’). A Matešić-féle szótárban ez áll: *siromah duhom (u duhu)* magyarázataként: *osoba malih, ograničenih sposobnosti, duševno zaostao* (Matešić 1982, 608) – *szellemileg korlátozott képességű, szellemiekben szegény*. Ismét felvillan a kétség, hogy kell érteni, fordítani a Máté-evangéliumából származó boldogságmeghatározást. Anélkül, hogy beleártanánk magunkat a vallási tételek magyarázatába, önkéntelenül merülnek föl a *szellem* és *lélek* jelentésének az elkülönülésére, átalakulására vonatkozó kérdések.

Ha Platón lélekelméletéhez (Platón 1989) fordulunk, tapasztalhatjuk, hogy a lélekből kiindulva határozza meg a valójában szellemi feladatokat, a *lélek* egy része ugyanis a *szellem* feladatait is végzi (gondolkodó lélekrész), tulajdonképpen a szótárainkban is visszaköszön ez a szemlélet, ott is összemosódik a *lélek* és *szellem* fogalma, hogyne lenne ez még kifejezettebb a költészetben. Noha a magyar beszélőben a *lélek* kapcsán nemigen merül fel a gondolkodás képessége, értelmező szótárunkban mégis ez áll a *lélek* második jelentéseként: *Az emlékezés, képzelet, értelem folyamatainak összefüggő egésze* (ÉrtKsz), a szerb értelmező szótár (RSKJ) első jelentése a *duša* esetében (*svest i sposobnost čoveka da misli i oseća*) *az ember azon tudati jellemzője, mely képessé teszi arra, hogy gondolkodzon és érezzen*. Tehát mindkét nyelvben utalás történik a gondolkodásra is. A lélekkelfogása minden embernek más lehet, a szótárak is koronként újradefiniálják. Értelmező kéziszótárunk a *szellem*nél második jelentésként jelzi, hogy a vallásban *lelket* jelent. A *Szerbhorvát–magyar szótár*

(Kovács 1968–1975) és a Burzan–Kacziba-féle *Szerb–magyar szótár* (Burzan–Kacziba 2016) a *duh* első jelentéséül a *lélek* szót adja meg, másodikként a *szellemet*. A fordítóknak azonban nem elég a szótárak tanúságtételére támaszkodniuk, kánonbeli, irodalomtörténeti, irodalomelméleti, nyelvi felvértezettséggel kell rendelkezniük egy irodalmi alkotás fordításakor, és a szöveggörnyezethez kell igazítaniuk szövegüket.

Az internetes könyvajánlóban találkozom a következő kötetcímmel: Ratko Adamović „*Uvrtovima duha*” (Adamović 2014), megtudom, hogy jeles művészetről szól a könyv, de vajon mit jelent pontosan a cím? A szöveg további része már segít: Ova knjiga je zbir dozivanja *ljudi duha*, koji, po nekoj teško utvrđivoj srodnosti, ipak, čine jednu imaginarnu porodicu, ili bratstvo. (Fordításban: *Ez a könyv a szellem embereinek az élményeit gyűjti össze, akik valamilyen nehezen megfogalmazható rokonságban állnak egymással, mégis imaginárius értelemben egy családot, testvériséget alkotnak.*) Itt már sejteni lehet, hogy a szellem embereiről van szó. *A szellem kertjeiben* lenne tehát a cím.

Felmerül a kérdés, ki mikor érzi egy költeményben a *duh* szó mögött a *lélek* jelentést, mikor a *szellemet*. Különösen olyan esetben, mikor egy versen belül a *duh* és a *duša* is feltűnik, s talány, hogy véletlenül vagy tudatosan. A *duh* alapvetően a *szellemet* vagy a *lelket* jelenti a költeményben? Elkülöníthető-e magabiztosan mindig ez a két jelentés? A fordító milyen indítatások alapján hozza meg döntését fordításkor? Az elemző kénytelen ezzel a problematikával foglalkozni a fordítások tükrében.

A duh és a duša fordítása Miloš Crnjanski Stražilovo című versében

Crnjanski versének képanyagában mind a *duh*, mind a *duša* előfordul. A fordításokban mindkettőre vonatkozóan minden esetben a *lélek* szerepel. Orcsik Roland rámutat, hogy egy fellazított új kommunikációs formáról van szó Crnjanski versében, amelynek motívumai egy sajátos álomnyelvben öltönek formát. Mint mondja, a szerző szóválasztásaival az egész versben fenntart egy bizonyos lebegést. S ebben a sajátos lebegő hangulatú versben nem tudni, mi mire utal (Orcsik 2015, 61–62). A sajátos misztikus létállapotot megjelenítő vers avantgárd formabontó-formateremtő törekvéseinek fordításban való visszaadásáról Orcsik megállapítja, hogy „*Domonkos fordítói ars poeticája önarckép-poétika*”, „*felfogása nem tükrözi az eredeti radikalizmusát*” (Orcsik 2015, 68), talán azt mondhatjuk, hogy konkretizál, a vers titokzatosságát megszünteti. Ács Károlyra ez még inkább vonatkozik, a maga hangszerelésében, líraiságától

nem megfosztva, de a kételyeket és formabontó megoldásokat megszelídítve, a lírának egy hagyományosabb felfogásában közvetíti a témát.

A fordításelemzések nem térnek ki a *duh* és *duša* átváltásának problematikájára, de kétségtelen, hogy a hangulat és a mondanivaló lebegtetése szempontjából megkerülhetetlen ez a kérdés, noha a szerzői szándék kifürkészhetetlen, a szemantikai töltet többértelmű lehet.

Abban persze, hogy a versben szereplő *duh* és *duša* minden alkalommal mindkét magyar fordítónál *lélekként* manifesztálódik, benne lakozik, hogy a kognitív felfogásunk szerint a léleknek van szüksége gyógyulásra (hisz az embert és belső világát képviseli). Ha megvizsgáljuk azt a négy szöveghelyet, ahol a *duh* szó előfordul (1. melléklet), láthatjuk, hogy mindegyik példában elképzelhető lenne a *szellem* a *lélek* helyett, talán a negyedikben a *beteg lélek* a megszokottabb a lírai hagyományban, de persze ez egy avantgárd vers. A német fordítás mindhárom változatában mindenhol a *Geist* kerül a *duh* helyébe, ami *szellem* és *lélek* is lehet, tehát a fordítónak igazából nem kell döntést hoznia. A magyar fordítóknak nehezebb dolguk van, talán Ács Károly fordításából azért is marad ki két helyen is a *duh* fordítása, mert ha *léleknek* fordítaná, annak változtató hatalma nem illene a szövegbe, a *szellemé* igen, ezt azonban nem választja egyik magyar fordító sem. Például: I, tako, bez reči, / *duh* će moj sve tudje smrti da zaleči. Und so, wortlos / wird mein *Geist* alle fremden Tode heilen (Marks 2004). S immár, szótlanul, / *lelkektől* másoknak *halála begyógyul* – Domonkos István fordítása; *És így némán / idegen halálok tapadnak énrám* – Ács Károly fordítása.

Forrásnyelvi beszélők tanúságtétele

A Crnjanski-fordítások tapasztalatain fölbuzdulva készítettem egy tesztet, amelyben a Crnjanski-versből származó részletek mellett négy más idézet is szerepelt (2. melléklet). A feladatlapot hét forrásnyelvi beszélő töltötte ki: könyvtárosok, tanárok az Újvidéki Egyetem Bölcsészkaráról és egy-egy zentai középiskolai szerbtanár és könyvtáros. A tesztben afelől érdeklődtem, hogy az adatközlők szerint a nyolc versidézetben szereplő *duh* közül melyik bír *duša* (lélek) jelentéssel. A kis felmérés csak hét embert érintett (érdemes lenne kiterjeszteni), de az egyéni értelmezés egyértelmű. Egy adatközlő kivételével a Szentírásból származó (1.) példában (*Predaje svoj duh Gospodu*) mindenki megjelölte a *duša* jelentést. Egy adatközlő csak itt, egy sehol sem jelölte be a *duša* fogalmával való azonosságot. A harmadik és a negyedik példa esetében – amely a frazeológiából közismert: *u dnu duha* fordulatot tartalmazza – négy-négy

I. melléklet

Miloš Crnjanski: Stražilovo

I, tako, bez reči,
duh će moj sve tudje smrti da zaleči.

I, tako, bez tame,
duh moj sa mračnim vočkama pokriva me.

ali, polako, sad već jasno slutim
da umirem i ja, sa duhom potannelim,
teškim, neveselim.

A, kad mi prospe trešnje po duhu obolelom,
i, kraj Meseca, i ovde, zvezda zablista,
vidim da je, u ranom umiranju,
moj, i tudja, mladost, gorka i jedna ista.

Domonkos István fordítása

S immár, szótlanul,
lelkemtől másoknak halála begyógyul.

És immár, holt homály,
lelkem sötét gyümölcsfákkal borul rám.

de, lassan, most már sejtve tudom,
lelkem fakón, súlyosan búsong,
hogy én is meghalok.

Ha beteg lelkemre cseresznyét záporozva hullat,
s a hold tövén itt is egy csillag kigyullad,
látom a hajnali haldoklásban,
az enyém s mások ifjúsága egyaránt ellobban.

Ács Károly fordítása

És így némán
idegen halálok tapadnak énrám.

És így, *a lelkem*
sötét gyümölcsfákkal takar le engem.

De érzem lassan és egyre élesebben,
hogy meghalok én is, kifakultan,
búsan és rútan.

S míg cseresznyék dobolnak bágyadt
lelkemen s a csillagnyáj egybetér hazátlan,
belátom, hogy keserűen közös
minden ifjúság a kora elmúlásban.

adatközlő tette le a voksát a *duša* jelentés mellett. Tehát a LÉLEK TARTÁLY metafora képzete érvényesült. A Crnjanski-idézetek sorában a 6. példa: *kad mi prospe trešnje po duhu obolelom* (2. melléklet) három esetben kapott *duša* jelzést, akárcsak a 4. idézet (*Piće moga tela i svetlost mog duha*). Egy adatközlő a 7–8. példába helyettesítené be a *duša* jelentést. Az eltérések, a bizonytalanság természetes, hisz az értelmező szótárak, a filozófusok is komplex módon fogalmazzak, s nyilván a teljes vers kontextusa is befolyásolja az értelmezést.

A jeles vajdasági nyelvész és fordító, Draginja Ramadanski szóbeli/levélbeli közlése szerint a *duh* és a *duša* között nincs szinonímia, s a köztük lévő jelentésbeli különbséget a *szellem – lélek* szópárok szemantikája nem tükrözi. Véleménye szerint az eltérést a szavak kialakulása és neme is meghatározza, tekintettel arra, hogy a *duša* a hímnemű *duh* szóalakból keletkezett (*duh+ja*) nőnemű forma, már feminin jellegénél fogva is puha, passzív szemantikai töltéssel bír. A *dubini duha* kifejezés szerinte fenséges jelleget sugároz, ehhez viszonyítva banális megfogalmazás: u *dubini duše*. A frazeológiában a *szellem* mélyének említésével nemigen találkozunk, a *lélek* szerepel tartály értelemben, talán a valaki szellemének, szellemiségének mélységeiről szólhatnánk, ennek kapcsán persze nagy filozófusok elmélkedéseinek a nyomába eredhetnénk a biztos eredmény reménye nélkül.

Azt mindenképpen leszögezhetjük, hogy a *duh* és a *duša* jelentésbeli viszonya szorosabb a közös etimológiai alap révén, mint a *szellemé* és a *léleké*. Ugyanakkor az összefonódottságot a magyarban sem lehet tagadni, a Szentlélek mellett használt Szent Szellet megnevezés folytán, ennek nyomait értelmező szótáraink is hordozzák. A léleknek a magyar nyelvben és költészetben legnagyobb becsülete a klasszikus modernségben volt (utána jóval kevesebbet emlegetik). Az természetszerűleg mindkét nyelvre igaz, hogy a *szellem* kapcsán a gondolkodó, a mindennapok közönségességén felülemelkedett emberre asszociálunk, ám a magyarban puha, feminin erőt nem feltételezünk a *lélek*ben sem, sem a vele alkotott frazémákban (mivel nincsenek is nemek a magyar nyelvben), persze érzékenységet igen. A *lélekre* való célzás lehet emelkedett, megrendítő, misztikus, választékos, esetleg népies vagy archaikus nyelvünkben. (Néhány megkérdezett szerb szakos kolléga, könyvtáros a *duša* szóban sem érzékeli a puha jelleget.) Megállapítható azonban, hogy mivel a szerb frazeológiában a szerelemmel kapcsolatos megszólításokban, helyzetmondatokban állandósult jellege van a *duša* kifejezésnek (például: *dušo moja*), ez kölcsönözhet holmi banális jelleget a szónak. A magyarban megszólításként a *lélek* már csak régies vagy népies formában képzelhető el (*lelkem, lelkecském*), de ez is kiveszõben van.

2. melléklet

Test

Da li u primerima u kojima je podvučena reč *duh* pod tim pojmom podrazumevate značenje *duše*? Ukoliko je to slučaj, zaokružite pomenutu reč u primerima!

1. Predaje svoj duh Gospodu.
2. Ta blaga muzika ljubavi što ćuti,
Ima mir molitve u dubini duha:
(Jovan Dučić: *Ćutanje*)
3. Samo čujem poklič u dnu duha svoga,
Kao vest proročku, kroz noć, s brega pusta;
(Jovan Dučić: *Pesma*)
4. Piće moga tela i svetlost mog duha,
Mog sopstvenog glasa odjek u dnu dola
(Jovan Dučić: *Pesma*)
5. I, tako, bez reči,
duh će moj sve tuđe smrti da zaleči.
(Miloš Crnjanski: *Stražilovo*)
6. Lutam, još, vitak, sa osmehom mutnim,
prekrstim ruke, nad oblacima belim,
ali, polako, sad već jasno slutim
da umirem i ja, sa duhom potammelim,
teškim, neveselim.
(Miloš Crnjanski: *Stražilovo*)
7. I ovde, reku jednu
vidim, pod svojim telom,
da hladi laku, srebrnu, zemlju, nepreglednu.
A, kad mi prospe trešnje po duhu obolelom,
i, kraj Meseca, i ovde, zvezda zablista,
vidim da je, u ranom umiranju,
moj, i tuđa, mladost, gorka i jedna ista.
(Miloš Crnjanski: *Stražilovo*)
8. I, tako, bez tame,
duh moj sa mračnim voćkama pokriva me.
I, tako, bez imena,
istom žalošću milujem brda nevidjena.
(Miloš Crnjanski: *Stražilovo*)

Összegzés

A dolgozat megírásakor az alapvető cél a lélekmetaforák fordítási lehetőségeinek az összefoglalása, a korábbi kognitív nyelvészeti kutatások, fordítás-összevetési tapasztalatainak kibővítése, megbízható összefüggések levonása volt. Az előző évek kutatásai is azt a feltételezést erősítették, hogy a lélekhez kötődő képeket azonos kognitív szempontok irányítják, a két nyelv által tükrözött világfelfogás között elementáris különbségek nincsenek. A példaanyag bővítése során Miloš Crnjanski *Stražilovo* című versének fordításait boncolgatva vissza kellett térni az eredendő kérdéshez, vajon ebben a lebegő álomszerű nyelvben a *duh* fordításakor hozott döntéseket (a *lélek* behelyettesítését minden esetben) mi befolyásolta, hisz a nyelvben eleve adott formákból, frazémákból és jelentésekből, kognitív beidegződésekből, lírai hagyományból, kontextusból lehet építkezni. Itt persze szokásosan elérkezünk a nyelv kitüntetett szerepéhez, nyelvi jel és jelentés viszonyához, a szavak mögött lévő jelentéshez, a szavak által eleve tartalmazott metaforikus jelentés derridai kérdéséhez, amibe ha bele nem is bocsátkozunk, a jelenlétüket tagadni nem lehet.

Egy korábbi, Vojislav Despotov *Deset deka duše* (Despotov 1994) című verséről írt elemzésem jut eszembe (Katona 2015), amikor azt állapítottam meg, hogy tudatos döntésnek számít, hogy a testben lakó lelket a fordító szellemmel is kiegészíti: *Ali u kilogramima mesa i sala / Ima najmanje deset deka duše; Egy kilogramm hús és háj / Legalább tíz deka lelket és szellemet tartalmaz* (Despotov 2007). Akkor úgy fogalmaztam: a többlet a költőiség megemelt megítélését, a költő egzisztencia felértékelését jelenti, most az merülhet fel, a *duh* mindkét jelentését beemeli Fenyvesi Ottó a fordításba, noha az eredetiben csak a *duša* alak szerepel, de mint láttuk, az értelemre való vonatkoztatást ettől a szóalaktól sem tagadja meg a szótár.

A Crnjanski verse kapcsán felmerülő kérdések magától értetődően jelentés és nyelvtani kifejezés lehetőségeit is érintik. Ismét megállapíthatjuk, ahogy fentebb a *Santa Maria della Salute* átültetésekor is, hogy a szerbvel ellentétben, mediális ige kerül a lélekhez fűződő képekbe mindkét magyar fordításban.

I, tako, već slutim
da ću, skoro, dušu sasvim da pomutim.
(Miloš Crnjanski: *Stražilovo*)

S ím, már sejtem
beborul egészen a lelkem.
(Domonkos István fordítása)

És így már sejtem,
hogy nem sokára széthullik a lelkem.
(Ács Károly fordítása)

Miről van itt szó? Kánonbeli sokkról, olyan költői módszerről, amit a fordítók nem tudnak, vagy nem akarnak követni? A kognitív felfogás által diktált és a nyelvben kódolt kifejezésmódról, ami vezeti a fordítók kezét? Vagy egyszerűen arról, hogy a LÉLEK VILÁG, illetve a LÉLEK ÉPÜLET (vagy más összetett TÁRGY) kognitív képzet dolgozik a fordítóknak? A fordítónak döntést kell hoznia, s hogy milyen maszokban tűnik fel, azt a forrás- és célnyelvi alapanyag, valamint az egyéni szándék egyaránt befolyásolják.

Az interneten érdeklődve követhetjük, milyen vita folyik a beszélők között a *duša* és a *duh* jelentése közti különbségről. Alapvető fogalmaink megragadása nem is olyan egyszerű, hiszen Jung magával az étellel kapcsolatban is a következő álláspontra jut: „Az »életet« csak mint élő testet ismerem; arról, hogy mi lehet absztrakt állapotában, egy puszta szón kívül, arról soha halvány sejtésem sem volt” (Jung 1999, 9). A nagy gondolkodó arra is figyelmeztet, hogy nem kellene a lélek helyébe a tudatot iktatni. „A lélek a tapasztalásnak egy olyan területe, amely sokkal átfogóbb és homályosabb, mint a tudat szűkre szabott fénykúpja. *A lélekhez a tudattalan is hozzátartozik*” (Jung 1999, 39). Szinte lehetetlen megfejtetni a *lélek árnyékban lévő* titkait, szellemhez való viszonyát, a kettő különbségét? A költészet lebegtethet meg belőle valamit, akár a szerelem, akár a szellem és lélek rejtélyeit bogozza, akár ha az egyiket a másik révén idézi meg: „*toll ezt nem írja, nem mondja ének / lélek és lélek közt száll csak tova*” (Laza Kostić: *Santa Maria della Salute* – Ács Károly fordítása).

Irodalom

- Ács Károly. 1976. *Ének füstje, füst éneke*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Adamović, Ratko. 2014. „*U vrtovima duha*” ([https://www.knjizara.com/U-vrtovima-duha-Ratko-Adamovic-20794_\(2018._febr._17.\)](https://www.knjizara.com/U-vrtovima-duha-Ratko-Adamovic-20794_(2018._febr._17.)))
- Apjokné Mester Andrea. 2008. *A magyar és a szerb civilizáció nyelvi képe* (Hamvas Béla A bor filozófiája és a mű szerb fordítása alapján). Doktori disszertáció. Nyelvtudományi Doktori Iskola, vezetője Bańcerowski Janusz, a Szlav Nyelvtudományi Program vezetője. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/apjoknemesterandrea/diss.pdf> (2018. febr. 16.)
- Balassa Péter. 2009. *Átkelés*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Biblija on-line, sveto pismo. Matej, glava 5. <https://www.wyu.com/biblija/40mat005.htm> (2018. febr. 17.)

- Burzan, Mirjana–Kacziba Ágnes. 2016. *Srpsko-mađarski rečnik – Szerb–magyar szótár*. Újvidék: Forum.
- Chevalier, Jean–Gheerbrant, Alain. 1987. *Rječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod.
- Crnjanski, Miloš. 1962. Sztrazsilovó. Ford. Domonkos István. *Iffjúság*, szept. 27., 8.
- Crnjanski, Miloš. 1968. *Lirika*. Beograd: Prosveta.
- Csehov, Anton. 1978. Három nővér. Ford. Kosztolányi Dezső. In Anton Csehov: *Drámák*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Despotov, Vojislav. 1994. *Deset deka duše*. Novi Sad: Svetovi.
- Despotov, Vojislav. 2007. *Tíz deka lélek*. Zenta–Veszprém: zEtna–BabelPress Bt. A verseket válogatta és magyarra fordította: Fenyvesi Ottó.
- Dučić, Jovan. 2002. *Pesme*. Podgorica: Narodna knjiga.
- József Attila minden verse és versfordítása*. 1980. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Juhász Gyula összes verse*. <http://mek.oszk.hu/00700/00709/html/vs190602.htm> (2018. febr. 17.)
- Jung, Carl Gustav. 1999. *Szellem és élet*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Katona Edit. 2007. A test átlényegülése, a lélek megtestesülése a lélekmetaforákban. *Hungarológiai Közlemények* 38 (4): 68–84.
- Katona Edit. 2010. „Tükör által homályosan” vagy fordítás által értelmezve? *Hungarológiai Közlemények* 41 (4): 115–126.
- Katona Edit. 2015. Ekvivalencia és fordítói hűség. *Hungarológiai Közlemények* 46 (1): 72–83.
- Kostić, Laza. 1989. *Pesme*. Novi Sad: Matica srpska.
- Kovács Kálmán et al. 1968–1975. *Srpskohrvatsko-mađarski rečnik/Szerbhorvát–magyar szótár*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika.
- Magyar Bibliatársulat új fordítású Bibliája*. 1990. Máté evangéliuma. 5. fejezet. <http://szentiras.hu/UF/Mt5> (2018. febr. 17.)
- Magyar értelmező kéziszótár* (= ÉrtKsz.) 2007. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Marks, Cornelia. 2004. Stražilovo. Ins Deutsche übertragen von Cornelia Marks und Annemarie Bostroem. In *Das Lied öffnet die Berge*. Eine Anthologie der serbischen Poesie des 20. Jahrhunderts. [Strahttps://sites.google.com/site/projectgoethe/Home/milos-crnjanski/strazilovo](https://sites.google.com/site/projectgoethe/Home/milos-crnjanski/strazilovo) (2018. febr. 17.)
- Márkus Andrea. 2012. *A halál nyelvi képe a szerb és a magyar frazeológiai kapcsolatok tükrében*. <http://www.filologia.hu/kisebb-kozlemenyek/a-halal-nyelvi-kepe-a-szerbes-a-magyar-frazeologiai-kapcsolatok-tukreben.html> (2018. febr. 17.)
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO Školska knjiga.

- Orcsik Roland. 2015. Miloš Crnjanski Stražilovo című költeményének műfordítói teatralitása. A fiatal Domonkos István arcjátéka. In *detoNáció*. 55–69. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Petőfi Sándor összes versei*. I–II. 1978. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Platón. 1989. *Az állam*. Ford. Jánossy István. <http://mek.niif.hu/03600/03629/03629.htm> (2018. febr. 17.)
- Šantić, Aleksa. *U dubini duše moje...* <http://www.aleksasantic.com/Print/1895-16.html> (2018. febr. 17.)
- Stevanović, Mihailo et al. 1967–1976. *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* (RSKJ). Novi Sad–Zagreb, Matica srpska–Matica hrvatska.
- Stevanović, Mihailo et al. 1968. *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. Knj. 5. Beograd. Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik.
- Vajda János válogatott művei*. 1988. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

THOUGHTS ON SERBIAN-HUNGARIAN COMPARISON AND TRANSLATION ALTERNATIVES OF METAPHORS OF SOUL

The connection of body and soul, transubstantiation of body, and pronunciation of the unpronounceable are inexhaustible sources of poetry and cognitive studies. This paper has attempted to present the Serbian-Hungarian translation alternatives for the fundamental metaphors of soul found in poetry. This comparative study, which looks at the possibilities of conceptualisation of the soul in the two languages, aims to answer the question of how the creation of target texts is influenced by features of world view, the manifold common cognitive experiences and sets of metaphors, specific poetic traditions, differing linguistic possibilities, the translator's intuition, moral values of the period, as well as the current literary canon. The experiences gained from the Hungarian translations of Miloš Crnjanski's poem *Stražilovo* led once again back to the fundamental questions concerning the difficulties of circumscribing and delimiting the two entities hard to grasp: the spirit and the soul.

Key words: spirit, soul, semantics, phraseology, equivalence

O MOGUĆNOSTIMA I ALTERNATIVAMA PREVOĐENJA METAFORA O DUŠI SA SRPSKOG NA MAĐARSKI JEZIK

Veza između duše i tela, transsubstancija tela, izgovaranje neizgovorljivog predstavljaju neiscrpnu temu u poeziji i kognitivnim istraživanjima. Ovo istraživanje ima za cilj da predstavi mogućnosti prevođenja osnovnih metafora o duši sa srpskog na mađarski jezik, koje se javljaju u poeziji. Rad se osvrće na mogućnosti konceptualizacije duše u ova dva jezika, pokušavajući

da nađe odgovor i na pitanje na koji način pogled na svet, mnogostruko zajedničko iskustvo i bogatstvo metafora, svojstvena poetska tradicija, različite jezičke mogućnosti, raznolikost terminologije, prevodilačka intuicija, moralni stavovi datog vremena i aktuelni književni kanoni utiču na stvaranje ciljnog teksta. Iskustva sa mađarskim prevodom pesme *Stražilovo* Miloša Crnjanskog tok ove studije su ponovo vratile do fundamentalnih pitanja, do poteškoća u definisanju i razgraničavanju ova dva teško uhvatljiva entiteta: duha i duše.

Ključne reči: duh, duša, semantika, frazeologija, ekvivalencija

A kézirat leadásának ideje: 2018. júl. 10.

Közlésre elfogadva: 2018. aug. 10.

LAKI Boglárka

Tankönyvkiadó Intézet

Újvidék, Szerbia

bogica@stcable.net

A BESZÉLT NYELVI ÉLETTÖRTÉNETEK FORGATÓKÖNYVE

Scripts of Oral Life Stories

Scenario životnih priča

A kognitív nyelvészet egyik fő kutatási területe a nyelv és az elme kapcsolata, illetve a mentális folyamatok. A kognitivisták szerint tudásunk ismeretmintázatok, sémák alapján tárolódik. A dolgozat a forgatókönyv-elmélet segítségével rámutat arra, hogy a beszélt nyelvi élettörténetek is kognitív séma alapján szerveződnek, vagyis e szövegek mögött élettörténeti forgatókönyv fedezhető fel. Az élettörténetekben megkülönböztethetünk domináns elemeket, amelyek szinte minden élettörténet vázát képezik, és tetszőlegesen megjelenő, fakultatív elemeket.

Kulcsszavak: élettörténet, forgatókönyv, domináns és fakultatív elemek, beszélt nyelv, kognitív nyelvészet

A forgatókönyv-elmélet

A forgatókönyv-elmélet szerint, melynek megalkotója Roger C. Schank és Robert P. Abelson (Schank–Abelson 1977; Schank 1999/2004), *forgatókönyv* alapján viselkedünk a különböző helyzetekben. Elméletük szerint az egyes szerepekhez cselekvések kapcsolódnak, amelyek meghatározott sorrendben követik egymást. Legismertebb példájuk az étterem forgatókönyve, amely az étteremben történő események, cselekvések sorát tartalmazza. Feltevésük szerint a szerelemnek, az autóbalesetnek, a földrengésnek stb. is van forgatókönyve.

Forgatókönyv-elméletük a történetmondásra is kiterjed. Elképzelésük szerint a forgatókönyv nemcsak a cselekvések szerveződésének mintája, hanem a szövegeknek is van sémájuk (pl. történetséma). A modell alapegysége a kijelentés. A történetek elemi egységei alapján értelmezhetők, az egységek pedig forga-

tókönyvekké állnak össze, amely a modell központi fogalma. Az egyes eseményeket, eseménysorokat, megnyilatkozásokat, illetve szövegeket az elménkben tárolt tudásstruktúrák segítségével tudjuk értelmezni, vagyis értjük meg a bennünket körülvevő világ történéseit. Az élettörténetek megértéséhez tehát az olvasónak, illetve a hallgatónak az elmében tárolt tudásstruktúrák alapján bizonyos összefüggéseket kell rekonstruálnia, koherenssé kell tennie a szöveget.

Schank és Abelson (1977) a forgatókönyvet kezdetben úgy határozta meg, mint „egy olyan struktúrát, amely egy bizonyos helyzet megfelelő eseménysorrendjét írja le, vagy mint egy előre meghatározott, sztereotip cselekvéssorrendet, ami egy jól ismert helyzetet jellemez” (idézi Schank 1999/2004, 20). Az egyes helyzetekben alkalmazott forgatókönyvek közös kulturális szokásokon alapuló, sztereotip jellegű tudásstruktúrák. Schank a forgatókönyv modelljének megalkotásakor a következőképpen jellemzi a fogalmat:

a forgatókönyv olyan tudásstruktúra, mely a következtetési folyamatok irányítása és a bemenet elemeinek összekapcsolása révén segítséget nyújt a szövegfeldolgozásban. A beérkező mondatokban utalást találhatunk egy forgatókönyvre, melynek általános struktúrája előírja a mondatok kapcsolódását. A forgatókönyveket olyan, magas szintű tudásstruktúráknak tekintettük, amelyek a megértéshez szükséges háttérinformációt szolgáltatják (Schank 1999/2004, 16).

A forgatókönyvet tehát olyan tudásként határozta meg, mely irányítja a következtetéseket, és háttérinformációk révén segíti a szöveg megértését. Schank *Dinamikus emlékezet* című munkájában módosítja a fogalom meghatározását: a forgatókönyv olyan adatstruktúra, mely szerepet játszik az előrejelzések kialakításában, valamint a tapasztalat hatására fejlődik (Schank 1999/2004, 21–22).

Boda István Károly és Porkoláb Judit (2008, 12) javaslatot tesz a fogalom definícióinak egyesítésére: „a *forgatókönyveket* olyan egyszerű, alacsony komplexitású sémáknak tekintjük, amelyek felhasználhatóak adott helyzetekben a cselekvések eredményének vagy a történéseknek az előrejelzésére (és ennek megfelelően következtetések levonására), és az ezzel kapcsolatos cselekvés irányítására (egyfajta »cselekvési programként«)”. A forgatókönyv fogalma egy általánosabb, megismeréstudományi keretben is értelmezhető, de ennek tárgyalására itt nem térek ki (l. bővebben Boda–Porkoláb 2008, 12).

Schank (1999/2004, 16) szerint minden nyelvelméletnek magában kell foglalnia az emlékezetelméletet is, ugyanakkor minden emlékezetelmélet egyben tanuláselmélet is. A nyelvet emlékezeti folyamatként szemléli, ennek következtében pedig a nyelvi megértést integrációs folyamatnak tartja, vagyis

„az emberek nem képesek megérteni valamit anélkül, hogy eszükbe ne jutna, amit már tudnak, vagy hogy mit gondolnak arról, amit éppen hallottak. [...] A megértés során a hallott vagy átélt eseményeket a meglévő tudással vetjük össze” (Schank 1999/2004, 16).

A forgatókönyv az emlékek szerveződésének módja, kerete, az ismeretek elrendeződési mintázata. Az elmélet szerint egy szituációban mindig az adott helyzethez legközelebb álló ismeret jut eszünkbe, a hasonlóságok miatt pedig a valamelyest eltérő szituációkat is általában jól tudjuk kezelni, viszonylag könnyen adaptáljuk a már meglévő tudásstruktúrákat. Ha egy ismeretlen szituációban nem rendelkezünk az adott helyzetben alkalmazható tudásstruktúrával, akkor a bemeneti információk feldolgozása és a következtetések megalkotása nagyobb agyi tevékenységet követel. Viszont ha ismerjük az adott helyzethez kapcsolódó forgatókönyvet, akkor annak alkalmazásához jóval kisebb elméleti tevékenység szükséges, csak előhívjuk a kész struktúrát. Ha ugyanis egy információ alapján ráismerünk a forgatókönyvre, azonnal aktiváljuk azt, és szinte automatikussá válik a cselekvéssor, illetve a következtetések. „A forgatókönyv egy értelem nélküli mentális struktúra, amely megment minket a sok gondolkodástól” (Schank 1999/2004, 20).

Ahogy a Boda–Porkoláb (2008) szerzőpáros is megjegyzi, a 70-es években megjelent elméletben hiányosságok tapasztalhatók: pl. nem tértek ki annak megválaszolására, hogy egy adott forgatókönyv miért épp az adott elemekből áll, de a terv és a cél kategóriája is kérdéseket vet fel (ez azonban már egy helyzet, illetve szöveg feldolgozásához kapcsolódó tudásstruktúrák területére kalauzol bennünket), a tudásstruktúrák fejlődését, módosulását, az előhívás és tárolás, illetve a memória működését sem vizsgálták behatóbban, de az újraértelmezett forgatókönyv-elméletben már ezek a problémák is előtérbe kerülnek.

Schank (1999/2004) újabb modelljének egyik fő kérdése, hogyan alakulnak ki a tudásstruktúrák, hogyan szerveződik az emlékezet. A tudásstruktúrákra, illetve a forgatókönyvekre tapasztalat útján teszünk szert. Emellett nemcsak a konkrét eseményről nyerünk tapasztalatot, hanem agyunk egyfajta absztrahálási tevékenységet is végez, generalizál. Schank a forgatókönyv és a többi magas szintű tudásstruktúra közötti különbséget épp az absztrakció és a generalizáció fogalmában határozza meg. A forgatókönyvek specifikus információkat tartalmaznak a gyakran ismétlődő szituációkkal kapcsolatban, miután többször is átéltünk egy élményt. Emellett az embereknek általános ismereteik is vannak olyan helyzetekről, melyeket nem éltek át. „A forgatókönyvi tudást általában közvetlenül, többszöri tapasztalat útján szerezzük meg, de emellett általános információkra is szert teszünk, mégpedig egy bonyolultabb eljárás során, saját

tapasztalataink absztrahálásával és generalizálásával, illetve mások tapasztalatainak felhasználásával” (Schank 1999/2004, 24). Schank ennek alapján arra következtet, hogy emlékezetünkben kétfajta információ található: a tapasztalati úton szerzett specifikus struktúrák és az absztrakt információt tároló általános struktúrák. Az elmélet az emlékezetet tehát dinamikusnak tekinti (dynamic memory), a forgatókönyveket pedig dinamikus emlékezeti struktúráknak.

A további vizsgálatok arra engedtek következtetni, hogy a forgatókönyveken túl általánosabb, illetve elvontabb szerkezetek is léteznek: a *tervek* és a *célok*, amelyek tematikus szerveződési pontok. A megértést és az emlékezést ún. *MOP*-ok (memóriaszerveződési csomagok) teszik lehetővé. A *TOP*-ok (tematikusan szerveződő csomagok) azokat az információkat reprezentálják, amelyeket a különböző történetekből absztrahálunk a történetek hasonlóságai alapján. Egy korábban már ismert történet előhív egy bizonyos tudáskeretet, amelynek alapján értelmezni tudjuk a történetet, az eseményt, tudjuk, mi fog történni, mi várható. Az emberek az új történeteket a már ismert történetek felől közelítik meg, vagyis amikor egy új történetet hallunk, a saját történeteink között keresünk ahhoz hasonlót, és annak segítségével próbáljuk értelmezni. A régi történet alapján létrehozunk egy új, a kontextushoz igazított, módosított struktúrát. Vagyis az emlékezet dinamikus működésére van szükség: a beérkezett információ alapján kutatunk emlékezetünkben, megpróbálunk egy már meglevő tudásstruktúrát aktiválni, szükség esetén pedig bővíteni azt.

Az elmélet felhívja a figyelmet a történet fontosságára is. Schank szerint elsősorban arra emlékszünk, amit történetek formájában hallottunk. „A tudás tapasztalatot és történeteket jelent, az intelligencia pedig a tapasztalat megfelelő használata, valamint történetek alkotása és elmesélése” (Schank 1999/2004, 104). Schank fontos kijelentése a történetalkotással kapcsolatban, hogy „a történetalkotás [...] emlékezeti folyamat. A történet elmondásával az élmény lényegét alkotjuk meg, amely bármikor előhívható, amikor történetet alkotunk az adott esemény elmesélésére” (Schank 1999/2004, 113). A történet megalkotásával tehát egy emlékezeti struktúrát is létrehozunk, amely a történet lényegét tartalmazza (Schank 1999/2004, 113).

Pataki Ferenc (1997) megjegyzi, hogy többek között a Gergen házaspár, valamint Barclay munkáiban is felmerül a kérdés, hogy vajon az önéletrajzokban, az élettörténetekben is megjelenik-e valamilyen történetéséma. A magyar szakirodalomban a beszélt nyelvi történetekben a történettel mint kognitív sémával elsősorban Andó Éva (2006) foglalkozott, míg az élettörténeti forgatókönyvekkel (pszichológiai megközelítésben) Pataki Ferenc (1997).

Az élettörténetek forгатókönyve

A dolgozat folytatásában azt vizsgálom, hogy a beszélt nyelvi élettörténeti narratívumokban felfedezhető-e valamilyen forгатókönyv. A korpuszt a *Vajdasági magyar nők élettörténetei* című kötetben megjelent, dialogikus kommunikációs szituációban elhangzott élettörténetek írott változata képezi.

A vizsgált élettörténetek – amint azt az alábbiakban láthatjuk – azt bizonyítják, hogy a szövegekben megjelennek bizonyos jellemző, ismétlődő elemek, ami pedig arra enged következtetni, hogy a beszélt nyelvi élettörténetek is forгатókönyvekkel rendelkeznek. Fontos kiemelni, hogy az élettörténeti forгатókönyv fogalmát értelmezhetjük tágabban és szűkebben is, hiszen az vonatkozhat az élettörténet egészére, de az annak részét alkotó történet, helyzet, esemény struktúráját is meghatározhatja. Jelen vizsgálatban a fogalom tágabb értelemben való használata kerül előtérbe, tehát nem az egyes események forгатókönyvét tanulmányozom, hiszen ahhoz e dolgozat keretei szűknek bizonyulnak, hanem a beszélt nyelvi élettörténetek sémáját próbálom feltárni.

Az elemzések alapján megállapítható, hogy az élettörténeti szövegekben megkülönböztethetünk *domináns* és *fakultatív* elemeket. A domináns elemek alatt értelemszerűen azokat az életrészeket, eseményeket, történéseket stb. értem, amelyek megjelennek az élettörténetek többségében. E narratívumok általában az egyén bemutatkozásával (megszületés), majd a család bemutatásával kezdődnek. A vizsgált korpuszban a forгатókönyvek fő elemei általában a következők: gyermek- és ifjúkor, tanulmányok, munkába állás (otthon végzett munka), szerelem/házasság, család/gyermekvállalás, -nevelés, hivatás vagy más (társadalmi) tevékenység, nyugdíjas évek/időskor. E domináns elemek képezik az élettörténetek vázát, hozzák létre az élettörténetek forгатókönyvét. Természetesen a felsorolt elemek közül olykor egy-egy kimaradhat az élettörténetekből az egyén életétől függően, ez azonban nem jelent semmiféle hiányt: az élettörténeti forгатókönyv felismerését, illetve a szöveg e kategóriába való besorolását, értelmezését valamely elem elhagyása nem gátolja. A domináns elemek azonban – természetüknél fogva – különféleképpen realizálódnak az élettörténetekben, ami a történeteket egyedivé teszi, hiszen ahogyan genetikailag kódolva minden ember különböző, úgy minden élettörténet is más és más.

A domináns elemek mellett tetszőlegesen megjelenő, fakultatív elemek is képezhetik a forгатókönyvet. Ezek realizálódásának mikéntje még inkább hozzájárul az élettörténetek egyedivé válásához. Ilyen elemek pl. a gyermekkori játékok leírása, az első szerelem története, egy díj elnyerése, az elbeszélő édesanyjával vagy gyermekével való viszonya stb. Ezeknek az elemeknek a

nagy része már élettörténet-függő. Felmerülhet a kérdés, hogy vajon ezek is a forgatókönyv részét képezik-e, ha csak egy-egy élettörténetben jelennek meg. Véleményem szerint indokoltnak tűnik az élettörténeti forgatókönyv részének – ritkábban előforduló, illetve nem kötelező elemeinek – tekinteni őket, mivel az olvasóban/hallgatóban többnyire ugyanúgy előhívják az élettörténet forgatókönyvét, valamint ezek az események is életünk részét képezik, vagyis minden élettörténetben előfordulnak a domináns elemeken kívül más, nem kötelező elemek is. Megjegyzem, a domináns és a fakultatív kategóriák között átjárhatóság van, vagyis nem feltétlenül élesen körülhatárolt kategóriák ezek.

A történetyszerkezetek kapcsán meg kell említeni azt is, hogy nemcsak a történetmesélő (beszélő), hanem a kérdező személy is rendelkezik az élettörténeti forgatókönyvre vonatkozó tudással, amelyet egyrészt a szövegfeldolgozásban, -megértésben tud hasznosítani, másrészt megfelelő kérdések segítségével részben irányítja a történetyszerkezet alakulását.

Tolcsvai Nagy Gábor (2001) kognitív szövegtanában *fogalmi sémákról* beszél, amelyek a szövegek jelentés-összefüggését biztosító elemek szerveződését jelenti. A fogalmi sémát alkotó elemek lehetnek statikus és dinamikus jelentésűek is, ezek a tudáskeret, illetve a forgatókönyv. Tolcsvai a forgatókönyveket aszerint csoportosítja, hogy a fogalmi séma a szöveg mezoszintjén megneveződik-e, vagy sem. Ennek alapján három típust különít el:

1. a fogalmi séma egyszerű említést kap (egy szóval vagy kifejezéssel), s ez valamilyen bennfoglalással érvényesül a szövegértelemben; 2. a fogalmi séma egyes részei vagy egésze megnevezés nélkül kifejtődnek a szövegrészletben; 3. a fogalmi séma egyes részei vagy egésze a séma megnevezésével együtt kifejtődnek a szövegrészletben (Tolcsvai Nagy 2001, 272).

Az élettörténet forgatókönyve már a könyv címében meg van nevezve: *Vajdasági magyar nők élettörténetei*, amely azonnal előhívja az élettörténet forgatókönyvéhez kapcsolódó tudásunkat (ha élettörténeti narrációról van szó, az adott situációtól függ, hogy megnevezik-e a társalgó felek a forgatókönyvet). Az élettörténeti forgatókönyv egyes elemeit (amelyek maguk is forgatókönyvként funkcionálnak) megnevezheti a történetmesélő, de kifejtődhetnek úgy is, hogy a forgatókönyvelem megnevezése rejtett marad, ilyenkor a háttértudásunk segít hozzá bennünket egy-egy történet, situáció megértéséhez. Gyakori, hogy az adatgyűjtő személy részben vagy egészében megnevezi a forgatókönyv egy-egy elemét a feltett kérdésekben vagy a témairányító megjegyzésekben, melyek révén szintúgy aktivizálódik az adott forgatókönyvhöz kapcsolódó tudásunk, pl.:

- (1a) „Meséljen a gyermekkoráról!” (VMNÉ, 138)
- (1b) „Amikor kislány volt, miről álmodozott, mi szeretett volna lenni, mikor felnőtt?” (VMNÉ, 41)
- (1c) „Emlékszik-e a II. világháborúra?” (VMNÉ, 57)

Tolcsvai (2001: 75) szövegtanában Nothdurft forgatókönyv-meghatározását idézi: „a forgatókönyveket kulturálisan felismert cselekvésszituációk alakíthatják ki, amelyekben a cselekvők különböző, egymáshoz illő szerepet játszanak, s amelyekben a résztvevők kölcsönösen megértik a történetet. A forgatókönyv sztenderdizált eseménysor vagy sztenderdizált szituáció” (Nothdurft 1986, 93–94). Dobi Edit (2008) tanulmányában továbbgondolja ezt a szövegtipológia és a forgatókönyvek összefüggésének meghatározása céljából, és felveti azt a kérdést, hogy a forgatókönyv bizonyos sajátosságai összefüggenek-e a szövegtípusokkal. Dobi a forgatókönyvek tipologizálását annak alapján végzi el, hogy a forgatókönyv elemeinek lineáris rendje szerepet játszik-e a szöveg jelentés-összefüggésének megteremtésében (l. Dobi 2008).

A vizsgált szövegek esetében az élettörténeti forgatókönyv elemei csak részben kronologikusan rendeződnek el. Az elbeszélő a bemutatkozását, szűkebb családja bemutatását követően általában gyermekkoráról, ifjúkoráról beszél, de a forgatókönyv ezen és főként további elemeinek sorrendje nem kötött. Az elemek sorrendje valamelyest követi az élettörténet fonalát, de előre- és visszaugrások is bőven előfordulnak. Az elemek, események sorrendjét az elsajátított séma mellett az önéletrajzi visszaemlékezés határozza meg (megjegyzem, maga a séma is az emlékezet által funkcionál, aktiválódik), amely felboríthatja az események kronologikus sorrendjét. A női élettörténetekben a legtöbb esetben viszonylagos kronologikusság érvényesül az élet főbb eseményeit illetően, de az események tematikus-asszociatív elrendezése (l. Laki 2012, vö. Niedermüller 1988) is jellemző lehet, ezzel azonban nem sértjük meg a forgatókönyv „szabályait”.

A domináns elemekről, sorrendjük variálódása ellenére is, de a fakultatív elemekről szintúgy felismerjük, hogy az élettörténet forgatókönyvéről van szó. A kommunikációs szituációban az élettörténet-mesélés első elemei azonnal aktíválják az élettörténet forgatókönyvét, és felismerjük, hogy az egyén élettörténetét vagy életének egy, illetve néhány eseményét közli. Ha pedig mi magunk vagyunk a szövegek alkotói, akkor is segítségünkre van egy mentális struktúra, ismeretmintázat arról, hogy milyen jellegű elemeket „kell” tartalmaznia egy élettörténetnek, egyrészt a tanult forma alapján, másrészt a szövegalkotási mintát segíti a világról, az életről, az élettörténetünkről alkotott tudás és az a fajta valóságosság, mely az élettörténeti szöveget jellemzi.

A beszélt nyelvi élettörténeteket mint narratív műfajt Dobi (2008) tipologizációjában a 2. típusú forgatókönyvek közé sorolhatnánk be, ahol az elemek sorrendje nem kötött (de teljes mértékben nem variálhatók szabadon), és nincs szigorúan meghatározva, mely elemeket kell tartalmaznia. A forgatókönyvtípusokkal kapcsolatban megjegyzem, hogy valós élettörténetünk elemeinek sorrendje kötöttebb, mint az élettörténeti narratívánk elemeinek sorrendje.

Az élettörténetekben a szabad variálhatóság a viszonylagos kronologikusság által valamelyest korlátozva talán egyfajta *keretforgatókönyv*be is van helyezve (l. az említett tipologizációt). A keretforgatókönyv nyitó elemét a bemutatkozás, esetleg a családról/gyermekkorról közölt legalapvetőbb információk képezhetik, a záró elemet pedig általában az elbeszélő eddigi életének, illetve annak egy szegmensének összegzése, értékelése, számvetése adja. Az adatgyűjtők, tudván, hogy élettörténeti szövegeket rögzítenek, az ehhez kapcsolódó ismeretmintázat, forgatókönyv aktiválódása alapján a bemutatkozásra és a gyermekkorra vonatkozó bevezető kérdéseket tesznek fel, illetve általában az egyén életének értékelésére, összegzésére irányuló kérdésekkel zárják a beszélgetést. Természetesen, eltérés is mutatkozik ettől, ha a beszélgetés megköveteli azt, de a szövegek többségénél felfedezhetjük az élettörténeti események effajta keretbe helyezését. Pl.:

(Mária, 1947)

(2a) „– Mesélj gyermekkorodról!

– Ezerkilencszáznegyvenhét december huszonhatodikán születtem. Anyámmal és két nővéremmel, Terézzel és Katarinával a Liman nagyon szegényes környékén éltem. Szüleim hamarosan születésem után elváltak. Apámat ritkán, anyámat néha egész nap nem láttuk, állandóan dolgozott, hogy hármunkat eltartson és felneveljen. Odahaza magyarul beszélünk [...]” (VMNÉ, 215).

(2b) „– Mit mondanál végezetül?

– A kosárlabda támaszom volt felnőtté válásomban. A kosárlabda segítségemre volt abban, hogy erős személyiséggé váljak, a játékban és azon kívül is. A sport nevelt és edzett. Büszke vagyok mindarra, amit elértem mint sportoló, mint ember” (VMNÉ, 224).

Az élettörténetek korábban említett állomásait, szakaszait természetesen számtalan más elem is gazdagítja. Az alábbiakban az élettörténeteket alkotó néhány további (kiegészítő) elemet említek meg, amelyek egy módosított forgatókönyv-felfogásban szintén a forgatókönyvek részét képezhetik. Ezek nem

feltétlenül cselekedetsor vagy eseménysor elemei, de az élettörténet szövegének jellemző elemei, ami jogot formál arra, hogy az élettörténeti forgatókönyv részeként kezeljük azokat, mivel közelebb visznek bennünket az élettörténet szerkezetének, jellegzetességeinek feltárásához.

Az élettörténeti emlékek többnyire a társadalmi helyzet és a történelmi események hálójában idéződnek fel. A vizsgált korpuszban a gyermekkori élmények kísérelőjeként a társadalmi meghatározottság, a szociális helyzet szinte kivétel nélkül minden szövegben hangsúlyosan megjelent, de az élettörténetek későbbi szakaszaiban is sok utalást találunk rá. Pl.:

- (3a) „Egy aránylag jómódú családba születtem. Anyám háziasszony volt, nem kellett dolgoznia, ugyanis édesapám kereskedőként eltartotta a családot. [...] Ekkor kezdődtek számunkra a rossz napok. A boltot államosították, apám munka nélkül maradt: a jólétebből a nincstelenségbe csöppentünk, de akkor már mindenki rosszul élt” (VMNÉ, 101).
- (3b) „Alig volt megélhetési lehetőségünk, abból éltünk, amit anyám eltett nyáron befőttnek, meg volt egy kis krumplink” (VMNÉ, 58).

Megfigyelhetjük, hogy a szövegek támaszpontjait többször az egyén sorsának alakulását jelentősen befolyásoló események képezik. Igen gyakori annak megszövegeződése, hogy a történelem milyen hatást gyakorolt az egyén, illetve családtagjainak életére. Pl.:

- (4) „A férjem nagyon rendes ember volt. Tanító volt ő tulajdonképpen, csak mivel a cseheknél tanult, nem felelt meg a végzettsége. Illetve már a magyarok ideje alatt sem volt tanító, mert már harminckilencebe Kárpátalját megszállták a németek. [...] Kiadták a parancsot, hogy aki tud németül, jelentkezzen. Ő tudott, ezért felvették a postára dolgozni. Aztán Husztot átengedték a magyaroknak, őt pedig áthelyezték Budapestre. [...] Így került Adára is. Én akkor már a postán dolgoztam, s megismerkedtünk. [...] Közbejött a háború, elveszítette az állampolgárságát... Nem tudta beszerezni az okmányokat, így körülbelül nyolc évig szórakoztunk: sétáltunk, moziba jártunk” (VMNÉ, 36–37).

Az élettörténetekben önjellemzések, valamint kategóriális meghatározások (vö. Andó 2006) is megjelennek az énrre vonatkozóan, az önreflexív gondolkodás részeként.

- (5a) „Tudtam, hogy jó korrektor vagyok, valószínűleg ezért is tartottak ott...” (VMNÉ, 105).

- (5b) „Volt egy füzetem, abba jegyeztem a durvább újságírói és szerkesztői hibákat. Miután jó néhányat összegyűjtöttem, szétszítottam feljegyzéseimet: nem váltottam ki vele nagy sikert. Olyan ember vagyok, aki mindenkinek tanácsot szeret adni. Rossz szokás, de erre már csak mostanában jöttem rá, mármint arra, hogy ezt az emberek nem szeretik” (VMNÉ, 106).
- (5c) „... tizenévesen nehezen kezelhető gyerek voltam: durcás és önfejű” (VMNÉ, 226).

A beszélt nyelvi élettörténetekben az életfilozófiák is gyakran verbalizálódnak. Néhány életút esetében megfigyelhető, hogy az élettörténet egy adott életfilozófiát igyekszik alátámasztani.

- (6) „Én mindig is azt vallottam, hogy becsületesen, tisztességesen kell élni, hittem benne, hogy ha másokon segíték, akkor rajtam is segíteni fognak” (VMNÉ, 106).

Nem ritkák a családtagok, rokonok bemutatása, jellemzése sem, pl.:

- (7) „A vejem különös egyén volt [...]. Művészlélek volt, aki valóban nagyon szépen festett, és hatással volt Lajosra is, mivel benne is, mint minden emberben megbújt a művészi hajlam” (VMNÉ, 196).

Az élet fontos állomásai, pl. a születés, a halál, a betegség minden élettörténet szerves részét képezi.

- (8) „A második gyermekem hatvanegyben született, sajnos betegen. Down-szindrómája van, de nélküle nem tudom elképzelni az életem” (VMNÉ, 56).

Az elbeszélők gyakran reflektálnak a nők társadalmi helyzetére is (egyes elbeszélők kérdésre válaszolva):

- (9a) „Az volt nehéz számomra, hogy nekem mindent kétszer jobban kellett megcsinálnom, duplán kellett bizonyítanom, mint fotós és mint nő” (VMNÉ, 108–109).
- (9b) „Továbbra is úgy érzem, hogy itt még mindig nagy hatása van a középkori patriarchátusnak, a nők ahelyett hogy tömegesen jelen lennének a közéletben, számuk mind jobban csökken” (VMNÉ, 117).
- (9c) „Azt hiszem, mindig öntudatos lány, asszony voltam, amit anyámnak, nevelésemnek köszönhetek. Sosem éreztem, hogy kevesebbre vagyok képes a férfiaknál. [...] Hiszem, hogy volentőrk munkám kapcsolatban van a nők helyzete iránti érdeklődéssel” (VMNÉ, 208).

Gyakori téma a vallás, illetve a vallásosságról vallott nézetek bemutatása, hol kérdésre válaszolva, hol a narrátor saját maga tartja fontosnak elmondani. Rendszerint megjelenik a nemzeti identitásra, a nemzeti hovatartozásra való utalás is. Mária élettörténetének első bekezdésében (l. a [2a] idézetet) olvashatunk egy erre vonatkozó megjegyzést, ami arról tanúskodik, fontosnak tartotta élettörténetének elején megemlíteni nemzeti identitását.

Egyes élettörténetekben a kérdező személy által előhívott gondolat a jövő generációjának szánt üzenet:

- (10) „– Mit tanácsolsz a gyerekeidnek?
– Útravalónak annyit, hogy senki ember nem kapott a természettől jogot arra, hogy másoknak parancsoljon. A szabadság mindenki eredendő joga. Legyenek tisztességes, jó emberek, tartsák szem előtt, hogy a siker és a boldogság titka a tiszta szív, őszinteség és szeretet. Természetesen mindenért keményen meg is kell dolgozni” (VMNÉ, 238).

Az adatgyűjtő személyek gyakran felteszik azt a kérdést is, melyik volt az egyén életének legszebb és legszomorúbb pillanata.

Az említett témák mellett rendszerint előfordulnak a hétköznapi élettel, szakmai sikerekkel, szakmai vagy más kudarcokkal, más egyénnel, családtagokkal, barátokkal stb. kapcsolatos történetek is. Az élettörténetek több kisebb történetből, életeseményből tevődnek össze, ún. *mikronarratívumok* táplálják az élettörténeti szövegek egészét (Pataki 1997, 364; 2001).

Ha a forgatókönyv alatt nem az élettörténet egészére vonatkozó sémát értjük, hanem az élettörténetet alkotó különböző események forgatókönyveit vizsgáljuk, megállapítható, hogy az élettörténet-forgatókönyvön belül számtalan más esemény forgatókönyve is érvényesül. Pl. gyermekkori játékok, munkavégzés, látogatás, utazás, ismerkedés, válás stb., vagyis a felsoroltak is rendelkezhetnek forgatókönyvvel vagy hozzájuk kapcsolódó tudáskerettel. Az élettörténet forgatókönyvén belül létező újabb sémákat *al/részforgatókönyveknek* (illetve *mikrosémáknak*) nevezem. Az élettörténeti forgatókönyvet hierarchikus felépítésű sémának is tekinthetjük, mely részforgatókönyvekből, illetve azok sorából tevődik össze. Egy-egy részforgatókönyv tehát a hierarchikus struktúrában feljebb elhelyezkedő elem részét is képezi, de ezzel egy időben önmaga is sémaként funkcionál, vagyis további elemekből áll. Egy-egy forgatókönyv helyzete változó, szövegtől, kontextustól függően magasabb és alacsonyabb szinten elhelyezkedő forgatókönyv szerepét is betöltheti.

Meg kell említeni azt is, hogy egy forgatókönyv elemeinek meghatározása nem mindig problémamentes. Ezt illetően a modell továbbra sem ad biztos

támpontot. Az elemek meghatározása néha a kutató szubjektív megítélésén alapszik, vagyis a modell veszít objektivitásából. Minden egyes esemény forgatókönyvének leírása azonban túl bonyolulttá tenné a modellt, másrészt, mivel az egyes forgatókönyveket elsajátított minták és tapasztalatok által alkotjuk meg, egyes forgatókönyvek egy-egy egyén elméjében valamelyest különbözhetnek is, vagyis a forgatókönyvek nem merev keretként működnek, hanem bizonyos fokú szubjektivitást is megengednek. Ez részben egyénfüggő, részben szociokulturális meghatározottságú.

Pataki Ferenc (1997, 362) pszichológiai megközelítésű tanulmányában kérdőíves adatgyűjtés és írói önéletrajzok vizsgálata alapján úgy véli, hogy a sematizálódási folyamatok két irányba mutatnak. Az egyik az önéletrajzi történetsémák (minták) alaki szerkezetének, a másik a személyes „sorsdráma” eseménymintázatának kidolgozása felé mutat. A második irányt az élettörténet pszichodinamikájának, esetleg sorsdinamikájának nevezi, mely az élettörténet mozgásirányát jelenti: hullámozását, töréseit, kudarcait, sikereit, felemelkedéseit stb., valamint a történelem és a politika hatását az egyén életére.

Az egyén élete során, a születés pillanatától a halálig, folyamatosan változik, úgy is fogalmazhatunk, hogy fejlődik. Az élettörténetekben tehát általában egy fejlődési ív bontakozik ki, amely olykor törésekkel tarkított (vö. Pataki 1997). Ez a fejlődés főként az élettörténetek első felében, az egyén kb. 30-40 éves koráig nyilvánul meg intenzíven. Ez valamelyest megegyezik a Patakinál *egyenletes gyarapodásként* említett történetsémával, amelyet kiegészít azzal, hogy az egyén a jelenből visszapillantva sikeresnek, sőt akár idillikusnak ítélné meg életét. Ennek a sémának a jelenléte a beszélt nyelvi élettörténetekben azonban tiszta formájában nem jellemző. Több sikeres életútról is olvashatunk a kötetben (pl. Rózsa, Vali, Anna vagy más elbeszélők élettörténete), de legyen szó akár szakmai, akár magánéleti sikerről, az elbeszélések mégsem keltik a teljes idill képét, sőt egyes sikeres életutakat akár negatív események is beárnyékolhatnak. A tökéletesen eszményi életút helyett inkább az élettörténetek egy-egy szakaszát jellemzi a boldog, idillikus hangvétel. Mindegyik élettörténetben találkozunk különféle megpróbáltatásokkal, kudarccal, válsággal, melyeket azonban általában több-kevesebb sikerrel megoldottak az elbeszélők. Néhány egyén életútja (pl. Gabriella) szinte próbatételek sorából tevődik össze. Általában mégis pozitív, optimista hozzáállás, a küzdelemre biztatás cseng ki a szövegekből. Ez rokonságot mutat a Pataki által említett „*fent – lent – újra fent*” (Gergenekre is alapozó) típusal.

Összegzés

Mivel kutatásom nem a klasszikus történet szerkezet vizsgálatát tűzte ki célul, sokkal inkább az élettörténetek mögött meghúzódó ismeretmintázat, tudás feltárását, amely alapján élettörténetünk szövegét szerkesztjük, a kognitív modellek közül a forgatókönyv-elmélet alkalmasnak bizonyul ennek alátámasztására, de az élettörténetek terjedelmessége és dialogikus formája miatt is ez az elmélet bizonyul a legjobban alkalmazhatónak.

Megállapítható, hogy az elemzett élettörténetekben bizonyos elemek ismétlődnek, vagyis jellemzőek egy-egy szövegre. Ez arra enged következtetni, hogy a beszélt nyelvi élettörténetek is kognitív sémák alapján szerveződnek, vagyis hogy egy élettörténeti forgatókönyv, amely az ismeretmintázat elsajátításán és tapasztalatunkon alapszik, meghatározza a szövegek szerveződésmódját. A forgatókönyv sémajellege ellenére elemei nagyon is szubjektív módon realizálódnak, a forgatókönyv tehát csak keretként szolgál a szövegalkotáshoz, illetve a -megértéshez. Az élettörténeti forgatókönyvben megkülönböztethetünk domináns és fakultatív elemeket. Az élettörténetet alkotó egyes történetek, események (mikronarratívumok) is sémák (al/részforgatókönyvek, mikrosémák) alapján szerveződnek. Az élettörténet forgatókönyve komplex struktúrává fejlődik a narratívumokban, és végső soron a szöveg-összefüggőség, a koherencia hordozója is egyben (vö. Tolcsvai Nagy 2001, Petőfi S.–Szikszainé 2004 stb.).

Irodalom

- Andó Éva. 2006. A beszélt nyelvi történetmondások elemzésének kognitív és funkcionális szempontjai. In *Szöveg és típus*, szerk. Tolcsvai Nagy Gábor. 113–156. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Boda István Károly–Porkoláb Judit. 2008. A forgatókönyv helye a tudásfajták rendszerében. In *A forgatókönyv mint dinamikus szövegszervező erő*. Officina Textologica 14., szerk. Dobi Edit. 11–24. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Dobi Edit. 2008. A forgatókönyv-elemzés mint lehetséges támpont a szövegek tipológiájához. In *A forgatókönyv mint dinamikus szövegszervező erő*. Officina Textologica 14., szerk. Dobi Edit. 25–36. Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Laki Boglárka. 2012. Önéletrajzi emlékezet és időszerkezet az élettörténetekben. *Hungarológiai Közlemények* (3): 42–62.
- Niedermüller Péter. 1988. Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* (3–4): 376–389.

- Nothdurft, Werner. 1986. Das Muster im Kopf? Zur Rolle von Wissen und Denken bei der Konstitution interaktiver Muster. In *Kommunikationstypologie. Handlungsmuster, Textsorten, Situationstypen*, szerk. W. Kallmeyer. 92–116. Düsseldorf: Schwann.
- Pataki Ferenc. 1997. Az önéletírás „dramaturgiája”: Az élettörténeti forgatókönyvek. *Pszichológia* (17): 339–389.
- Pataki Ferenc. 2001. *Élettörténet és identitás*. Budapest: Osiris.
- Petőfi S. János–Szikszainé Nagy Irma szerk. 2004. *A szövegorganizáció elemzésének aspektusai. (Fogalmi sémák)*. Officina Textologica 10. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Savić, Svenka–Mitro, Veronika szerk. 2006. *Vajdasági magyar nők élettörténetei*. Újvidék: Futura Publikációk és Női Stúdiumok és Kutatások.
- Schank, Roger C.–Abelson, Robert P. 1977. *Scripts, plans, goals and understanding*. Erlbaum: Hillsdale.
- Schank, Roger C. 1999/2004. *Dinamikus emlékezet. A forgatókönyv-elmélet újraértelmezése*. Budapest: Vince.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

SCRIPTS OF ORAL LIFE STORIES

One of the main research topics in cognitive linguistics is the relationship between language and mind, that is, mental processes. Cognitivists have pointed out that our knowledge is stored in knowledge patterns and schemes. This paper uses the script theory to point out that oral life stories are also organized on the basis of cognitive schemes. This means that they have their life story scripts. In life stories one can distinguish both dominant elements, which are the frame of almost all life stories, and optional items.

Keywords: life story, script, dominant and optional elements, spoken language, cognitive linguistics

SCENARIO ŽIVOTNIH PRIČA

Jedna od najvažnijih oblasti istraživanja kognitivne lingvistike je usmerena na vezu između uma i jezika, odnosno na mentalne procese. Kognitivisti ističu da se znanje u umu čuva na osnovu šema. Primenjujući teoriju scenarija, rad ukazuje na činjenicu da životne priče nastaju na osnovu kognitivnih šema, tj. da se iza životnih priča mogu nazreti scenariji. U tekstovima postoje dominantni elementi koji predstavljaju osnovu skoro svih životnih priča, ali ima i opcionih, fakultativnih elemenata.

Cljučne reči: životna priča, scenario, dominantni i fakultativni elementi, govorni jezik, kognitivna lingvistika

LŐRINCZ Gábor

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Komárom, Szlovákia
lorinczg@ujv.sk

NÉHÁNY GONDOLAT A KISEBBSÉGI MAGYAR NYELVVÁLTOZATOK „STÍLUSÁNAK” OKTATÁSÁRÓL

A Few Words on Teaching ‘Stylistic’ Varieties of Hungarian
as a Minority Language

O implementaciji „stilova” manjinskih jezičkih varijeteta u nastavi

Köztudott, hogy a magyar nyelv kisebbségi variánsait használó beszélőközösségek egyszerre két- és kettősnyelvűek, ami leginkább az általuk használt szókészlet szintjén érhető tetten. Ennek ellenére – néhány kivételtől eltekintve – sem a többségi, sem pedig a kisebbségi magyar nyelvű anyanyelvoktatás nem fordít kellő figyelmet erre a jelenségre: ha egyáltalán foglalkozik vele, akkor is leginkább elítélő, megbélyegző módon. Ennek szellemében sajnálatos módon a tankönyvek is ezt a szemléletmódot közvetítik – vagyis a köznyelvitől eltérő nyelvhasználatot stigmatizálják, normasértőnek tekintik –, ami nagyon káros mind a többségi, mind pedig a kisebbségi nyelvhasználók szempontjából. Jelen tanulmány célja, hogy a stílus szempontjait figyelembe véve elemezze két kisebbségi magyarnyelv-tankönyv azon részeit, amelyek – explicit vagy implicit módon – a két- és kettősnyelvűséggel foglalkoznak, és rajtuk keresztül felhívja a figyelmet azokra a lehetőségekre, amelyek segíthetnek abban, hogy legalább a kisebbségi magyar közösségek elfogadóbbak legyenek saját nyelvhasználatukkal szemben. *Kulcsszavak:* stílus, tankönyvek, oktatás, kétnyelvűség, kisebbségi magyar nyelvváltozatok

Bevezetés

Az oktatás egyik legfontosabb feladata a holisztikus látásmód kialakítása lenne, amit az anyanyelvoktatásban leginkább a különböző nyelvészeti részdiszciplínák eredményeinek integrálásával lehetne elérni. A nyelvjárásokkal

kapcsolatos tananyagrésznél célszerű lenne pl. megemlíteni a tájszók (az alaki tájszók mint alakváltozatok, a valódi tájszók mint szinonimák) stílusértékét, illetve ugyanígy kellene eljárni az ÉKsz.² szlovákiai magyar (illetve más kisebbségek esetében az ő nyelvhasználatukra vonatkozó) szócikkeinek ismertetése során is. Ez azért lenne fontos, hogy a magyar kisebbségek tagjai tudatosítsák: 1. nyelvhasználatuknak sajátos stílusértéke van, amely nem rosszabb a sztenderd nyelvváltozaténál, csak bizonyos okokból különbözik tőle, 2. a sztenderd nyelvváltozat elsajátítására szükség van, hiszen ez a nyelvváltozat a nemzeti összetartozás egyik fontos (ha nem a legfontosabb) szimbóluma, emellett pedig kiemelt kommunikációs szerepe van a magyar nyelvközösség egészét tekintve. Azt is meg kell említenünk, hogy az általános és középiskolás diákok a nyelvtanórákat sokkal kevésbé szeretik, mint az irodalomórákat, aminek egyik oka, hogy a nyelvtankönyvek nyelvezete, példaanyaga távol áll a diákok nyelvhasználatától (vö. Verécze 2011), vagyis a tankönyvekben nem találják meg a saját stílusukat.

Elméleti alapvetés

Jelen tanulmányban a szlovákiai magyar, illetve a kárpátaljai magyar 9. osztályos tankönyvek néhány részletét elemzem. Azért választottam ezeket a tankönyveket kiindulópontként, mivel egyrészt bőséges, a kisebbségi magyar nyelvhasználattal kapcsolatos információt tartalmaznak, másrészt pedig összefoglalják a felső tagozat öt évének ismeretanyagát, vagyis nagyban meghatározzák, hogy a diákok milyen ismeretekkel kerülnek be a középiskolába.

A szlovákiai magyar általános iskolákban nem beszélhetünk tulajdonképpeni stilisztikaoktatásról, a stílus kérdései a tankönyvek anyagában más nyelvészeti részterületekkel összefüggésben, általában implicit módon jelennek meg. Ez sajnálatos tény, hiszen:

Ahhoz, hogy a tanulók a kommunikációs helyzetnek, a szövegtípusoknak megfelelő, adekvát stílusban alkossák meg szövegeiket, már egészen kicsi kortól fejleszteniünk kell a stíluskompetenciájukat. Az óvodai nevelési program beszédfejlesztő foglalkozásain is figyelmet kell fordítanunk a gyerekek megnyilvánulásainak stílusára (Lőrincz J. 2015, 96).

Az ukrainai magyar általános iskolai tankönyvekben ugyan találhatóak stilisztikafejezetek, ám bennük – a szlovákiai magyar tankönyvhöz hasonlóan – a stílussal kapcsolatos ismeretanyag más tudományterületek kapcsán is megjelenik.

Vegyük szemügyre először a szlovákiai magyar 9. osztályos tankönyvet (Bolgár–Bukorné 2012)! A 122 oldalas tankönyvben mindössze harminckétszer fordul elő a stílus kifejezés. Ennek fele egy szövegértést fejlesztő olvasmányban – ami a klasszicista stílussal foglalkozik –, a másik fele pedig a fogalmazástanban szereplő stílusgyakorlatokban jelenik meg, ahol a tanulók a levél-, a kérvény- és az életrajzírás stb. néhány jellemzőjét sajátítják el. A tankönyv nem definiálja a stílus fogalmát, a stílusrétegek osztályozásával, jellemzőivel sem foglalkozik, mégis olyan ismereteket közöl, amelyek szorosan kapcsolódnak hozzájuk: „*A levél hangneme, stílusa, megszólítása és aláírása a címzetthez való viszonyunktól függ*” (91). A hivatalos levélre vonatkozóan: „*Stílusa kötött, ki kell zárni belőle minden személyeskedő, érzelmi és hangulati hatást keltő kifejezést*” (93). „*A kérvény szövegének stílusa a hivatalos stílusréteg elemeit hordozza (tárgyilagosság, pontosság, adatok stb.)*” (99). A tömegtájékoztatósi eszközök kapcsán pedig a következőket olvassuk: „*Mivel az újságoknak, folyóiratoknak a tájékoztatás a fő feladatuk, stílusuk is ennek megfelelő. Az újságírói (publicisztikai) stílus nyelvezete a társalgási nyelvre épül, de természetesen választékos és igényes formában*” (111).

A továbbiakban vizsgáljuk meg azokat a tananyagrészeket, amelyekben a stílus kérdései rejtve jelennek meg. A szókészlet eredete kapcsán a tanulóknak többféle feladatot is meg kell oldaniuk, idegen szavak magyar megfelelőit, régi-es szavak ma használt változatait kell megkeresniük. Ezek a feladatok szorosan összefüggnek a szavak stílusértékével: az idegen szavak mint szinonimák, az archaizmusok pedig mint kiveszőben lévő, régies stílusú alakváltozatok jelennek meg bennük.

1. Keressétek meg a következő idegen szavak magyar megfelelőit!

adoptál, aukció, aposztróf, epidémia, epizód, freskó, főnix, frappáns, humusz, horizont, homogén, kabala, kapacitás, kollektív, kollektió, komisszió, lokális, literatúra, lokálpatrióta, liturgia, mandátum, matéria, mauzóleum, narrátor, naiv, navigál, nimbusz, purgatórium, pulpitus, sziluett, szieszta, szkizofrénia, szociológia, teória, uviverzális, vandalizmus (Bolgár–Bukorné 2012, 17).

A fenti feladat érdekessége, hogy tartalmaz néhány olyan szót, amelyeket részben stílusbeli kölcsönszavaknak is tekinthetünk, azaz amelyek ugyan megvannak a magyar sztenderd nyelvváltozatban is, de ott már régies stílusértékűnek számítanak (vö. Lanstyák 2006, 43): a *kollektív* a *kollektíva* alakváltozatoként, a *literatúra* az *irodalom*, a *teória* pedig a *zeneelmélet* szinonimájá-

nak tekinthető a szlovákiai magyar nyelvhasználat bizonyos rétegeiben. Azt is meg kell jegyezni, hogy az értelmezendő lexémák legtöbbször egy átlagos 9. osztályos diák biztosan nem ismeri, így a tanárnak alkalma nyílik arra, hogy például értelmező szótárral dolgozzon (erre a későbbiekben még visszatérek), esetleg az internetet hívja segítségül.

Egy másik feladat megválaszolása során elengedhetetlen a stílus fogalmának definiálása is, hiszen a narrátor és a szereplők elkülönítésén túl az egyes szövegrészek kurziválása egyértelműen az adott kor beszédstílusára hivatott felhívni a figyelmet:

[...]

– *Ezt mondja mindönki* – folytatta Györk. – *De én valék nála, s nem látám.*
– *Az ördögöt nem is lehet látni, csak ű láti* – kiabált egyre hevesebben Vajka, s kavicsokat rugdosott izgalmában. – *De igazhitű kresztyén nem megyen Majs apához, mert elkárhozik. És te nem es vagy igazhitű kresztyén. Nem es valál nála. Csak mondog.*

[...]

6. Ha figyelmesen elolvastátok a fenti részletet, akkor rájöttök arra is, hogy miben különbözik a szöveg dőlt betűkkel kiemelt része a többi résztől. Indokoljátok meg, hogy miért volt erre a megkülönböztetésre szüksége az írónak! (Bolgár–Bukorné 2012, 19).

A feladat jól szemlélteti, hogy:

A szövegek általában a jelenkori nyelvhasználatot jelenítik meg, de fontos, hogy az elmúlt korok nyelvéllapotát szemléltető szövegekre is legyenek példák a tankönyvekben. Stilisztikai szempontból a törzsszöveg általában a köznyelvi és a tudományos stílus jegyeinek valamiféle ötvözetét mutatja, az ún. didaktikai-pedagógiai stílust képviseli, ugyanakkor a példaszövegeknek szükségszerűen meg kell jeleníteniük a teljes magyar nyelvhasználat különféle stílusrétegeit, stílusváltozatait (Antalné 2017, 34).

A fenti tankönyvi szöveg már részben átvezet bennünket egy másik anyag-részhez, hiszen a szereplők régies nyelvhasználatának fontos elemei a nyelvjárási kifejezések is:

A szókészlet csoportosításának egyik szempontja lehet, hogy a nyelvet beszélők **az ország mely részén élnek** – vagyis földrajzi elhelyezkedésük. Az egy-egy földrajzi jellemző nyelvváltozatot **nyelvjárásnak**

nevezzük. A szavakat az egyes területeken a köznyelvtől eltérő módon használják. Ez a különbözőség lehet csupán kiejtésbeli módosulat, de lehet egy teljesen különböző, más területeken teljesen ismeretlen szó is.

[...]

Szlovákia területén három magyar nyelvjárás ismert:

dunántúli (ez a csallóköziek nyelvjárása)

palóc (a Vág/*Váh* folyótól a Hernád/*Hornád* folyóig)

északkeleti (Szlovákia legkeletibb része) (Bolgár–Bukorné 2012, 21).

A tankönyv kiemeli, hogy a nyelvjárásokban vannak olyan szavak, amelyeket a köznyelvtől eltérő módon használunk, az eltérés pedig lehet kiejtésbeli (alaki tájszók/alakváltozatok) vagy teljes hangalaki (valódi tájszók/szinonimák). A pedagógusnak célszerű utalnia arra, hogy mindkét esetben stílusbeli eltéréssel is számolni kell. A tankönyv felsorolja továbbá azt a három magyar nyelvjárás régiót is, melyek átnyúlnak Szlovákia területére. A tanár ennek kapcsán a tanulókkal gyűjtethet az adott régióknak megfelelő tájszavakat, és csoportosíthatja azokat a fenti alaki és jelentésbeli kritériumok alapján, ugyanis:

A nyelvjárásias szóhasználat, a nyelvjárás jellegzetességek megjelenése még napjainkban is a kisebbségi nyelvhasználat egyik fontos jellemvonása. A nyelvjárás jelenségek oktatása mégis legalább két okból jelent nehézséget kisebbségi környezetben: 1. a nyelvjárások kodifikációjának részlegessége (pl. a hangtani változások mennyiségi és minőségi leírásának nehézségei), 2. a nyelvjárás attitűd. [...] A közoktatásban a nyelvjárások általános ismertetésén kívül nagyon fontos lenne a saját nyelvjáráshoz való pozitív viszony kialakítása is, amelyet a diákok által jól ismert és naponta használt nyelvjárás kifejezések és köznyelvi megfelelőik nyelvtanórán való ismertetésével lehetne elősegíteni (Lőrincz G. 2017, 111).

A nyelvjárásokkal kapcsolatban jelenik meg a szlovákiai magyar nyelvváltozatok néhány olyan lexikai eleme is, amelyek kölcsönzés útján kerültek be a nyelvhasználatba. Ez a látszólagos szemléletváltás azért hasznos, mert jól mutatja, hogy a kisebbségben élő magyarság egyszerre két- és kettősnyelvű, azaz jellemző rá a kódváltás és kódkeverés is:

A kódválasztás, a kódváltás és a kódkeverés fogalma gyakran egybemosódik, a jelenségek nincsenek egymástól eléggé pontosan elválasztva. Főleg a két-, illetve többnyelvű helyzetekben alkalmazzák e terminu-

sokat, jóllehet e jelenségek jól alkalmazhatók egynyelvű környezetben, azonnyelvi változatok – stílusok, regiszterek, dialektusok – vizsgálatakor is (Rajslí 2011, 108–109).

A kölcsönszavakhoz kapcsolódó feladat szövegéből kiderül, hogy a tankönyvszerzők ezeket a lexikai elemeket helytelenítik:

Elgondolkoztatok-e már azon, miért néznek ránk értetlenül az eladók bármelyik magyarországi boltban, ha „*tyepláki szúpravát, kofolát, horcsicát, párkit, cselenkát, hranolkit, zmiziket, szpacákot, rukszákot*” stb. kérünk, vagy az autóbuszon kijelentjük, hogy nincs „*preukazunk, preukázskánk*”?

2. Keressetek hasonló szavakat, melyeket a környezetetekben helytelenül használnak, majd írjátok le helyes magyar megfelelőjüket! (Bolgár–Bukorné 2012, 22).

Ez a szemléletmód egyértelműen nyelvművelői hatást tükröz:

A nyelvhelyességi kérdések a nyelvi problémák egyik jellegzetes csoportját alkotják; egyik jellemzőjük, amely elkülönítésük alapjául is szolgál, az, hogy *problémaként való megjelenésükben fontos szerepük volt a nyelvművelőknek*; nyelvművelői beavatkozás nélkül valószínűleg ezeknek csak egy része vált volna nyelvi problémává (Lanstyák 2014, 60).

A nyelvművelés káros hatásai közé tartozik, hogy nyelvi ideológiákat hoz létre, melyek közül a tankönyvekben legtöbbször az ún. defektivizmussal találkozunk:

...a defektivizmus mint nyelvi ideológia arra szolgál, hogy a beszélőkel elhitesse, ill. természetessé, magától értődővé tegye számukra azt a gondolatot, hogy az általuk használt nyelvi formák közt vannak olyanok is, amelyek károkat okoznak „a nyelvnek”. Az ilyenek megérdemlik, hogy „halálra legyenek ítélve”, s ki legyenek szorítva „a” nyelvből, vagy ha ez nem megy, legalább „a” nyelv „előkelőbb” változataiból, mindenekelőtt a standardból (Lanstyák 2010, 120).

A szlovakizmusokat elítélő feladat kapcsán újra utalnom kell az értelmező szótárakra, pontosabban a 2003-ban megjelent ÉKsz.²-re. Az ÉKsz.²-ben 104 önálló és 8 utaló szlovákiai magyar vonatkozású szócikk található (vö. Lanstyák 2004, 168), melyek legtöbbször közvetlen kölcsönszó. Éppen ezért a

szótár megírásának munkálatai közben az okozta az egyik legnagyobb problémát, hogy ezek a szavak (illetve a többi határon túli magyar kisebbség által használt kifejezések) milyen stílusminősítést kapjanak:

A (stílus)minősítési rendszer a magyarországi értelmező szótárakban erősen kötődik a „hagyományos”, egyközpontú normához viszonyító felfogáshoz. A Ht-lista azonban a gyűjtés és feldolgozás jellegéből adódóan a szavak helyi használati értékét állapítja meg stílusminősítésként. Egyáltalán nem biztos tehát, hogy pl. a bizalmas minősítés ugyanazt jelenti e két rendszerben. [...] A stílusminősítések értékének nem azonos voltát a szótárszerkesztő lelkiismerete nehezen vállalja, de a használó számára adott kép is bizonytalan vagy megtévesztő, nem is beszélve arról, hogy a használatot megnehezítik a túlzásúfolt, nehezen dekódolható adathalmazok (Eöry 2007, 30).

A határtalanítással kapcsolatos vélemények mind a magyarországi, mind a határon túli szakemberek körében megoszlanak. Többen nem helyeslik, hogy szlovák, román stb. szavak kerültek/kerülnek be a különböző szótárakba, nyelvészeti kiadványokba, mivel szerintük azok nem gazdagítják, hanem beszenyyeznek a magyar nyelvet:

Minden tanult, a nyelvészethez valamit is értő embernek ugyanis tudnia illik, hogy az értelmező szótárakba nem aszerint válogatják össze a szavakat, jelentéseket, szókapcsolatokat, hogy azok egyáltalán előfordulhatnak-e a nyelvben, vagy nem. Ezek a szótárak terjedelmüknek megfelelően bővebben vagy szűkebben a nyelv fontosabb szó- vagy jelentésállományát, szókapcsolatait közlik. Természetesen a fontosági szempont alapján kimaradó szavak használatát sem tiltja senki. Ami pedig az utódállamokban élő magyar kisebbségek sajátos elemeit (szavait, jelentéseit, szókapcsolatait) illeti, azokról mi, nyelvészek és nyelvművelők is sokáig azt szerettük volna hinni, hogy csak helytelen és ideiglenes nyelvhasználati jelenségek. Nem akartuk ezeket a nyelvi elemek közé sorolni, hiszen a mi magyar nyelvünkötől idegenek voltak, s ma is azok. De előbb-utóbb rá kellett döbbernünk: ezeket nem tudjuk teljesen kiszorítani a használatból (Jakab 2005, 65).

A diákok már ötödik osztályban megismerkedtek a szótárakkal, köztük az ÉKsz.²-vel is, illetve a benne található szócikkek felépítésével. Célszerű, ha a tanár a kölcsönszavakkal foglalkozó feladatnál további szlovákiai magyar

vonatkozású szócikkeket is kerestet a tanulókkal. Ezt azért tartom fontosnak, mert ez a korosztály még nem feltétlenül társít megbélyegző stílusminősítéssel a nyelv különböző nyelvváltozatainak elemeihez, feltéve, ha a magyartanár nem ilyen szemléletet közvetít. A későbbiekben (főleg) a preskriptív szemléletű nyelvtanítás következtében a nem sztenderd nyelvi elemeket a tanulók már „helytelen”, „csúnya” minősítésekkel illetik, ami kiterjedhet akár saját anyanyelvváltozatuk egészére is. A kisebbségi nyelvhasználat jellegzetességeinek korai megismertetése azonban elősegítheti, hogy a kisebbségi nyelvhasználók felnövekvő generációi pozitívan vélekedjenek saját nyelvhasználatukról, tudatosítva azt is, hogy minden nyelvváltozatnak megvan a maga helye a nyelvi kommunikációs folyamatban: a nyelvjárási és kontaktushatást tükröző lexémák az informális, a sztenderd kifejezések pedig a formális stílusú megnyilatkozások során adekvátak. Arra a jelenségre is érdemes azonban felhívni a tanulók figyelmét, hogy kisebbségi helyzetben – mintegy válaszreakcióként a sztenderdet használó magyarországi beszélők vélt vagy valós megbélyegzésére – gyakran a köznyelvi beszélőket stigmatizálják, mivel beszédüket más stílusúnak – finomkodónak, finnyásnak stb. – érzik (vö. Sólyom 2012, 78).

Az ÉKsz.² szlovákiai magyar vonatkozású szócikkei a 9. osztályos jelentéstani ismétlés kapcsán is felhasználhatóak, ugyanis néhány poliszém lexéma jelentéstartománya a szlovákiai magyar nyelvhasználatban tágabb, mint a magyarországban. Ilyenek a *málna*, amelynek a szlovákiai magyar nyelvhasználatban nemcsak ’gyümölcs’, hanem ’üditőital’, a *bejárat*, amelynek nemcsak ’bemeneti nyílás’, hanem ’lépcsőház’, valamint az *akció*, amelynek nemcsak ’árleszállítás’, hanem ’rendezvény’ jelentése is van. Ezekkel a lexémákkal kapcsolatban is érdemes felhívni a tanulók figyelmét a stíláriis eltérésekre.

Végül pedig szólnom kell a diákszlengről mint az ifjúság sajátos nyelvhasználatáról. Ennek a nyelvváltozatnak a kapcsán a stílus tágabb értelemben jelenik meg, hiszen a szerzők (bár a fentiekhez hasonlóan csak közvetve) a nyelvhasználati stílus mellett utalnak az öltözködési és a viselkedési stílusra is.

A fiatalok mindig is törekedtek a másság kifejezésére – mindezt tették és teszik öltözködésükkel, viselkedésükkel és szóhasználatukkal is. Az ifjúsági nyelv szavai általánosan elterjedt szavak és szókapcsolatok, amelyeket egy adott korcsoport használ. Ez a nyelvezet rendkívül **kreatív, játékos, humoros és képszerű**. Jellemző rá továbbá a rövidítésre való törekvés (*suli, diri, foci, igi, kori, prof, tancsi, dogá*), valamint a **meghökkentés** és a **figyelemfelkeltés** is (Bolgár–Bukorné 2012, 27).

Az ifjúsági nyelvhez kapcsolódó feladatban a tanulóknak különböző, a diákság által használt szavakat kell gyűjteniük, amelyek között megjelenhetnek szlovákiai magyar vonatkozásúak is: *zsuvi* 'rágógumi', *tyepi* 'melegítő', *intri* 'kollégium', *zmizik* 'hibajavító filctoll', *örökiró* 'golyóstoll'. A felsorolt közvetlen kölcsönszók közös jellemzője (a *zmizik* kivételével), hogy rövidített alakváltozatai a szlovák nyelvi megfelelőiknek (*zsuvacska*, *tyepláki*, *internát*), vagyis a diáknyelv egyik jellemző szóalkotási módja – a szórövidítés – alapján jöttek létre. A felsorolt közvetlen kölcsönszók mindegyike megtalálható az ÉKsz.²-ben, így a diáknyelv kapcsán a tanulók a szlovákiai magyar nyelvhasználat sajátos stílusának egyszerre több jellemzőjével ismerkedhetnek meg.

A továbbiakban vizsgáljuk meg az ukrainai magyar 9. osztályos tankönyvet (Perdukné–Braun 2009)! Ennek a könyvnek a 248 oldalán nyolcvankétszer fordul elő a stílus kifejezés, negyvenegyszer a stilsztika fejezetben. A tankönyv bevezetőjében, az 5. oldalon, találunk egy rövid olvasmányt, amely az anyanyelv sokszínűségére hívja fel a tanulók figyelmét az egyik kárpátaljai magyar közösség nyelvhasználatának bemutatásán keresztül. A rövid szöveg több tájszót is tartalmaz – *fecskepete* (szeplő), *kaszabirick* (tőzike), *lepityke* (lepke), *karalánc* (gyermekláncfű), *surjáng* (vessző), *zadógfá* (hársfa) –, amelyek kapcsán a tanár rámutathat a szavak és sztenderd megfelelőik eltérő stílusértékére is. Az olvasmányhoz több feladat kapcsolódik, az egyikben a tanulóknak a felsorolt szavak saját nyelvjárásukbeli megfelelőit kell megkeresniük. A tanár megemlítheti továbbá az ÉKsz.²-ben megjelenő 34 kárpátaljai magyar szócikket (vö. Beregszászi–Cserniczkó 2004, 137–8) is, így utalva arra, hogy az ukrainai magyar nyelvhasználatban nemcsak tájszavak, hanem kölcsönszók is előfordulnak, melyeknek szintén megvan a maguk használati köre, sajátos stílusértéke.

A tankönyv szakszerűen felsorolja a beszélt nyelvi stílus jellemzőit, ám velük kapcsolatban tesz egy érdekes megjegyzést:

A beszélt nyelvi szövegek lazábbak, szerkesztésük szabálytalanabb, mint az írott szövegeké. Gyakoriak bennük a nyelvhelyességi hibák.

Az írók főként jellemzés és a reális ábrázolás céljából élnek a társalgási stílus adta hatáskeltő elemekkel (Perdukné–Braun 2009, 40).

A nyelvhelyességi hibákra vonatkozó megjegyzés azért érdekes, mert szemléltetésképp – kissé meglepő módon – egy szépirodalmi műből származó nyelvjárási szövegrészletet közöl:

- A gyereket ki köll hozni – mondta Rózsa Sándor.
- Ki? A gyereket?

- Az öcsémet.
  - Az öcsédet?
  - Szögedrül.
  - Szögedrül?
  - A tömlöcbül.
  - A várbul? – döbrent meg Török Samu.
  - Csak a városrul.
  - Úgy. A városrul...
- Hallgattak.

Akkor Török Samu kezdte: – A városrul löhet.

Móricz Zsigmond

(Perdukné–Braun 2009, 41).

A nyelvjárási szövegek bizonyos szempontból valóban felfoghatóak beszélt nyelvi megnyilatkozásokként, bár az effajta megközelítésmód kissé szokatlan. A tanárnak azt azonban mindenképpen hangsúlyoznia kell, hogy bár a fenti szövegrészlet a sztenderd szempontjából tele van „nyelvhelyességi hibákkal”, de a nyelvjárási „normának” minden szempontból megfelel. A szövegrészlet kapcsán a tanulóknak azt is tudatosítaniuk kell, hogy a nyelvjárási beszédmódnak sajátos stílusértéke van. A tankönyv egy későbbi fejezetben egyetlen feladat erejéig még visszatér a nyelvjárásokhoz: a diákoknak tíz tájszót kell gyűjteniük saját dialektusukból. Ennek a feladatnak az érdekessége, hogy az idegen szavakkal foglalkozó tanegységben kapott helyet, ugyanis a tankönyvszerzők a nyelvjárási és az idegen szavakat egyaránt a köznyelvi lexémák szinonimáiként kezelik. Ennél a feladatnál szintén érdemes utalni a szinonimák eltérő stílusértékére.

A kisebbségi nyelvhasználat kapcsán a tankönyv megemlíti a nyelvromlás és nyelvvesztés fogalmát is, és szemléltetésképpen néhány kárpátaljai 3. osztályos tanuló fogalmazásaiból idéz:

Ekkor kezdett érteni a szakács az állatok beszédjét.

A szakács felültette királylány a lovára.

A boszorkány átváltozott sárkányba.

Az öreg nagyapó nagyon mérgeződött a szép lányról.

A boszorkány átvarázsolta magát egy öreg bábikára.

A bokor közt ült egy gólya.

A királyfi volt nagyon gazdag.

A királyfi megkérte feleségül a szép királylányt.

Még ma is élnek, ha nem meghaltak (Perdukné–Braun 2009, 15).

A mondatokhoz feladatok is kapcsolódnak, amelyek közül jelen esetben kettő érdemel figyelmet: *Milyen nyelvi vétségeket fedezettél fel a 3-os dolgozatokból idézett mondatokban? Melyik nyelv hatása mutatható ki a kisiskolások írott nyelvében? Válaszodat bizonyítsd!* Kétségtelen, hogy több példában is egyértelműen érződik az ukrán nyelv hatása, ám néhány esetben nem feltétlenül ez okozza a gondot: a határozott és határozatlan ragozás (*kezde/kezdté*) vagy az egyes és többes szám (*bokor/bokrok*) felcserélése ennyi idős korban valószínűleg még sok anyaországi kisiskolásnak is gondot okoz. Ennél a feladatnál a tanárnak arra is rá kell mutatnia, hogy a kontaktushatás elsődlegesen nem nyelvtani, hanem szókészleti szinten jelentkezik, ennek kapcsán pedig ismételten utalhat az ÉKsz.²-ben megjelenő kárpátaljai vonatkozású szócikkre. A tanulóknak azt is tudatosítaniuk kell, hogy bár a fenti mondatok az egynyelvűség szempontjából valóban nyelvi „vétségként” értelmezhetőek, ám a kétnyelvűség szemszögéből egy természetes jelenség eredményének számítanak:

Két nyelv szoros együttéléséből, a mindkét nyelvet (valamilyen szinten) ismerők számának megnövekedéséből számos természetes, így kiküszöbölhetetlen következmény származik mind a kétnyelvű beszélőközösség egyes beszélőit, mind a közösséget illetően. E következmények kialakulásának pszichés alapja az, hogy a beszélők az általuk ismert nyelveket (akár kettőről, akár többről van szó), mentálisan nem mindig tudják elszigetelni egymástól, ezért ezek folyamatosan kölcsönhatásban állnak (Sándor 1995, 126).

Befejezés

Befejezésképpen szeretném leszögezni, hogy az iskola feladata a kisebbségi közösségekben is mindenkor a sztenderd nyelvváltozat elsajátíttatása, amit azonban célszerű lenne a diákok saját nyelvhasználatából vett (nyelvjárási, diáknyelvi, illetve a kétnyelvűség hatására kialakult) példák segítségével kialakítani úgy, hogy mindegyik nyelvváltozatot a maga teljességében sajátítsák el, és mindig a kommunikációs helyzet függvényében használják azt. Ahhoz azonban, hogy a magyar kisebbségek elfogadhassák saját stílusukat, az anyaországi beszélőközösség tagjainak is tudatosítaniuk kellene, hogy bár a határon túli magyarság nyelve részben eltér az övékétől, használói mégis a magyar nyelvközösség teljes értékű tagjai.

Irodalom

- Antalné Szabó Ágnes. 2017. A tankönyvi szövegek kreatív és interaktív feldolgozása. In *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései. A Variológiai Kutatócsoport 7. Nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai*, szerk. Lőrincz Julianna–Simon Szabolcs. 32–47. Komárom: Selye János Egyetem.
- Beregszászi Anikó–Cserniczkó István. 2004. Kárpátaljai szójegyzék. (Az ÉKsz.²-ben megjelent kárpátaljai szavak és szójelentések.) In *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. 137–138. Ungvár: PoliPrint.
- Eöry Vilma. 2007. Határtalanítás a magyarországi szótárakban. In *Nyelv, nemzet, identitás I. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai*, szerk. Maticsák Sándor. 27–32. Budapest–Debrecen: Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság.
- Jakab István. 2005. Eretnek gondolatok a megújított Magyar értelmező kéziszótár lapozgatása közben. *Irodalmi Szemle* (3): 63–69.
- Lanstyák István. 2004. Szlovákiai magyar vonatkozású szócikkek a Magyar értelmező kéziszótár átdolgozott kiadásában. In *Tanulmányok a kétnyelvűségről II.*, szerk. Lanstyák István–Menyhárt József. 166–211. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Lanstyák István. 2006. A kölcsönszavak rendszerezéséről. In *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról*. 15–56. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István. 2010. Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia. In *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában*, szerk. Beke Zsolt–Lanstyák István–Misad Katalin. 117–145. Pozsony: Stimul.
- Lanstyák István. 2014. *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák*. Pozsony: Koménusz Egyetem.
- Lőrincz Gábor. 2017. A Czuczor–Fogarasi-szótár csallóközi tájszavainak felhasználhatósága a szlovákiai magyar anyanyelvoktatásban. In *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései. A Variológiai Kutatócsoport 7. Nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai*, szerk. Lőrincz Julianna–Simon Szabolcs. 111–123. Komárom: Selye János Egyetem.
- Lőrincz Julianna. 2015. A stilisztikai terminológia a szlovákiai magyar anyanyelv-könyvekben. In *A tudományoktól a művészetekig. Az Eszterházy Károly Főiskola Bölcsészettudományi Karának válogatott tanulmánygyűjteménye a Magyar Tudomány Ünnepe 2014-es előadásaiból*, szerk. Zimányi Árpád. 96–103. Eger: Liceum Kiadó.
- Rajslí Ilona. 2011. Kódváltás a vajdasági magyarok nyelvhasználatában. *Hungarológiai Közlemények* (4): 108–120.
- Sándor Klára. 1995. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. *Régió* (4): 121–148.
- Sólyom Réka. 2012. Vajdasági magyar nyelv és stílus. A vajdasági magyarnyelv-használat sajátosságai napjainkban. *Hungarológiai Közlemények* 13 (1): 31–41.
- Verécze Viktória. 2011. *Nyelvtanítás – társas-kognitív nyelvészeti alapon*. Budapest: Záródolgozat. Kézirat.

Vizsgált tankönyvek

Bolgár Katalin–Bukorné Danis Erzsébet. 2012. *Magyar nyelv az alapiskola 9. osztálya és a nyolcosztályos gimnázium 4. osztálya számára*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Perdukné Lator Ilona–Braun Éva. 2009. *Magyar nyelv. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 9. osztálya számára*. ЛББІВ: »СВІТ«.

A FEW WORDS ON TEACHING ‘STYLISTIC’ VARIETIES OF HUNGARIAN AS A MINORITY LANGUAGE

It is a well-known fact that bilingualism and diglossia are both simultaneously characteristic for communities using variants of Hungarian as a minority language. This can be most notably seen in their use of vocabulary. Nevertheless, with a few exceptions, neither majority nor minority Hungarian language teaching pays due attention to this phenomenon; and when it does, it does it in a condemning or stigmatising way. Regrettably, textbooks also follow this trend, that is, language use differing from the standard is stigmatised and considered norm-breaking, which is very harmful for both majority and minority language users. The aim of this paper is to analyse parts of two minority Hungarian textbooks where bilingualism and diglossia are treated regarding aspects of style - either explicitly or implicitly. By this, the paper draws attention to possibilities that may help, at least the minority Hungarian communities, to be more acceptable of their own language use.

Keywords: style, textbook, education, bilingualism, Hungarian minority languages

O IMPLEMENTACIJI „STILOVA” MANJINSKIH JEZIČKIH VARIJETETA U NASTAVI

Poznato je da su jezičke zajednice koje koriste manjinske varijetete mađarskog jezika dvojezične te da osim tog teritorijalnog varijeteta govore i standardni jezik, što se pretežno manifestuje na nivou leksike koju oni upotrebljavaju. Uprkos tome – uz neke izuzetke – ni većinska ni manjinska nastava maternjeg mađarskog jezika se ne bavi ovom pojavom na adekvatan način: ako je i dotiču, to čine na način da se takva upotreba jezika stigmatizuje, osuđuje. To se odražava i na stavove koji se nalaze u udžbenicima, jer se i u njima stigmatizuje upotreba jezika koja odstupa od standarda, karakterišući tu pojavu kao povredu jezičke norme. Takav stav je štetan i što se tiče većinske ali i manjinske upotrebe jezika. Cilj ovog rada je da uzimajući u obzir stilističke aspekte analizira one delove manjinskih udžbenika iz maternjeg jezika koji se – na eksplicitan ili implicitan način – bave dvojezičnošću i upotrebom teritorijalnog varijeteta jezika, te da na taj način skrene pažnju na mogućnosti koje mogu pomoći da manjinske mađarske jezičke zajednice budu tolerantnije prema upotrebi svog jezika.

Кljučne reči: stil, udžbenici, nastava, dvojezičnost, mađarski jezik kao jezik manjine

ETO: 81'374.822
811.511.141
811.163.41
DOI: 10.19090/hk.2018.2.112-126

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

LEHOCKI-SAMARDŽIĆ Ana

Josip Juraj Strossmayer Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Eszék, Horvátország
alehocki@ffos.hr

A SZAKFORDÍTÁS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI A HORVÁT–MAGYAR NYELVI ÉS KULTURÁLIS KONTEXTUSBAN

Methodological Issues in Specialised Translation in the
Croatian-Hungarian Linguistic and Cultural Context

Metodološka pitanja stručnog prevođenja u hrvatsko-mađarskom
jezičkom i kulturološkom kontekstu

A tanulmány az eszéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék Szakfordítás című kurzusán alkalmazott módszereket mutatja be, a fordítandó szövegek kiválasztásának elveit és módszereit, amelyekkel a szakfordítások elkészítését megnehezítő kódkeverés és nyelvi interferencia nemcsak kezelhető, hanem a hallgatók előnyére is fordítható. A tanítási módszerek alkalmazási lehetőségei sokszor a tanár felkészültségén, de a hallgatók fordítói kompetenciáján is múlnak. Külön kihívást jelent a kétnyelvű hallgatók oktatása, akiknek az anyanyelve a magyar nyelv helyi változata. A dolgozat elsősorban a fordítási folyamatot megnehezítő, a kétnyelvűség és a nyelvi interferencia okozta jelenségekre összpontosít, valamint azok áthidalására az órán alkalmazott tanítási módszerek segítségével.

Kulcsszavak: a fordítás módszertana, szakfordítás, magyar–horvát kontaktusjelenségek, kétnyelvűség, kódkeverés

„Minden fordítónak szinte újra kell felfedeznie a szakmát”
(Klaudy 2007b, 229).

Bevezetés

Az alkalmazott fordítástudomány egyik kiemelkedő és egyre fontosabb területe a fordításoktatás. Az elmúlt évtizedekben a jó szakember képzése az alkalmazott fordítástudomány központi kérdésévé vált, elsősorban az Európai Unió többnyelvű működése miatt. Napjainkban már specializáltak a fordításoktatás módszertanával foglalkozó szak- és tudományos konferenciák, valamint specializált folyóiratok is léteznek, ezzel is hangsúlyozva e tudományág fontosságát (Klaudy 2007b, 230).

A horvát felsőoktatásban a fordítóképzés kétféleképpen lehetséges; a bölcsész MA nyelvszakokon diszciplináris, tanári és fordítói szakok között lehet választani, valamint posztgraduális szinten két féléves specializáció után (60 ECTS pont teljesítésével) konferenciatolmács specializációt (Zágrábi Egyetem, Posztgraduális Képzések Központja) vagy fordító specializációt angol és német nyelvből (Rijekai Egyetem, Bölcsészettudományi Kar) szerezhethet a hallgató.

Amikor 2007 őszén az eszéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék megnyitotta kapuit, a fordítást az ún. bölcsész fordítóképzés¹ formájában oktattuk. Eгészen 2013-ig olyan szakembereket képeztünk, akik segíthetik a magyar civil szervezetek működését, és biztosíthatják a magyar közösség fennmaradását, amire a későbbi MA Kommunikáció program tanterve is épült (lásd a Magyar Nyelv és Irodalom MA szak kommunikológus szakirány programját a www.ffos.hr honlapon). Az így meghatározott célok között a fordítóképzés is megtalálta a helyét, ugyanis ezeknek a szakembereknek nemcsak fordítani kell tudniuk (a Szakfordítás című kurzuson tanultak segítségével), hanem horvát és magyar nyelvtudásuknak is tárgyalóképes szinten kell lennie (a Szakkommunikáció és a Beszédgyakorlat című kurzusoknak köszönhetően), és ilyen módon a magyar közösség és a horvát többség között nyelvi és kulturális tolmácsként is dolgozhatnak.

A jelenlegi MA Kommunikáció programon belül fordítást is tanulnak a hallgatók. Négy félév alatt lehetőségük van megismerkedni a fordítás elméletével (15 P² és 15 S³), műfordítást (45 S) és szakfordítást (45 V⁴) is tanulhatnak.

¹ Olyan bölcsészképzés, amelyen bizonyos fokig lehetséges a fordítói kompetenciák fejlesztése, fordítói ismeretek elsajátítása, de alapjában ezek diszciplináris bölcsészképzések.

² Előadás (óraszám)

³ Szeminárium (óraszám)

⁴ Gyakorlat (óraszám)

A fordítás témájához még a Horvát–magyar kontrasztív nyelvészet (15 P és 15 S) és a Horvát–magyar komparatiztika a fordítás kontextusában (15 P és 15 S) című kurzusok is kapcsolódnak. Ez összesen 45 óra előadást, 90 óra szemináriumot és 45 gyakorlati órát jelent. Ha ezt a fent említett rijekai és zágrábi egyetem képzéseivel hasonlítjuk össze, azt láthatjuk, hogy az eszéki magyar MA szakon a fordítást ugyanakkora óraszámmal (180 óra), de kevesebb pontot érő (összesen 15 ECTS kreditpont) keretben tanítjuk, mint a többi nyelv és irodalom bölcsész – fordító szakon. Annak ellenére, hogy viszonylag magas a fordítást gyakorló és ahhoz kapcsolódó óraszám, mégis több az elméleti tartalom, ami nem kapcsolódik szorosan a fordítástechnikához. Az elméleti órák tartalma egészen csekély arányban érinti a szakfordítás elméletét, leginkább a fordítás filozófiai és filológiai hátterével foglalkozik.

Mit és hogyan tanítani szakfordítás órán?

Klaudy Kinga már negyven évvel ezelőtt (l. Klaudy 1977) felvetette azokat a problémákat, amelyekre azóta sem lehetett egységes megoldást találni:

[...] lehet-e és hogyan lehet fejleszteni a fordítói készségeket? Lehet-e meghatározott idő alatt (30, 60 vagy 120 óra) mérhető eredményt elérni? Hogyan épüljön fel a tananyag: (1) különböző típusú és nehézségű szövegek köré, (2) fordítástechnikai témák köré, (3) a fejlesztendő készségek köré? (Klaudy 2007b, 229).

E kérdések megválaszolását a csoport összetétele is megnehezíti, mert különböző szintű nyelvtudással érkeznek hozzánk a hallgatók. Sokaknak a magyar a C nyelv, de mindig akad egy-két anyanyelvi beszélő is a csoportban, akiknek viszont az anyanyelvük a helyi magyar nyelvváltozat, a domináns vagy az A nyelvük pedig a horvát. Anyanyelvi kétnyelvűségük egyértelműen előnyt fog jelenteni, de fordítói szempontból sokszor hátránynak is minősíthető. Az ilyen körülmények között dolgozó tanárnak különböző tanári és fordítói, illetve a fordítást oktató tanári kompetenciákkal kell rendelkeznie, amit mindenképpen a helyi nyelvhasználat ismeretével is ki kell egészíteni, hogy a kétnyelvűségből eredő nehézségek kezelhetők legyenek. Bár a hallgatók anyanyelve magyar, a mély nyelvtudásuk⁵ nem alakult ki (Lehocki-Samardžić 2012, 77), és ezt feltétlenül pótolni kell, amire a BA szinten és az MA program nyelvi és nyelvészeti

---

⁵ A mély nyelvtudás szintje a nyelvi kompetencia legmagasabb szintje, amit a grammatika tanításával és a szókincsbővítési gyakorlatokkal lehet csak elérni.

kurzusain van lehetőség. A nyelvtudás szintje nemcsak a természetes kétnyelvű hallgatóknál jelenthet gondot, mivel „az alapképzésben a hallgatóknak nincs meg a nyelvi közvetítéshez szükséges megfelelő szintű nyelvtudása, tárgyi tudása, tapasztalata, intelligenciája” (Klaudy 2007a, 221), ezért külön figyelmet kíván az átadandó tartalmak tervezésében. Rendkívül fontos a helyi nyelvváltozat dominanciája miatt kialakuló nyelvi nehézségeket helyesen és óvatosan kezelni, hogy ebből ne alakuljanak ki újabb gátlások (Lehocki-Samardžić 2015, 98), és inkább az egyéni adottságokra épülő fordítói készségek (l. Fáber 2009) fejlesztésére összpontosítani a jó szakember eredményes képzése érdekében.

A nyelvészet fontossága a fordítás oktatásában

A „kódkeverés/nyelvkeverés természetes és univerzális jelensége a kétnyelvű verbális viselkedésnek” (Borbély 2014, 67), a fordítói szakma viszont az illet nem tűr(het)i. Ennek okát már nem nyelvészeti teóriákban kell keresni, hanem a helyzetet vállalkozói szemmel kell vizsgálni. A fordítói munka végeredménye egy olyan szöveg megfogalmazása, ami a legnagyobb mértékben követi a forrásnyelven megfogalmazott szöveg értelmét, annak minden fontos adatát tartalmazza, és a szöveg mélystruktúráit is helyesen értelmezi. Ezzel együtt teljesen érthető egy anyanyelvi beszélő számára, és természetesnek is tűnik neki, tehát a fordítói munka végeredményeként a fordítónak a nyelvi interferencia minden káros hatásától mentes szöveget kell megalkotnia. Egy jól megtervezett fordítói képzés, amely a képzés alsó szintjein elsajátított kontrasztív nyelvészeti ismeretekre alapoz, kezelhetővé teheti a nyelvi interferenciával járó gondokat a fordítói munka mindennapjai során. A nyelvi és nyelvészeti tartalmak tanítását és elsajátítását a képzés alsó szintjein központi helyre kell állítani a fordítás-oktatás tervezésében, mert „a fordító- és tolmácsolás ott kezdődik, ahol a nyelvvizsga befejeződik” (Klaudy 2007a, 221).

A fordítók nyelvészeti képzése vállalkozói szempontból is hasznosítható, ugyanis a gyakorló fordító megfelelő nyelvészeti tudással felvértezve megin-dokolhatja munkája produktumának a minőségét (vö. Klaudy 2007a, 225–226). Mivel munkájának fő eszköze a nyelv, ezért tökéletesen ismernie kell annak

---

⁶ A természetes kétnyelvű hallgató az, aki nem iskolában vagy más ilyen jellegű intézményben tanulja a két nyelvet, hanem a közvetlen környezetéből – leginkább a két nyelvet beszélő szülőtől – természetes módon sajátítja el a két nyelvet. A szerzett kétnyelvű hallgató az, aki iskolában vagy más hasonló jellegű intézményben a két nyelvet idegen nyelvként tanulja. A tanszékünkön tanuló hallgatók a magyar és a horvát nyelv természetes kétnyelvű beszélői, akiknek anyanyelve a magyarnak egy helyi nyelvváltozata.

működését, amivel egyszerűen minőségesebb szövegeket hozhat létre, ugyanakkor vállalkozói szemmel vizsgálva ő maga lehet záloga munkája minőségének, valamint saját és mások munkáját is megfelelően értékelheti.⁷

A szakfordítás órán alkalmazott módszerek és feladattípusok

Szinte utánozhatatlanok azok a helyzetek, amelyeket egy fordító a mindennapjaiban átél. Különböző személyiségekkel találkozik, különböző igényekkel és kívánságokkal „zsonglőrködik” naponta. „A valódi fordítás oktatásának legnagyobb paradoxona, hogy az oktatási szituáció önmagában lehetetlenné teszi a valódi fordítást” (Klaudy 2007b, 231). Mégis éppen ez lesz a fordítási órák legnagyobb és elsődleges feladata, hogy utánozzák a fordítási szituációkat, ezért csak olyan taníthatja a fordítást, aki maga is rendszeresen fordít.

Daniel Gile-re hivatkozva Klaudy Kinga (2007b, 232) eredmény- és fordításközpontú megközelítésről beszél. Gile szerint a hagyományosnak nevezett módszer, amikor a tanár hibákat javít, és a saját megoldását tekinti követendő példaként, már elavultnak minősíthető, és egyáltalán nem szolgálja a célt. A hagyományos módszer eredménye egy bizonytalan (szak)ember, aki tanórára visszaemlékezve folyamatosan megkérdőjelezi megoldásait, és nem tud helyes döntéseket hozni, önálló megoldást találni a mindennapi helyzetekben.

A fordítás oktatásának végeredménye egy olyan „több lábbon megálló szakember” (Eszenyi 2015a, 13) képzése lenne, aki olyan nyelvészeti, fordítástudományi és fordítástechnikai ismeretekkel rendelkezik, amelyek segítségével önállóan is képes fordításokat készíteni, továbbá minden olyan munkafolyamatot⁸ elvégezni, ami a fordítás produktumáig elvezet, és nem függ más (tanár, később lektor) véleményétől. A folyamatközpontú megközelítés az egész folyamat megközelítését foglalja magában, így a fordító tökéletesen tisztában van azzal, hogy hány ember (diszpécser, projektmenedzser, szakmai lektor, nyelvi lektor, szövegszerkesztő, megrendelő) vesz részt egy ilyen munkában és az egész folyamatban a megrendeléstől a számla kiállításáig. A folyamatközpontú fordítás oktatásánál az irányított projekt munkát alkalmazom. Az ilyen órákon a

---

⁷ Mások munkájának megfelelő és szakszerű értékelése a fordítási folyamat különböző fázisaiban alkalmazható, pl. a nyelvi és szakmai lektorálásnál, de egy vállalkozás működtetésénél is hasznos lehet, ha a vezetői pozíciókban levő szakemberek megfelelő módon tudják értékelni a fordítók, alkalmazottaik munkáját.

⁸ Munkamegosztás, terminológiai munkálatok, információkeresés, technika alkalmazása, nyelvi és szakmai lektorálás, korrekció.

hallgatók „belekóstolhatnak” a gyakorló fordítók mindennapjaiba, kipróbálhatják magukat a fordítás különböző területein, egyben pedig fordítási technikákat is fejlesztenek. Mégis, az irányított projekt munkának a legfontosabb feladata a csapatépítés. A bölcsészhallgatók képzésében az önálló feladatmegoldás célja még a humanizmusból örökölt filológiai-filozófiai szemléletre támaszkodik, miszerint a hallgató önállóan (egyedül és segítség nélkül) képes feladatokat megoldani. Negyedéves bölcsészhallgatóink ezért általában nem képesek csapatban dolgozni, a projekt munkákat pedig rendkívül nehezen tudják elfogadni, és folyamatosan láznak a feladatok közös értékelése⁹ miatt. Ez az állapot, probléma általában a bölcsészszakokon népszerű frontális módszerek alkalmazása miatt áll fenn, és messze felülmúlja a fordításoktatás módszertani kérdéseit, amelynél a hasznosítható tudás megszerzése áll a középpontban. A megoldást erre egy jól megtervezett és gyakorlatra épülő szakmai képzésben látom.

A Szakfordítás kurzus tartalmi felépítése

A szakfordítás órán alkalmazott módszerek utánozzák a valós életben előforduló helyzeteket. A hallgatók ezen a kurzuson ismerkednek az adott pillanatban a fordítási piacon leggyakoribb műfajokkal. Ezekben a fordítói eszközök használati lehetőségeit és azok kidolgozásának módszereit sajátítják el, ismerkednek a fordítástechnikával, de az információkereső és technikai készségek fejlesztése is helyet kap. Mindezek, továbbá a hallgatóink különböző szintű nyelvtudása azonban erősen megnehezíti az anyag és az alkalmazható módszerek kiválasztását.

Mint minden más fordítói szakon, a mi hallgatóink sem tudják a félév elején fordítói szemmel elemezni a fordítandó szöveget. Még nem alkalmazzák a „globális szövegértési stratégiákat” (Zachar 2013, 24), nincs is hozzá szükséges tudásuk, és „nem a szövegből akarják megérteni a szavakat, hanem a szavakból a szöveget” (Klaudy 2005, 57). A nyelvórákon addig alkalmazott elavult tanulási-tanítási stratégiák nagymértékben megnehezítik a fordítást oktató tanár munkáját. Nemcsak teljesen új megközelítéssel kell tanítani ezeket a tartalmakat, hanem bizonyos fokon szemléletváltáson is át kell esniük. A hallgatók elsősorban a feladatnak és a tanárnak akarnak megfelelni, továbbá a jó jegy megszerzésére fókuszálnak, és nagyon nehezen tudják azt elfogadni, hogy

⁹ A fordító nagy kapcsolati rendszerrel rendelkezik, amely számos különböző szakterületen tevékenykedő szakemberből áll, aki segíthet neki terminológiai vagy szövegértelmezési kérdések megoldásában. A hallgatók nem tudják, vagy csak nehezen tudják elfogadni, hogy a munka végeredményének minősége a kollégáik munkájától is függ, és a projekt munkával végzett feladatok megoldását közös érdemjegy megszerzése fogja zárni.

ezen az órán nemcsak elméleti tartalmakat sajátítanak el, hanem egy szakma rejtelseibe is betekintést szereznek.¹⁰

„A fordításhoz minimálisan három dolog szükséges: nyelvtudás, tárgyi tudás és fordítói készség” (Klaudy 2005, 57); jómagam is ehhez igazítom a szövegek kiválasztását. Az órán felhasznált szövegeket két csoportba lehet sorolni. Ezek a tematikus szövegek fordítása és a fordítási technikák elsajátítását szolgáló szövegek. A szakfordítás oktatásánál a szövegek széles skáláját kell bemutatni, mégsem csak a tartalomra, hanem a módszertanra is figyelni kell, és a különböző fordítási technikákat bemutató szövegeket is be kell iktatni a programba. Az átlagfordító egyszerre több szövegen és több témában is dolgozhat, ezért a félév végén egy alkalommal párhuzamosan két szöveget is kérek tőlük.

A szövegeket úgy válogatom össze, hogy először megnézem, milyen területekről kapom a legtöbb megbízást. Egyértelműen a gazdaság területéről, de nagy számban akadnak anyakönyvi kivonatok, különböző igazolások és iskolai bizonyítványok is. A fordítás iránya is meghatározza a témát, ugyanis felsőoktatási tanulmányokat igazoló dokumentáció általában magyarul érkezik és az ügyfelek horvátra kérik a honosítások miatt, az igazolásokat pedig inkább magyarra kell fordítani, mert sok a Magyarországon tanuló diák, akik ösztöndíjakra, kollégiumi helyekre stb. pályázva igazolják családi vagy anyagi helyzetüket.

Ebből kifolyólag a fordítási gyakorlatokat ún. simlikkel kezdjük. A kurzus tematikája szerint ezekkel már a szemeszter legelején foglalkozunk, aminek két fontos oka is van; először is a simliken könnyen meg lehet mutatni, hogy a kötött szövegnél is nagyon oda kell figyelni a tartalomra ahhoz, hogy az adott kifejezést megfelelően tudjuk behelyettesíteni a másik nyelven, de ez a tartalom már ismert mindenki számára, és elég teret ad a tanárnak ahhoz, hogy inkább a fordítási technikák bemutatásával foglalkozzon (Lehocki-Samardžić 2011, 61–63). Mivel az eszéki Magyar Tanszék hallgatóinak a horvát a domináns nyelve, ezért a horvát kultúrára jellemző szavak és kifejezések jutnak először eszükbe. Az ilyenfajta kódkeverés elsősorban a kétnyelvűségükből fakad. A magyar nyelvet magánszférában hallhatják, az egyetem irodalom és nyelvészeti óráin, vagy a hagyományápoló rendezvényeken, ami erősen befolyásolja a szókincsüket. Az adminisztráció nyelvét magyarul alig vagy egyáltalán nem ismerik, a közélet valamennyi szintjén pedig csak a horvátot hallják. Ilyen környezetben a fordítási technikák elsajátítása és a fordítókra jellemző mindennapi ru-

---

¹⁰ A hallgatóink általában gimnáziumi érettségivel érkeznek a tanszékre, a bölcsészszakok is nagyrészt diszciplináris szakok, és ezért a hallgatóink képtelenek hirtelen a teoretikus (elméleti) oktatásról átállni a szakmai felkészítésre.

tin¹¹ alkalmazása rendkívül fontos a pályakezdésnél, ami később a sikeres fordítói vállalkozás működéséhez vezethet.

A hallgatók kétnyelvűségéből fakadó fordítási nehézségek

A simlik a szöveg nyelvi szervezettsége alapján a kemény struktúrájú, szigorúan kötött nyelvi megformáltságú szövegek közé tartoznak (vö. Klaudy 2013, 61). Ezek közé az anyakönyvi kivonatok, iskolai bizonyítványok, egyetemi és főiskolai diplomák és diplomamelléletek, cégjegyzékkivonatok, europassos (ön)életrajzok és más formanyomtatványhoz kötött szövegek sorolandók.

A magyar nyelvű anyakönyvi kivonatoknál a *név* sokszor rosszul értelmezhető a horvát *ime* szó miatt. A *név* egyszerre vezeték- és utónévet is jelent magyarul, a horvátban pedig csak utónév jelentésben szerepel (l. RHJ). Ha a magyar *név* szót a hallgató csak *imével*¹² fordítja, az nem felel meg a dokumentum eredeti jelentésének. Ugyanígy fordítva is gondot jelenthet, és az *ime i prezime* szókapcsolat magyarra való fordítására a *név* szót javaslom.

A kétnyelvűségéből eredő másik fontos probléma a *kelt* szó fordítása. A horvátban kétféleképpen jelentkezik a hivatalos okiratokon, tartalomtól függően; vagy csak *datum* (magy. dátum), vagy *datum i mjesto* (magy. [kiállításának] helye és dátuma). A latin *datum* szó régi latin nyelven íródott dokumentáción található, melyet a dokumentum kiállításának helye¹³ és ideje¹⁴ követett, és ez így került át más európai nyelvekbe is. A *datum* szó a latin *do*, *l. dedi*, *datum* (magy. ad, ajándékoz, átruház, kiad...) igének a múlt idejű melléknévi igenévi alakja (l. LSZ), amelynek a magyarban szemantikailag és szintaktikailag is a *kelt* szó felel meg. Horvátul a latin *datum* szót használják, ami idővel elveszítette a *hely* jelentését, és ma már csak a számjegyekkel jelölt időmeghatározásra használható (l. RHJ). Amikor a kiállítás helye is fontos, akkor horvátul a *datum i mjesto* (magyarul: idő és hely) megfogalmazást használják. Ugyanígy másik irányban is gondot jelent a *datum i mjesto* fordítása, mert azt nem a *kelt* szóval fordítják a hallgatók, hanem általában *dátum és hely*, vagy *idő és hely* tükörfordítással, mivel a környezetükben domináns kultúrában a dokumentum kiállításának ideje és helye külön van megjelölve.

¹¹ Hírek követése, információgyűjtés, szakfolyóiratok követése, szókinszbővítés stb.

¹² *Ime* magyarul *név*, kizárólagos utónév jelentéssel.

¹³ Rendszerint ablativusban, aminek szerepét később a genitivusi, accusativusi és locativusi helyhatározói előjárás szerkezetek vették át.

¹⁴ Rendszerint genitivusban, amit a horvát nyelv a mai napig megtartott, ugyanis a hónapok neve genitivusban szerepel a dátumokban.

A magyar *születési név* is gondot szokott okozni. Horvátul általában női neveknél alkalmazzák, és olyankor *djevojačko prezime* (magyarul: leánykori vezetéknev¹⁵) változatban jelentkeznek. Ha a *djevojačko prezime* (magyarul: leánykori vezetéknev) kifejezést szeretnénk magyarra fordítani, akkor mindenképpen a *leánykori nevet* javasolnám, mert annak csak úgy van értelme magyarul. Annak ellenére, hogy a horvátban a női nevek esetében házasságkötéskor az utónév nem változik, ennek jogilag megvan a lehetősége. Mivel az ún. simliken vagy a nyomtatvány formájában kiállított dokumentumokon a *születési név* megfogalmazás szerepel még úgy is, hogy utána férfinév következnek, a *rođeno ime i prezime* fordítást javasolnám. A tendencia ma már az, hogy inkább a semleges és a természetes nemtől eltekintő megfogalmazásokat preferáljuk, fenntartva annak a lehetőségét is, hogy a férfinév is változhatna¹⁶ házasságkötés után, ugyanakkor követjük az eredeti szöveget is, mert a szakfordító elsődleges feladata a fordítás ismeretközlő szerepének megtartása (Klaudy 2013, 36) és az információtartalom pontos megőrzése (Dróth 2013, 60). Az órán ilyenkor mindenképpen bővebben kitérek a női nevekkel kapcsolatos különbségekre, és példákon megmutatom, hogyan is változtak a női nevek Magyarországon, és ma milyen szokások dominálnak ezen a téren.

A kétnyelvűségből fakadó nyelvi hátrányokat az iskolai terminológiával lehet folytatni, ami még az ún. simlik fordításához tartozik. A bizonyítványokon és egyéb iskolai dokumentumokon a tanárok neve mellett a professzori cím áll, pl. *Pero Ivić, profesor*.¹⁷ Ha a név után következik a professzor, akkor csak beosztást jelent, és nem tudományos fokozatot, és ezzel egyáltalán nincs gond a horvát kultúrában. Ha azonban magyarra szeretnénk fordítani egy szöveget, amelyben ez olvasható: *profesor Pero Ivić hvali učenika Mirka Mirića*, akkor ezt nem lehet úgy fordítani, hogy *Ivić Pero professzor úr dicséri Mirko Mirić nevű diákját*, mert a magyar kultúrában ez egyértelműen egyetemi professzort¹⁸

¹⁵ Az utónevet teljesen figyelmen kívül hagyja, mert a horvát kultúrában a házasság után a női nevek esetében csak a vezetéknev változik.

¹⁶ Ma már egyre több olyan példáról lehet hallani, amikor a férfiak is megváltoztatják nevüket a házasságkötéskor, vagy felveszik a menyasszonyuk vezetéknevét a sajátjuk mellé, vagy csak a menyasszony nevét veszik fel, elhagyva sajátjukat.

¹⁷ A bolognai folyamat bevezetése előtt a Horvátországban kiállított tanári diplomákon *profesor* + *szak* (pl. profesor povijesti = történelemtanár) szerepelt, a munkahelyük megnevezése pedig nastavnik + szak (pl. nastavnik povijesti = történelemtanár).

¹⁸ Ha ezt a jelenséget terepen is megvizsgáljuk, azt lehet látni, hogy a horvátországi egyetemeken található névtáblákon a tudományos fokozatok és a tanárok beosztása a nevük előtt rövidítésekben szerepel, pl. prof. dr. sc. Pero Petric, és ez a magyar névtáblán a következőképpen szerepelne: Petric Pero egyetemi tanár.

jelentene. A bizonyítványokon az aláírásban csak átmásolom a *prof.* rövidítést a név után, mivel az aláírás részét képezi, de összefüggő szövegben egyértelműen *tanárnak* fordítom.

Az oktatási szövegekhez igazolások is tartoznak, amelyekben horvátul gyakran a következőt lehet látni: *ima/nema status redovnog studenta*, és a hallgatók ezt úgy fordítják, hogy: *van/nincs rendes hallgatói státusza*, mert nem ismerik a *hallgatói jogviszony* kifejezést, ami a Magyarországon tanuló kollégájának ez egy mindennapi szakkifejezés. A horvát diák ezt a szakterminológiát csak horvátul ismeri még akkor is, ha magyar anyanyelvű. Saját megfigyeléseim alapján ezek a szakkifejezések még gyakorló fordítóknál is gondot okozhatnak, ezért külön figyelmet fordítok a magyar és a horvát felsőoktatási rendszer bemutatására.

A tanév felosztása is különbözik, ugyanis Magyarországon nagyjából követi az általános és a középiskolákra érvényes ütemtervet. Az első szemeszter szorgalmi időszaka szeptember¹⁹ elején kezdődik, és télen végződik, karácsony előtt, a második februárban kezdődik és tavasszal²⁰, éppen a nyár hivatalos kezdése előtt fejeződik be. Horvátországban a tanévkezdés október elejére esik, ami a tanév egész kezdését egy hónappal eltolja, a szemesztereket ezért *zimskinek* (magyarul: téli) és *ljetninek* (magyarul: nyári) hívjuk. Itt külön időt fordítok a két rendszer közti különbségek bemutatására.

A Magyarországon tanuló egyetemisták vagy középiskolások kollégiumokban laknak. A horvát oktatási terminológiában a kollégium (horvátul: *kolegij*) *kurzust* jelent, ezért ezt nem szabad eredeti idegen formában hagyni.

A vizsgáztatás módja sem ugyanaz Magyarországon és Horvátországban. Magyarországon szigorlatok is vannak, amelyeket a horvát oktatási rendszer már régóta nem ismer. Ennek fordítására egy archaizmust javaslok – a *rigorozum* kifejezést inkább, mint az újabban javasolt *strogi ispitet*, mert még abban az esetben is, ha az illető nem ismeri ezt a vizsgatípust, a *rigorozumot*, utána tud nézni, mivel archaizmusként a szótárakban is megtalálható.

A vizsgáztatásnál a *kollokvium* szó is gondot jelenthet, főleg diplomamel-lékletek fordításánál, ahol a vizsgatípusok is fel vannak tüntetve. A horvát felsőoktatásban a *kolokvij* szó zárthelyi dolgozatot jelent, és egyáltalán nem követi az eredeti latin²¹ jelentését (l. LSZ). A horvátra való fordításnál az *ispit* szót javaslom, amelynek jelentésében az írásbeli és szóbeli tudásellenőrzés is benne van.

¹⁹ Innen a neve: *őszi félév*.

²⁰ Innen kapta a nevét a *tavaszi félév*.

²¹ Colloquor, 3. locutus sum – beszélget, értekezik valakivel.

Végül az értékelés fokozatairól is szót kell ejteni. A bizonyítványok minősítésénél nagyon fontos, hogy a szám²² is szerepeljen zárójelben, illetve, ha van magyarázat vagy jelmagyarázat a dokumentum alján, azt mindenképpen le kell fordítani. A horvát felsőoktatásban és középiskolákban használt jegyek különböznek a felső két fokozaton, mint ahogy ez magyar diplomákon és bizonyítványokon is látható. A legjobb jegy a horvát középiskolában az *odličan* (magyarul: kiváló²³), amit a *vrlo dobar* (magyarul: nagyon jó²⁴) követ. A felsőoktatásban ez az *izvrstan* (magyarul: kitűnő) és a *vrlo dobar* (magyarul: nagyon jó²⁵). A *dobar* (magyarul: jó) a magyar *közepesnek* (3) felelne meg, és akkor lehet elrontani, ha szó szerint fordítjuk, mert a horvát *dobar* = magyarul *jó*, Magyarországon 4-est jelent. Mindezek miatt teljesen függetlenül attól, hogyan fogjuk szóban fordítani az osztályzatokat, és melyik ország mintáját fogjuk követni, elsősorban a számmal kifejezett értékekre kell odafigyelni, mert ezek fogják tükrözni a vizsgán szerzett pontos eredményt.

A hallgatóink kétnyelvűsége a fenti nyelvi nehézségek ellenére nemcsak hátrány, de előny is lehet, főleg az információkereső kompetencia fejlesztésében, ugyanis a kétnyelvű hallgatók sokkal gyorsabbak az új témákkal való megismerkedésben, beletanulásban, új szakterminológia elsajátításában.

Irányított projektmunka

Az irányított projektmunka egyrészt fordításoktató módszerként, másrészt külön kurzusként is jelen van a magyarországi fordításoktatásban (vö. Kovács 2015, 187–190). Az eszéki Magyar Tanszéken ez egy a Szakfordítás című kurzuson alkalmazott módszer, mivel csak itt van lehetőség szakfordítással foglalkozni.

Az évfolyamok létszáma általában akkora, hogy csak egy csoportban dolgoznak a hallgatók. A szerepjátás már az első órán megkezdődik, amikor is közösen létrehoznak egy céget, ennek nevet is adnak, cégük arculatát is megtervezik.²⁶ Minden projektmunkánál a hallgatók véletlenszerűen kapják a szerepeket, ugyan-

²² A horvát és a magyar felsőoktatásban az értékelési rendszer ötfokozatú, de pl. Vajdaságban tízfokozatú, és ilyenkor a jegy leírása egy idegen számára nem mond sokat, csak adott számmal kiegészítve kapja meg teljes jelentését.

²³ Szó szerinti fordítást használok.

²⁴ Szó szerinti fordítást használok.

²⁵ Szó szerinti fordítást használok.

²⁶ Ezt a Multimédia alapjai című kurzuson készítik el, amivel sikerült a két szakmát összekapcsolni.

is kalapból sorsolják ki azt.²⁷ Ekkor jön a megrendelő a tanár személyében, aki a valós helyzetekből merítve igyekszik minél élethűbben eljátszani a szerepét.

Közben folyamatosan figyelem, hogy a fordítási projekt (Szondy 2015, 26–28) folyamatát is betartsák. Legtöbb gond a projekttervezés első két stádiumában jelentkezik: Az *indításnál* inkább üzletemberként kell gondolkodni, és itt legtöbb gondot éppen az ajánlatkérés okoz, az információgyűjtés a megrendelőtől, az árazás és az ajánlatadás, mivel itt vállalkozóként kell gondolkodni, nem pedig egyetemistaként csak a fordítandó szövegre házi feladatként koncentrálni. A hallgató ekkor hallja először, hogy maga a fordítás nincs a fordítási folyamat középpontjában, hanem egyike a fordítási feladatoknak, ami éppen olyan fontossággal bír, mint pl. az árazás, a terminológiagyűjtés vagy a munka ellenőrzése. Mivel teljesen tévesen képzelik el a fordítói munkát, a projektmunka második szintje – a *tervezés* – még több problémát jelent. Nem tudják beosztani az idejüket, nem tudják a munkaszakaszokat megtervezni stb.

Az *előkészítésnél*, ami a harmadik szakasz, inkább a nem anyanyelvi beszélőknek adok több lehetőséget a munkára, mivel őket nem gátolja az, hogy nem értik a szavakat és kifejezéseket. Az anyanyelvi beszélőknek sokszor nehéz felvállalniuk és elfogadniuk azt, hogy egyes magyar szavaknak nem ismerik a pontos jelentését. A magyar anyanyelvű hallgatók sokszor úgy érzik, hogy a szakkifejezéseket már jól ismerik, tudják fordítani, mert már hallották valahol, pl. a cég (horvátul: tvrtka), valamint a vállalkozás (horvátul: poduzeće vagy obrt), amit valószínűleg rosszul fordítanak, ezért a magyar anyanyelvű hallgató mellett mindig egy nem magyar anyanyelvű is dolgozik. A magyar anyanyelvű gyorsabban jut információkhoz, gyorsabban böngészi a netet és a rendelkezésére álló segédeszközöket, a nem anyanyelvű pedig alaposabban kutatja a szakkifejezések mögött rejlő jelentéseket, több forrást is ellenőriz.

A projektmenedzsereknek a legtöbb a dolguk, és éppen ők stresszelnek a legtöbbet. A *lezárásban* ők küldik a megrendelőnek a fordítás végleges produktumát, a lektorok és a korrektor ellenőrzése után. A szöveg ekkor ismét a tanár kezébe kerül, aki lektori szerepben átnézi a szöveget, és azt a projektmenedzszernek küldi vissza. A projektmenedzszer ezután a szöveget a csoport minden tagjának visszaküldi, hogy portfóliójukba a szöveg végleges lektorált változata kerülhessen be.

²⁷ Projektmenedzszer, nyelvi lektor, szakmai lektor, korrektor/szövegszerkesztő, terminológus, fordító.

Zárszó helyett

Amit az órai munkával fejleszthetnek, az a fordítási technikák elsajátítása, a fordításhoz használt eszközök használata, információkeresés, az általános tájékozottság, de lazításképpen memóriajátékokat is lehet játszani, illetve a rendkívül fontos illetanról is beszélgetünk. Horváth Ildikó is utalt már arra (vö. Horváth 2015, 205–212), mennyire fontos az együttműködő tanulás a fordító- és tolmácsképzésben, ami a projektmunka során is rendkívül eredményesnek bizonyult. A fentebb látott módszerek és feladatok a tanár-diák viszonyt is egy magasabb szintre emelik, amikor mindkét fél kollégának tekinti a másikat.

Az írásom legelején felvettem egy kérdést, amire most részben szeretnék választ adni: Mivel járulhat hozzá egy fordítást oktató tanár a fiatal kollégák képzéséhez? A fordítók nem tudják minden kompetenciájukat maximálisan kifejleszteni egy tanórán, ezért a hallgatókat meg kell tanítani arra, hogyan lehet kihasználni a csoportmunka előnyeit, és az erősségeikre koncentrálni a legjobbat kihozni magukból. Ezzel a fordítást oktató tanár szerepe is megváltozik, nem csupán információt ad át, hanem vezet, irányít, példát mutat.

Irodalom

- Bassnett, Susan–Lefevere, André. 1990. *Translation, History and Culture*. London: Routledge.
- Borbély Anna. 2014. *Kétnyelvűség*. Budapest: L'Harmattan.
- Dróth Júlia. 2013. A szakfordítás elsődleges követelménye: A tartalmi pontosság útmutató a 2013. évi képesítőfordításokból vett példák alapján. In *Szaknyelv és szakfordítás: Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. 60–82. Gödöllő: Szent István Egyetem, Nyelvi Központ.
- Eszenyi Réka. 2015a. Hány lábon álljon a fordító? A modern fordító profilja. In *A modern fordító és tolmács*, szerk. Horváth Ildikó. 11–21. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Eszenyi Réka. 2015b. A modern fordítóképző profilja – aki tudja, tanítsa. In *A modern fordító és tolmács*, szerk. Horváth Ildikó. 173–183. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Fáber András. 2009. *Speciális személyiségvonások a tolmácsolásban és a fordításban*. A hetedik fordító és tolmácsok őszi konferenciáján elhangzott előadás. http://translationconference.com/2009_eload/FaberA_HU.pdf (2017. okt. 27.)
- Horváth Ildikó. 2015. Az együttműködő tanulás szerepe a fordító- és tolmácsképzésben. In *A modern fordító és tolmács*, szerk. Horváth Ildikó. 205–212. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Klaudy Kinga. 1977. Alternatívív v posztrornjii ucsebnovo matyeriala na perevod-cseszkih kurszah. *Slavica XV*. 19–23.

- Klaudy Kinga. 2005. Általános fordítástechnika idegen nyelvről magyarra. Módszertani útmutató a tantárgy oktatásához. *Modern Nyelvoktatás* 11 (1): 57–64.
- Klaudy Kinga. 2007a. Fordítóképzés és fordítástudomány Magyarországon az ezredfordulón. In *A nyelv és fordítás: Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. 217–228. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Klaudy Kinga. 2007b. A fordítás oktatásának elvi kérdései – 25 év után. In *A nyelv és fordítás: Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. 229–236. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Klaudy Kinga. 2013. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scolastica.
- Kovács Máté. 2015. Új tantárgyak: nyelvtechnológia irányított fordítói projekt munka. In *A modern fordító és tolmács*, szerk. Horváth Idlikó. 11–21. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Lehocki-Samardžić Ana. 2011. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Eszék: Pragma.
- Lehocki-Samardžić Ana. 2012. Új glottodidaktikai tendenciák a magyar mint idegen nyelv tanításában. In *Magyarul az óvodától az egyetemig*. 63–82. Eszék: Pragma.
- Lehocki-Samardžić Ana. 2015. A kétnyelvűség előnyei és hátrányai a horvátországi magyar diákok példáján. In *Találkozások az anyanyelvi nevelésben 2*. 96–102. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Film-Virág Kulturális Egyesület.
- Szondy Melinda. 2015. A fordító mint fordításslátszó. In *A modern fordító és tolmács*, szerk. Horváth Idlikó. 21–35. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Zachar Viktor. 2013. Valós fordítási feladatok, valós fordítási problémák – műfajok és feladattípusok az ELTE Fordító és Tolmács Mesterképzésen. In *Szaknyelv és szakfordítás: Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. 23–31. Gödöllő: Szent István Egyetem, Nyelvi Központ.

Források

- A Magyar Nyelv és Irodalom MA szak kommunikáció szakirány programja:
<http://www.ffos.unios.hr/ma%C4%91arski/diplomski-studij-diplomski-studij-ski-program-komunikoloskog-usmjerenja> (2018. jan. 28.)
- RHJ = Anić, Vladimir. 2004. *Rječnik hrvatskog jezika*. Zagreb: Novi liber.
- LSZ = Györkösi Alajos. 1995. *Latin–magyar kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

METHODOLOGICAL ISSUES IN SPECIALISED TRANSLATION IN THE CROATIAN-HUNGARIAN LINGUISTIC AND CULTURAL CONTEXT

This paper introduces methods used in the Technical Translation Course at the Department of Hungarian Language and Literature in Osijek, including the principles used in text selection and methods that can be applied not only for managing code-mixing and language

interference, which make specialised translation more difficult, but also turning them to our students' advantage. The paper discusses possibilities of using these methods, which often depend on the teacher's level of preparedness and the students' competence in translating. Education of bilingual students whose mother tongue is a local variation of Hungarian language is a special kind of challenge. The paper primarily focuses on difficulties caused by bilingualism and language interference, which make the translation process more demanding, and ways of overcoming these issues with the help of teaching methods used in translation classes.

Keywords: translation methodology, specialised translation, Hungarian-Croatian language contact occurrences, bilingualism, code-mixing

METODOLOŠKA PITANJA STRUČNOG PREVOĐENJA U HRVATSKO-MAĐARSKOM JEZIČKOM I KULTUROLOŠKOM KONTEKSTU

U ovom radu su prikazane nastavne metode, principi i načini odabira tekstova za vežbanje prevođenja koji se koriste u nastavi na Katedri za mađarski jezik i književnost u Osijeku a u okviru predmeta Stručno prevođenje, i to u svrhu premošćavanja problema koji se javljaju prilikom pripreme stručnih prevoda. Ti problemi su većinom izazvani mešanjem kodova i interferencijom karakterističnom za dvojezične osobe. Rad se bavi primenama nastavnih metoda, koje često zavise od stručnosti nastavnika ali i prevodilačkih kompetencija samih studenata, s posebnim osvrtom na podučavanje dvojezičnih studenata čiji je maternji jezik lokalni varijetet mađarskog jezika. Analiziraju se problemi u procesu prevođenja uzrokovani dvojezičnošću i jezičkom interferencijom, kao i njihovo savladavanje pomoću nastavnih metoda.

Cljučne reči: metodika prevođenja, stručno prevođenje, jezičke pojave u kontaktu hrvatskog i mađarskog jezika, dvojezičnost, mešanje kodova

A kézirat leadásának ideje: 2018. jan. 5.

Közlésre elfogadva: 2018. jún. 30.

ETO: 81'25
811.511.141
811.163.41
DOI: 10.19090/hk.2018.2.127-135

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

URKOM Aleksander

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, Magyarország
urkom.aleksander@gmail.com

A KÉSZÜLŐ MAGYAR–SZERB NAGYSZÓTÁR SZÓCIKKSTRUKTÚRÁJÁNAK ELEMZÉSE

Analysis of the Structure of Entry Words in the
Hungarian-Serbian Dictionary in the Making

Analiza strukture odrednica Velikog mađarsko–srpskog
rečnika u izradi

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Szláv Filológiai Tanszékén 2017-ben elindult a magyar–szerb nagyszótári projekt. A lexikográfia történetében még nem készült nagyszótár magyar–szerb irányban. A jelen szótár szerkesztői így hiánypótló munka elkészítésére vállalkoznak. A szótári projekt Magyarország legnagyobb szakkiadója, az Akadémiai Kiadó segítségével valósul meg. A készülő kiadvány egy modern és a XXI. század kihívásainak mindenben eleget tevő szótár lesz. A dolgozat a szótári szócikk struktúrájának alakulását mutatja be a legjelentősebb magyar–szerb általános kétnyelvű szótárak példáján. *Kulcsszavak:* szótári szócikk, általános szótárak, magyar–szerb nagyszótár

A jelen dolgozat célja, hogy bemutassa a szócikk felépítésének fejlődését a magyar–szerb lexikográfia kezdetétől napjainkig. A szerb–magyar, illetve magyar–szerb kétnyelvű szótárak száma jelentős. Ha figyelembe vesszük a szakszótárakat, iskolai szótárakat, többnyelvű és egyéb szótárakat, rádöbbenhetünk, hogy a magyar–szerb lexikográfia tartalmas, jelentős és gazdag. Ebben a dolgozatban a szócikk fejlődését szemléltetjük a magyar–szerb lexikográfia legkiválóbb munkáin keresztül, ezt követően pedig a készülő magyar–szerb nagyszótár szerkezeti struktúráját ismertetjük. A következő négy szótárt fogjuk részleteseb-

ben bemutatni e tekintetben: Brancsits Blagoje–Derra György: *Magyar–szerb szótár* (Újvidék, 1889), Gyiszálovics Veszelin: *Magyar–szerb szótár* (Újvidék, 1914), Hadrovics László: *Magyar–szerbhorvát szótár* (Budapest, 1958), Palich Emil: *Magyar–szerbhorvát kéziszótár* (Budapest, 1968).

Annak indokolásaként, hogy miért foglalkozunk ezekkel a szótárakkal, hangsúlyoznunk kell, hogy éppen ezek a kiadványok jelentenek fordulópontot a magyar–szerb lexikográfia történetében. A Brancsits–Derra-féle magyar–szerb szótár volt az első komoly terjedelmű és tartalmú szótár, és sok szempontból ma is megbízhatónak, továbbá részletesnek tekinthető. Gyiszálovics szótára a kutatók számára nagyon fontos, hiszen ez a kiadvány a későbbi szótáraink egyik kiemelkedő forrása volt a szóanyag tervezése és összeállítása tekintetében. Hadrovics szótára a magyar–szerb lexikográfia úgynevezett második fázisának első darabja. Annak az időszaknak, amikor a szótárakat a képzett nyelvészek és lexikográfusok kezdték készíteni. Palich Emil szótára viszont az utolsó terjedelmes magyar–szerb szótár, amely bár mára részben elavult, továbbra is a leginkább használt és közkedvelt kiadvány.

A felsorolt szótárak szócikkstruktúrájának bemutatása révén megkíséreljük alátámasztani a jelenleg készülőben levő magyar–szerb nagyszótár szócikkstruktúrájának indokoltságát.

A Brancsits–Derra-szótár

A Brancsits–Derra-féle szótár alapján megállapítható, hogy a szerkesztők már a magyar–szerb lexikográfia hajnalán is közöltek nyelvtani információkat a szócikkekben. A szemlélt szótárban olyan egyedülálló koncepció is megfigyelhető, amilyen a többi hasonló kiadványban nem található. Egyes esetekben olyan ragokat közölnek a szerkesztők, amelyek az igék vonzataira vonatkoznak, hasonlóképpen, mintha szerb vonatkozásban az előljárószókat és az általuk vonzott eseteket közölnék.

Következő sajátossága a szótárnak, hogy a jelentésváltozatok szintjeit az igéknél az ábécé nagybetűivel, míg a főneveknél ugyanezt a szokásos módon, arab számokkal jelöli.

Ha például a *bánik* igét vesszük szemügyre, láthatjuk, hogy a fent megjelölt elemek mellett a szócikk az igeaspektust is megadja, tudniillik azt, hogy folyamatos ígéről van szó. Ezt az információt a vonzatok, szükség szerint pedig a példák, valamint frazeologizmusok követik.

A homonimák esetében a szerkesztők semmilyen megkülönböztető jelzést nem közölnek; sem sorszámval, sem pedig indexszámmal nem jelölik őket.

A határozószóknál a szófajmegjelölést alkalmazzák, amelyet a szerb ekvivalens követ. A főneveknél viszont a szófaj megjelölésén túl illusztrációs anyagot és frazémákat is találhatunk. Fontos megjegyeznünk, hogy ebben a szótárban a szerb nyelvű szótári állomány egyetlen szófaj esetében sem tartalmaz bármilyen nyelvtani információt.

Gyiszálovics szótára

Gyiszálovics szótárának szócikkstruktúrája teljesen eltér a fentebb bemutatott kiadványétól. Első látásra a szótári szócikkeket egyszerűség és rendezettség jellemzi, azonban a szófajok feldolgozásában a rétegződés hiánya figyelhető meg, továbbá a példák gyakori hiánya, illetve a szótári szócikk részletesebb feldolgozásának kerülése.

Az igék esetében a címszó mellett a múlt idő egyes szám harmadik személyű végződését közli, a jelentésváltozatokat viszont arab sorszámmal jelöli. A magyar szóanyag vonzatait is közli, amelyeket a megfelelő ekvivalensek követnek.

Ami a homonimák megjelölését illeti, a szerkesztő azon igyekezetét figyelhetjük meg, hogy a homonim szóalakokat külön szócikkbe sorolja, és római számokkal jelöli őket.

A határozószóknál nem jelöli a szófajt, csak egy vagy több ekvivalensüket közli, ami a Brancsits–Derra-féle szótárhoz képest visszalépést jelent.

A főnevekre vonatkozó nyelvtani tudnivalók keretében viszont a tárgyragos, illetve birtokos személyjeles alakot, majd ezt követően a szerb ekvivalenseket közli, bár az esetek jelentős hányadában a példák elmaradnak.

A Brancsits–Derra-féle szótárhoz hasonlóan, a szerb szóanyagról Gyiszálovics sem közöl semmilyen grammatikai tudnivalót, további jelentős hiányosságaként viszont a példák hiányát kell említünk. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy éppen Gyiszálovics szótára szolgált leggyakoribb forrásul a későbbi magyar–szerb kétnyelvű szótáraknak. Így kifejezetten érezhető a szócikkek szerkezetének és tartalmának leegyszerűsítése a korábbi Brancsits–Derra-féle szótárhoz képest.

Hadrovics szótára

Ahogy korábban már említettük, Hadrovics szótára az első jelentősebb magyar–szerb szótár a magyar–szerb lexikográfia történetének második fázisában. Ebben az időszakban a szótárakat képzett nyelvészek, lexikográfusok kezdik készíteni, nem pedig – ahogyan a korábbi fázisban sokszor történt – lelkes egyének, illetve bizonyos szakterületek művelői, ismerői. Hadrovics a

szótár útmutatójában kitér arra, hogy a felhasználóknak bizonyos segítséget nyújt a szerbhorvát szóanyag nyelvtani alakjaira vonatkozólag. Ez tehát az itt elemzett szótárak közül az első olyan, amelyekben a szerkesztő megkísérli részben megadni a szerb ekvivalensekre vonatkozó nyelvtani információt is. Így például a birtokos alaknál, amennyiben az „*a-Ø váltakozás*” tapasztalható, azt a szótár jelöli is. És hasonlóképpen, ha az adott szóalak csak többes számban létezik, a szótár ennek a tényét is megjelöli.

Az igék szemléltetését illetően a szótár a magyar vonzat után megadja az ige szerbhorvát ekvivalensét, majd szerbhorvát vonzatát, amelyet példa követ. Az illusztráció magyar nyelvű részét tipográfiailag félkövér betűtípus jelöli. A szótárban ezenkívül tapasztalható a jelentésváltozat szintjének egységesítése, így minden szófajnál félkövér betűvel jelölt arab sorszámot használ a szótár.

A homonimák jelölésére a szótár az indexszámot alkalmazza, mely jelölési mód a mai napig a legáltalánosabban alkalmazott a lexikográfiában. A ma érvényes szótárkészítési útmutató szerint: „az azonos alakú (homonim) szavakat külön szócikkbe vesszük, s a címszó jobb felső sarkához tett indexszámmal különböztetjük meg őket egymástól” (Csengeri–Ittész 2002, 19).

Ebben a szótárban a magyarázat, mint lexikográfiai eszköz is megjelenik, és az előzőhöz hasonlóan, a mai napig használatos a lexikográfiában. Azonban valószínűleg a szótár méretének következtében Hadrovics sem adja meg minden egyes szófajnál a szófaji megnevezést, így például a határozószóknak csak az ekvivalensét, vagy az ekvivalensek csoportját közli.

A főneveknél az ekvivalensek gyakoriság szerinti megjelölését észlelhetjük: a szótár jelöli mind az atipikus alakokat, mind pedig a minősítést, illetve a magyarázatot is.

A Palich-féle szótár

Palich szótára a legjobb és legkedveltebb magyar–szerb szótár. Ezt az összeállítást mindazok a jó tulajdonságok jellemzik, amelyeket a korábbi és az ebben a dolgozatban érintett szótárakban megemlítettünk. Ez a kiadvány bontja ki legrészletesebben a szócikkeket: közli a legtöbb ekvivalenst, példát és illusztrációt. Emellett magas a frazémák és az egyes szakterminológiába tartozó szavak száma is. Palich Emil nyújtja továbbá a legtöbb segítséget a felhasználóknak, mind a magyar, mind pedig a szerbhorvát lexika vonatkozásában. A szótár használati útmutatójában megjegyzi, hogy „az igéknél a címszó az alanyi ragozás [ki]jelentő mód jelen idő egyes szám 3. személyében szerepel; zárójelben adjuk az alanyi ragozás [ki]jelentő mód múlt és a felszólító mód

3. személyét, s bővülés esetén a főnévi igenevet is, pl. *mos* [~*ott*, ~*son*], *kér* [~*t*, ~*jen*], *tekint* [~*ett*, ~*sen*, ~*eni*”. Továbbá megjegyzi, hogy „a főneveknél a címszó után zárójelben a 3. személyű birtokos személyragot, majd a tárgy esetet és a többes szám alanyesetet adjuk, pl. *könyv* [~*e*, ~*et*, ~*ek*], *kalap* [~*ja*, ~*ot*, ~*ok*]”. A melléknevekről szólva így ír: „általában a melléknévből képzett határozószót adjuk meg; ha azonban a tárgy esetben és a középfokban a szóalak változik, azt is megadjuk, pl. *történelmi* [~*leg*], *nagy* [~*ot*; ~*on*; ~*bb*]”. A végén Palich hozzát teszi, hogy „szögletes zárójelben megadjuk az általános ragozástól eltérő szerbhorvát alakokat; így a főnévnél a birtokos esetet, a melléknévnél a nőnemű alakot, az igéknél pedig az egyes szám első személyt. A főneveknél a nemet nem jelöltük, kivétel az *a*-ra végződő hímnemű és kétnemű főnevek. A szerbhorvát igéknél általában felvettük a befejezett és folyamatos igealakokat, amelyeket ferde vonallal választottunk el” (Palich 1968, 8–9).

Fontos hangsúlyoznunk, hogy ebben a szótárban a felhasználók kezébe egy részletesen kidolgozott nyelvtani útmutató is került, amelynek alapvető feladata az volt, hogy a kiadvány felhasználóinak a nyelvtani alapkérdésekben segítséget, egyfajta mintát nyújtson.

Ami a szótári szócikket illeti, az igéknél a szótár megadja a különféle nyelvtani információkat, jelentésváltozatot (az arab sorszám segítségével), befejezett és folyamatos alakú ekvivalenst, frazémákat, a magyar szóanyag vonzatát, magyarázatot, illetve a szerbhorvát szóanyag vonzatát.

A homonimáknál a már jól bevált indexszámot használja a szótár, és gyakran megjelöli a minősítéseket.

A Magyar–szerb nagyszótár

2017 júniusában az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán működő Szláv és Balti Filológiai Intézet Szláv Filológiai Tanszékén elindult a magyar–szerb szótári projekt. A magyar–szerb közös kormányúléson született döntés arról, hogy a jelenleg hiányt jelentő magyar–szerb nagyszótár, illetve a már elavult szerb–magyar nagyszótár elkészítésére pénzügyi forrást szereznek a partnerországok. Mindkét ország vállalta kötelezettségeinek teljesítését, így elsőként a magyar Kormány 2016-ban egy kormányhatározatban megjelölte a teljesítendő feladatot, illetve hozzárendelte a pénzügyi forrást. A magyar–szerb szótári projekt gazdája így az ELTE BTK lett, operatív egysége pedig a Szláv Filológiai Tanszék és a tanszék keretében működő szerb szak. A projektet teljesítő csapat vezetősége egy olyan partnert kívánt bevonni a szótári projektbe, amely szakmai tapasztalattal, technikai eszközökkel és rend-

szerekkel meggyorsítaná és megfelelő minőségű produktum elérésében segíteni tudná a szerkesztőséget. Így került sor Magyarország legkiválóbb szótárírási és szótártámogatási intézményének, az Akadémiai Kiadónak mint kiemelt és stratégiai partnernek a kiválasztására.

Az Akadémiai Kiadó így a projekt szerkesztőségének szerkesztőszoftvert, magyar hasábot bocsátott rendelkezésére, illetve majd a projekt befejeztével a szótár megjelenését is biztosítja.

A magyar–szerb nagyszótár alapkoncepciója az, hogy teljesítenie kell minden, a XXI. században elvárt kritériumot, a legszélesebb érdeklődésű felhasználónak is hozzáférhetővé kell tennie, illetve biztosítania kell a megfelelő információt, mindezt a praktikusság jegyében, a mai korban elvárt sebességgel és eszközön. Idézve Fóris Ágota gondolatát: „A szótárhasználó gyorsan szeretne megbízható, aktuális információhoz jutni, olyan megfogalmazásban, hogy az számára érthető és egyértelmű legyen” (Fóris 2006, 36). Így a magyar–szerb nagyszótár elektronikus szótár lesz. A szótár magyar hasábját az Akadémiai Kiadó biztosítja. Ennek alapja a Halász–Földes–Uzonyi-féle *Magyar–német kéziszótár*, amely 60.000 címszót tartalmaz, illetve ezenfelül a *Magyar–német nagyszótár* címszóállománya.

A szótári szócikk a következő elemekből áll össze: szócikkfejből és értelmezésből. A szócikkfejbe soroljuk a címszót, a szófajmegjelölést, a nyelvtani információkat, a minősítést és a vonzatot. Az értelmezésbe soroljuk az ekvivalenst, a vonzatot, a nyelvtani információkat, a magyarázatot, az illusztrációt és a frazémákat. Kiemelendő az, hogy „a szócikkek tagolásában az egyes jelentések elhatárolására jelentősen megnő a különböző kiegészítő információk száma: ezek lehetnek irányító szavak: szinonimák, árnyalatok, jelentésszűkítések [...], de akár stílusréteg-minősítések is” (Pálfi 2004, 74).

Az értelmezés szintjén az ekvivalens szerepeltetésére különböző jelentésbeli szinteket alkalmazunk. Fontos megjegyezni, hogy az ekvivalens mibenlétével sok munka foglalkozik, nem utolsósorban azért, mert egy összetett jelenségről van szó, és a különböző nyelvek közötti megfeleltetések szabályai rendkívül rétegzettek. Uzonyi Pál például a címszó és az ekvivalense közötti viszonyról megállapítja, miszerint közöttük nem a klasszikus logikai ekvivalencia relációja áll fenn (Uzonyi 2006, 117).

A legalacsonyabb szint az ekvivalens szintje. Az ekvivalenseket egymás után közöljük a gyakoriságuk (előfordulásuk) szerint. Minden egy szóból álló ekvivalenst ellátunk nyelvtani tudnivalókkal, közöljük a vonzatot és magyarázatokat, amennyiben szükségesek, miután illusztráljuk az ekvivalensek gyakorlati használatát. A szócikk végén, ha vannak, frazémákat is közlünk.

A következő jelentésbeli szint a jelentésárnyalat, amelyet félkövér, fél zárójeles kisbetűvel jelölünk. A jelentésárnyalat mindig a jelentésváltozat alá van rendelve, mint annak további részletezése és pontosítása.

A harmadik jelentésbeli szint a jelentésváltozat, amelyet félkövér arab sorszámmal jelölünk. A következő példában a jelentésárnyalatot és a jelentésváltozatot szemléltetjük:

pl. **edzett 1.** [*ember*] **a)** [*fizikailag*] ... **b)** [*sokat látott*] ... **2.** [*fém*] ...

Már szó volt arról, hogy a valódi homonimákat külön szócikkben dolgozzuk fel, indexszám feltüntetésével, azonban olyan esetekben, ahol például a névszók megkülönböztetése szükséges, vagy például a tárgyas vagy tárgyatlan ige elkülönítéséről van szó, ott a legmagasabb szintet alkalmazzuk, a jelentésosztályt. A jelentésosztályt félkövér római számmal jelöljük:

pl. **arany I.** *fn* ... **II.** *mn* ...

A legújabb horvát–magyar kéziszótár is hasonló módon kezeli a jelentésváltozatokat és a homonimákat is, akárcsak a készülő magyar–szerb szótár (vö. Dudás 2017). Fontos megjegyezni, hogy a jelentésbeli szintek megállapításának kompetenciája és felelőssége a szerkesztőé és főszerkesztőé, azonban ebben a feladatban nagyban segíti a szerkesztők munkáját a magyar hasáb kiválóan kidolgozott nyersanyaga, amely javaslatokat és utalásokat közöl a projektben közreműködőkkel.

Nyelvtani információk

A magyar–szerb nagyszótár tervezésénél – tekintettel arra, hogy elektronikus szótárról van szó – egy sor újdonságot vezettünk be, amelyeket eddig nem alkalmaztak kétnyelvű szótáraknál. Az egyik lényegesebb újítás a szerb ekvivalensek esetében a nyelvtani információk közlése lesz.

Fontos megjegyezni, hogy az eddigi magyar–szerb szótárakban csak elvétve és csak a legszükségesebb esetekben közölték a nyelvtani információkat. Ez részben azért történt, mert – mint tudjuk – hagyományos, nyomtatott szótárakról volt szó, korlátozott terjedelmű kapacitásokkal. Másrészt, a szakmai meglátás az volt, hogy a szótárnak nem kell feltétlenül közölnie a grammatikai információt, hiszen ott vannak a nyelvtani, helyesírási segédletek stb.

Azonban az elektronikus formátum sok mindent megváltoztatott. A terjedelmi kapacitás mint jelenség megszűnt. Különböző technológiai megoldásokkal lehe-

tőség nyílt a közlendő információk szegmentálására, akár a projekt ideje alatt, akár a projekt befejeztével. Erre konkrét példa az, hogy akár a Magyar–szerb nagyszótár befejezését követően is egyetlen gombnyomással megjeleníthetővé vagy elrejtethetővé tehetők a nyelvtani információk, vagy azoknak bizonyos része. Ez a XXI. század szótárírásának a hozadéka. Részben emiatt is „inkább a több, mint a kevesebb” koncepciót alkalmazzuk a szerb értelmezés nyelvtani információinak készítésénél.

Így a főneveknél a nemet, illetve a ragozás legszükségesebb és atipikus alakjait közöljük:

čovek h <G -ka, N t sz ljudi>

A mellékneveknél mindhárom nem alakját, illetve a határozott ragozás alakját és a középfok alakját is bemutatjuk:

sujeveran (-rna n, -rno s) <ht. -rni, kpf. -rniji>

A névmásoknál mindhárom nem alakját és a ragozás legszükségesebb és atipikus alakjait mutatjuk be:

taj (ta n, to s) <G toga, D tome, I tim, N t sz ti (te, ta)>

A számneveknél a *tőszám* vagy a *sorszám* megjelölést is közöljük:

jedan <tőszám>

Az igéknél a befejezett és folyamatos igeaspektust, illetve a hímnemű, első személyű jelen, múlt és jövő idejű alakjait is elérhetővé tesszük:

pušiti <jeid. -šim, múid. -šio sam, jöid. -šiću>

Itt fontos megjegyezni, hogy az eddigi tapasztalataink azt mutatják, hogy az igeaspektus meghatározása, illetve alakjainak megtalálása tartozik a legnehezebb feladatok közé, hiszen eddig még senkinek sem jutott eszébe, hogy a szerb nyelv igeaspektusait egy külön kiadványban teljes mértékben feldolgozza, mégpedig oly módon, hogy párokban – vagy ahol több alak van, ott sorozatban – közölje.

Szótárkészítési fázisok

A következőkben bemutatjuk a szótári szócikkek összeállításának tipikus fázisait. A szótári szócikk szerkesztése több fázisból áll, létrehozásában több szerkesztő működik közre.

Az első két kép a szoftveres fázist szemlélteti, amelyen a szerkesztők dolgoznak.

szócikk

admin megjegyzes megjegyzes szerk Andrea szerk statusz szerzo szerzo statusz admin

foalak cimszo cszo **bárány** cszo cimszo nytan szf fn szf rag eset=":" < tilde ~t rag rag eset=":" tilde ~a rag

rag eset=":" tilde ~ok < rag nytan foalak jel ekv jagnje nem nem="s" s nytan rag eset="G" <G -eta rag

rag eset="N" szam="tsz" > N tsz -njad > rag nytan ekv plk > pl kif **áldozati** tilde ~ kif pjel min vall min vagy tip="V" v.

min átv min min közb min ekv žrtveno jagnje ekv pjel > pl pl kif **Isten Báránya** kif pjel min vall min ekv

Jagnje Božje ekv pjel pl plk > jel

fráz < pl kif **eltévedt** tilde ~ kif pjel ekv izgubljena ovca ekv pjel > pl pl kif **fekete** tilde ~ kif pjel min átv

min ekv cma ovca ekv pjel > pl pl kif **ártatlan, mint a (ma született)** elh tilde ~ kif pjel ekv nevin kao

jagnje ekv pjel < pl fráz

szócikk

megjegyzes Andrea szerzo

bárány fn <-t, ~a, ~ok> jagnje s <G -eta, N tsz -njad>; **áldozati** ~ vallv. átv közb žrtveno jagnje; **Isten Báránya** vall Jagnje Božje

□ **eltévedt** ~ izgubljena ovca; **fekete** ~ átv cma ovca; **ártatlan, mint a (ma született)** ~ nevin kao jagnje

Az első és a második kép között a különbség csupán az, hogy az utóbbin elrejtettük az úgynevezett TAG-eket, a szótárszerkesztési paramétereket és szabályokat.

Fontos megjegyezni, hogy minden egyes információnak megfelelő helye van a szócikk struktúrájában. A szerkesztők nem térhetnek el ettől a részletesen kidolgozott és beállított struktúrától. Természetesen, a szótári projekt elindítása előtt hetekig folyt ennek a struktúrának az átgondolása, szerb nyelvre való áthangolása. A struktúra elgondolása és megformálása a főszerkesztő kizárólagos feladata és felelőssége. Azonban, bármennyire is kötött a struktúra, annak a finomhangolása éppen a szerkesztő feladata, mivel minden egyes szócikk önálló produktum, csak nagy vonalakban viselkedik úgy, mint a szócsoportjának másik tagja. Optimalizálás továbbra is szükséges, és egyben a szerkesztő feladata is. Így a szerkesztők kezébe egy olyan részletesen kidolgozott struktúra-keretrendszer került, amely mentén a projekt teljesítendő, azonban a szerkesztők minden egyes szócikk esetében további finomításokat, beállításokat tesznek, tehát képesnek kell lenniük átlátni a struktúrát, ismerni minden elemét, szabályát, kritériumát, hogy hibátlanul nyúljanak a keretstruktúrához. Konkrét példa erre az, amikor egy adott szónak egy atipikus alakja nem illik bele a keretstruktúrába, annak valamilyen szempontja miatt, s ilyenkor a szerkesztőnek az adott helyzetnek megfelelő megoldást kell találnia a kérdéses szó feldolgozására.

A keretrendszer (vagy keretstruktúra) egy szabályrendszer, amely keretében a különböző TAG-ekbe információt írunk, ahol minden egyes TAG-nek meghatá-

rozott helye, illetve más TAG-ekkel alkotott viszonya van. Azok megváltoztatása csak bizonyos mértékig lehetséges, így egy adott irányba tereli a szerkesztőt a munka során. A TAG-ek kikapcsolhatók, akár globális szinten, akár egy adott szófaj szintjén, így ha esetlegesen nincs rájuk szükség, a rendszer könnyen és egyszerűen módosítható, javítható, optimalizálható.

A harmadik fázis az ellenőrzési fázis, ahol a főszerkesztő és a lektor működnének közre:

bárány *fn* <-t, ~a, ~ok> jagnje s <G -eta>;
áldozati ~ *vall* v. átv, közb žrtveno jagnje
Isten Báránya *vall* Jagnje Božje
□ **eltévedt** ~ izgubljena ovca
fekete ~ *átv* crna ovca
ártatlan, mint a (ma született) ~ nevin kao jagnje

A fenti példa azt a nézetet szemlélteti, ahogyan a szótári szócikket a felhasználók fogják látni, illetve használni. A projekt e munkafázisa már nem a szótárírási szoftverben folyik, hanem egyszerű szövegszerkesztési programokban, rendszerint MS Word-ben. A főszerkesztő és később a lektor végleges javításokat tesznek, majd a főszerkesztő jóváhagyja az adott szócikk állapotát.

Irodalom

- Brancsits, Blagoje–Derra György. 1889. *Magyar–szerb szótár*. Újvidék: Pajevits Arzén könyvnyomdája.
- Csengeri Kinga–Ittész Nóra szerk. 2002. *Mutatványok az akadémiai nagyszótárból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Dudás Előd. 2017. Prodán Ágnes–Barics Ernő: Horvát–magyar szótár (2016). In *Szótárírás a Kárpát-medencében. A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótárjai*, szerk. Fábíán Zsuzsanna. 183–187. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Fóris Ágota. 2006. Hitelesség, pontosság, aktualitás: a szaklexika szótári rögzítésének néhány kérdése. In *Szótárak és használók*, szerk. Magay Tamás. 35–56. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gyiszalovics, Veszelin. 1914. *A magyar és szerb nyelv szótára. I. rész. Magyar–szerb szótár. Rečnik srpskog i mađarskog jezika*. Újvidék: Natosevics.
- Hadrovics László. 1958. *Magyar–szerbhórvát szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó–Terra.
- Pálfy Miklós. 2004. Szótári típus és címszóállomány. In *A lexikográfia Magyarországon*, szerk. Fóris Ágota–Pálfy Miklós. 72–80. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Palich Emil. 1968. *Magyar–szerbhorvát kéziszótár*. Budapest: Terra.

Uzonyi Pál. 2006. A forrásnyelvi és célnyelvi adatok ekvivalenciájának nehézségéről. In *Szótárak és használók*, szerk. Magay Tamás. 117–128. Budapest: Akadémiai Kiadó.

ANALYSIS OF THE STRUCTURE OF ENTRY WORDS IN THE HUNGARIAN-SERBIAN DICTIONARY IN THE MAKING

This year Department of Slavonic Studies at Eötvös Loránd University Faculty of Humanities and Hungarian publishing house Akadémiai Kiadó have started the preparation of, jointly planned, Hungarian-Serbian large dictionary. Hungarian-Serbian lexicography has grown to a higher level, mainly due to the 21st century working method that uses all the latest technological achievements. In this paper I intend to present, to the professional audience, the initial, design phase and technical questions formulated during the planning. Furthermore, to present found solutions and answers to them.

Keywords: Hungarian-Serbian lexicography, dictionary, designing dictionary

ANALIZA STRUKTURE ODREDNICA VELIKOG MAĐARSKO-SRPSKOG REČNIKA U IZRADI

Godine 2017. na Odseku za slovensku filologiju Filozofskog fakulteta Etveš Lorand u Budimpešti pokrenut je projekat na sastavljanju Velikog mađarsko-srpskog rečnika. U dosadašnjoj istoriji leksikografije ne postoji rečnik ovakvog obima u mađarsko-srpskom smeru. Cilj uređivača rečnika je da se ovim poduhvatom nadomesti taj nedostatak. Projekat se odvija u saradnji sa najvećim mađarskim izdavačem Akadémiai Kiadó. Budući rečnik će biti moderan i zadovoljavaće sve leksikografske kriterijume XXI veka. U ovom radu predstaviće se razvoj strukture rečničkih odrednica, kroz primere najznačajnijih mađarsko-srpskih opštih rečnika.

Cljučne reči: rečnička odrednica, opšti rečnici, Veliki mađarsko-srpski rečnik

A kézirat leadásának ideje: 2018. jan. 20.

Közlésre elfogadva: 2018. jún. 10.

ÚTMUTATÓ

a kéziratok formai kialakításához

Kérjük a *Hungarológiai Közlemények* szerzőit, hogy kéziratuk kialakításakor és benyújtásakor az alábbi elvekhez tartsák magukat:

- A folyóirat magyar nyelvű irodalomtörténeti és -elméleti, nyelvészeti, néprajzi, művelődéstörténeti, kapcsolattörténeti szövegeket közöl.
- A folyóiratban nem jelentethető meg másutt már publikált szöveg, sem más folyóiratokban, kiadványokban hasonló cím alatt megjelent szöveg módosított változata.
- Az a szöveg jelentethető meg, amely legalább két anonim pozitív recenziót (lektori véleményt) kapott (a recenzenseket/lektorokat a szerkesztőség bízta meg). Egy pozitív és egy negatív vélemény esetén a szerkesztőség harmadik véleményét is kér.
- Ha a tudományos munka projektumi kutatás keretében készült, a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzetben fel kell tüntetni a projektumi kutatást támogató intézmény teljes hivatalos megnevezését és a projektum számát.
- Tudományos tanácskozáson elhangzott szöveg esetében úgyszintén a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzet formájában fel kell tüntetni a tanácskozás címét, az ezt szervező intézmény megnevezését, székhelyét, valamint a tanácskozás megtartásának színhelyét és időpontját.
- Kívánatos, hogy a szöveg címében kulcsfogalmak szerepeljenek. Ha a cím ilyen fogalmakat nem tartalmaz, tanácsos alcímbe pontosítani a szöveg tárgyát.
- A szöveget rövid (800–1000 leütésnyi) tartalmi összefoglaló vezeti be, amely kiter a kutatás tárgyára és módszerére, kitűzött céljára és eredményére is.
- A rezümét kulcsszavak egészítik ki (legfeljebb 5). Ajánlatos gyakran használt, nemzetközileg ismert fogalmakat feltüntetni.
- A tanulmány főszövegének maximális terjedelme 30 000 leütés, szóközökkel.
- A hivatkozásokat nem lábjegyzetek formájában, hanem a főszövegben kérjük jelölni.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word, Times New Roman betűtípus) kérjük a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére eljuttatni.
- A tanulmányok szerzőit arra kérjük, e-mailjükben írják meg az őket foglalkoztató intézmény nevét és postacímét is (magyarul, szerbül és angolul).

*

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1-es („szimpla”) sorközzel kérjük írni, kivéve a rezümét és a kulcsszavakat, melyek 10 pontosak.

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:
Hungarológiai Közlemények év/szám. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies év/szám. Faculty of Philosophy, Novi Sad

A szerző VEZETÉKNEVE és keresztnéve (rang nélkül, a vezetéknev verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye (vagy a szerző lakcíme)

A szerző elektronikus elérhetősége

Pl.:

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

xxxxx@yyyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Rövid tartalmi összefoglaló (rezümé), tompán (behúzás nélkül), bekezdések nélkül (10-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz).

Kulcsszavak: (10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 5).

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz.

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagykötőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...).

Az új bekezdéseket sorvégi „enterrel” hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor paranccsal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését.

A négysorosnál hosszabb idézeteket egy sorral leválasztva, idézőjel nélkül, bal oldali 2 cm-es behúzással, új bekezdés nélkül (tompán) kérjük jelölni (kizárólag a Kezdőlap, Bekezdés, Behúzás, Bal parancssor alkalmazásával).

A közcímek (középre zárva, 12-es nagyság, kurzív)

(*számozás nélkül*) A művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűvel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bánnal*, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem – X. Y.).

A hivatkozás módja:

Az idézetek leelőhelyét magában a főszövegben jelöljük. Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk a szövegszerkesztő program Hivatkozás, Lábjegyzet beszúrása parancssor alkalmazásával.

Minden idézett szövegnek meg kell jelennie a szöveg végére illesztett *Irodalomban*. Az *Irodalom* nem bibliográfiát közöl, hanem csak azokat a műveket tünteti fel betűrendben, amelyekre a szövegben hivatkozott a szerző. Nem magyar szerző esetében a vezetéknevet vessző követi, majd a szerző teljes utónevét kiírjuk.

Az irodalomjegyzék létrehozása és a szövegbeli hivatkozás a következőképpen történik:

Könyv

Egyszerűs:

Tverdota György. 2010. *Zord bűnös vagyok, azt hiszem: József Attila kései költésze*. Pécs: Pro Pannonia.

(Tverdota 2010), idézetet követően: (Tverdota 2010, 55)

Két- vagy többszerzős:

Tolnai Ottó–Domonkos István. 1968. *Valóban mi lesz velünk*. Újvidék: Forum.

(Tolnai–Domonkos 1968, 12–13)

Négy vagy annál több szerző esetén az *Irodalomban* minden szerzőt, a főszövegben azonban csak az elsőt tüntetjük fel:

Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György. 2000. *Jelképtár*. Budapest: Helikon Kiadó.

(Hoppál et al. 2000, 42)

Kötetszerkesztés:

Horváth Imre–Thomka Beáta vál. és szerk. 2010. *Narratívák 8: Narratív teológia*. Budapest: Kijárat Kiadó.

(Horváth–Thomka 2010, 58–59)

Könyvfejezet:

Szegedy-Maszák Mihály. 1998. Fordítás és kánon. In *Irodalmi kánonok*. 47–70. Debrecen: Csokonai Kiadó.

(Szegedy-Maszák 1998, 48)

Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. Ford. Rózsahegyi Edit. In *Narratívák 3: A kultúra narratívái*, szerk. és a szövegeket gondozta Thomka Beáta. 51–68. Budapest: Kijárat Kiadó.

(Ricoeur 1999, 54)

Fordításban megjelent mű:

García Márquez, Gábrriel. 1990. *Szerelem a kolera idején*. Ford. Székács Vera. Budapest: Magvető.

(García Márquez 1990, 77)

Elektronikus könyv:

Dragomán György. 2014. *Máglya*. Budapest: Magvető. Epub.

(Dragomán 2014)

Interneten elérhető publikáció esetében zárójelben az utolsó megtekintés dátumát kérjük feltüntetni:

Krúdy Gyula. 1967. *Régi pesti históriák: Színes írások*. Budapest: Magvető. <http://mek.oszk.hu/00800/00869> (2015. jún. 9.)

(Krúdy 1967)

Cikkek, tanulmányok

Folyóirat (a folyóirat címe után az évfolyam következik):

Lengyel Zsolt. 2014. Szóasszociációs vizsgálatok. *Hungarológiai Közlemények* 45 (4): 1–12.

(Lengyel 2014, 10)

Lap:

Fenyvesi Ottó. 2015. Modern folklór. *Magyar Szó – Kilátó*, jan. 24–25. 24.

(Fenyvesi 2015, 24)

Interneten elérhető lap vagy folyóirat:

Szemere Katalin. 2015. Hörpölték a kultúrát. *Népszabadság*, jún. 8. <http://nol.hu/kultura/haraphato-eneklesi-vagy-1538629> (2015. jún. 9.)

(Szemere 2015)

Elektronikus publikáció:

Keresztesi József. 2014. Kilépés a múzeumból. *Litera* <http://www.litera.hu/hirek/peterfy-a-kitomott-barbar> (2015. jún. 9.)

(Keresztesi 2014)

Ha a cikknek DOI-száma van, kérjük azt is feltüntetni a hivatkozás végén.

A fenti jelölésmód érvényes a lábjegyzetekre is.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: Ricoeur, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen nyelven írandó.

A hivatkozások létrehozása során az itt föl nem tüntetett esetekben a Chicago Manual of Style Autor-Date System rendszerét tekintjük irányadónak:

http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A dolgozatot címmel ellátott angol, valamint szerb nyelvű rezümé és kulcsszavak zárják.

Kérjük a szerzőket, hogy kéziratuk beküldése előtt ellenőrizzék szövegük helyesírását, nyelvhelyességét, a jelölések pontosságát és következetességét, a közcímek következetes alkalmazását, valamint korrigálják a betűhibákat. A nyelvi-helyesírási gondozatlan kéziratokat, valamint azokat, amelyek nem tartják be az itt feltüntetett szerkesztői utasításokat, kénytelenek leszünk átdolgozásra javasolni.

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Szerkesztőség / Redakcija / Editorial Office

Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju
21000 Novi Sad, ul. dr Zorana Đinđića 2.

Tel.: (+381 21) 485 3878

e-mail: hungar@ff.uns.ac.rs

URL: <http://epub.ff.uns.ac.rs/index.php/hk>

Fedőlapterv: Kapitány Attila

Műszaki előkészítés: Dataprint

Készült a Futura Nyomdában Újvidéken, 2018-ban

Példányszám: 200

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of Hungarian Studies : az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének folyóirata / főszerkesztő Toldi Éva. – 8. évf. 26/27. sz. (1976) – . – Novi Sad : Filozofski fakultet, 1976–

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása = ISSN 0350-1353.

Kiadása másik médiumon: Hungarológiai Közlemények (online) = ISSN 2406-3266

ISSN 0350-2430 = Hungarológiai Közlemények (Print)

COBISS.SR-ID 17698

ISSN 0350-2430

9 770350 243006